

БЪЛГАРСКИ ИСТОРИЧЕСКИ РОМАНИ

ДИМИТЪР МАНТОВ

ЦАР СИМЕОН

ИЗДАТЕЛСТВО НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ

ДИМИТЪР МАНТОВ ЦАР СИМЕОН

chitanka.info

„Цар Симеон“ е четвъртата книга от поредицата самостоятелни романи „Предводители“, от която излязоха романите „Хан Крум“ (1973 г.), „Ювиги хан Омуртаг“ (1974 г.) и „Княз Борис I“ (1978 г.).

ПРЕДНАЧЕРТАНИЯ

1.

Болен съм, много съм болен. Последните ми дни текат...

Отче мой, царю Симеоне, защо възложи на крехките ми плещи непосилна тежест? За едни хора отломък от скала тежи колкото перце, а за други перцето е *камен преткновения*.

Казват, че великият пустинник от Рила, светият мъж Иван, приживе сам приготвил своя гроб. А пък аз, недостойният Петър, не смея на глас да произнеса думата „смърт“ — толкова здраво съм се впил с всичките си мисли в жалката си тленна плът. За светците смъртта е преминаване от живота във вечния сън на праведниците и това не е смърт, а *успение*, сънен унес. Те, *усопшите*, най-сетне са намерили покой в смъртта. До тях не се докосва червеят на тленността, защото не са живели с благата на света. Така с нетленно тяло побеждават и живота, и смъртта.

Около мене има много книжовници, които на гръцки и на български са готови да запишат всяка моя дума. Но пред никого нищо няма да промълвя — когато се стягаш за последния си път и най-близките ти стават далечни, а далечните гледаш да прогониш още по-надалеч.

През четиридесетте години на царуването ми не само не вървах по пътя на баща си, както той би желал с меч в ръка и с гордо вдигната глава, а се опитвах с благодост и с кротка усмивка да спра кръвопролитията. Нека потомците отсъдят кой е бил правият — гордият баща или смиреният син, и кой има право на смъртния си одър да произнесе както свети Кирил в предсмъртната си молитва:

„Не бях, и бях и съм във вековете!“

2.

Денят на преподобния Симеон Стълпник беше само седмица след рождения ден на княза и през последните години пиршествата траяха от неделя до неделя.

И сега, в градините около двореца, се разпростряха широки княжески трапези, но внезапно заваля и повечето от гостите се разбягаха. Само най-близките на владетеля продължиха празненството в двореца.

Към полунощ князът тръгна към ложницата си с тежки, уморени стъпки. Главата му шумеше и той си шепнеше: „Ще спя, чак до обед ще спя...“

И с наслада си представяше просторното ложе с ленените завивки, широкото ниско възглавие, върху което ще отмята ръцете си, успокояващия пламък на примигващата свещ.

Телопазителите безшумно, с поклони отваряха пред него двукрилите врати и когато най-сетне се отзова в ложницата и видя запалената свещ, той се усмихна: по-лесно е да разговаряш с вещите, отколкото с хората. Хората те изморяват с безкрайните си молби, всеки гледа да изтръгне нещо, а на тебе всичко ти е омръзнало, не можеш да понасяш угоднически погледи, не ти се слуша за чужди нужди и желаниа. След година ще се навършат две десетилетия, откак е княз-повелител. Първите четири години бяха бурни и тревожни, после — вече шестнадесета година — мир.

Тихо е по границите, в двореца и в княжеската ложница — като в манастирска килия, като в *покоище*...

Висок, с широки плещи, князът отпрати с ръка спалните слуги и сам притвори вратата.

Въздухът в ложницата му се стори застоял, с мирис на мухъл и на прах. Да, прах е полепнал по всичко тук — по двете широки столници, по ложето, по мраморната масичка в ъгъла.

Ето какво означава *покоище* — мухлясал, затрупан с праха на времето живот. Мишките свободно шетат по пода, паяците безшумно плетат мрежи в ъглите на стаите, остава само някой бухал да се

промъкне и с кръглите си, немигащи очи внимателно да наблюдава как праха се стеле по багреницата на княза, по диадемата и по украсения със скъпоценни камъни прадядов владетелски меч.

Той се отпусна върху ложето с дрехите и загледа пламъка на свещта върху мраморната масичка в ъгъла.

Така... така... така... — примигваше пламъкът и внезапно се превърна в око на бухал.

... Шестокрили херувимски крила се разтварят широко нагоре — и изведнъж с трясък се пречупват.

Скърца владишкият трон в „Кръглата църква“, а там, гдето трябва да бъде княжеският престол, срещу царските двери, зее дълбок кладенец.

Едри капки се оцеждат от купола на църквата и падат в кладенеца.

Князът чува ехото от капките и започва да брой, но някак особено — от четиридесет нагоре:

— Четиридесет и една... Четиридесет и две...

Когато стига до четиридесет и седем, капките престават да падат и от кладенеца някой започва да повтаря със съскащ шепот:

— ... седем... седем... седем...

Какво означава това — иска да викне князът, ала отговорът прозвучава в самия него: „Четиридесет и седем — числото на смъртта! И василевсът^[1] Леон беше на четиридесет и седем години...“

— Не! — извика князът и се събуди.

Двама спални слуги едновременно се втурнаха в ложницата.

— Вън! — изправи се бързо князът и едва тогава осъзна, че е с тежкия плащ от аксамит и че на врата му тежи огърлицата от четвъртити златни плочки, която някога беше носил пра-прадядо му, великият хан Крум.

— Власеницата! — извика той към отворената врата и зачака разкрячен сред стаята.

... Очите на свети Теодор — големи, с черни, спокойни зеници и извити над тях плътни вежди — те изразяват едновременно и

възвишено смирение и строгост не само към другите, но и към себе си. Лице на постник и на воин.

Златни кандила осветяваха керамичната икона от двете страни и князът скланяше глава пред всепроникващия поглед на светеца-воин.

Черната власеница от груб плат бодеше широките му гърди и неусетно в ума му се заредиха думи — говореше за себе си като за чужд човек със слова от житие:

„... Както баща си, кръстителят на българите Борис-Михаил, и той сваляше царствените си дрехи и обличаше власеницата. Още от пелени пил от питието на спасението, той не можеше да живее, без да се къпе в светлината на безначалното слово. Благодарение на него светло украсените църкви правоверно и единогласно възнасяха към бога ангелогласно пение. Благодарение на него...“

Но похвалните думи внезапно секнаха и той се озърна, като че се страхуваше някой да не е дочул мислите му. Старото недоволство от собствените му постъпки пропълзя в съзнанието му и той целият се преви към пода. А там — по керамичните плочи бяха нарисувани осмолистници. Във всяка плочка — по един осмолистник. И във всяко листче от осмолистника надничаше по едно око...

... сляпото око на Владимир.

(От онази страшна нощ на 893 година, когато князът-кръстител Борис-Михаил низвергна първородния си син и постави на престола инок^[2] Симеон, *той* не беше виждал брат си. Но беше виждал ослепени престъпници — на мястото на очите тъмнееха хлътнатини; понякога клепките заиграваха и се разтваряха — за да надникне през тях страшна тъмнина.)

Може би това е частица от предвечната тъмнина, която е предшествала създаването на света? Както е казано в писанието — „тъмнина се разстилаше над бездната и дух божий се носеше над водата...“

И власеницата на княза, разстлана върху пода като боен плащ, бавно се повдигна.

От керамичните плочки с осмолистниците вееше хлад, някъде откъм купола се появи вятър и залюля едрата снага на княза — със затворени очи той се накланяше ту на една, ту на друга страна и му се

струваше, че лети с мислите си, лети над бездна и усеща в гърба си нечий поглед...

... погледът на свети Теодор!

Но мисълта за духа божий, който се носи над водата и думите от писанието за светлината, която разпръсва обвилата света тъмнина, неусетно вселяваха спокойствие.

И князът прошепна.

— „Рече бог: да бъде светлина! И биде светлина...“

Неочаквано сила изпълни княза — той престана да се олюлява, здраво стъпи върху осмолистниците на керамичните плочки и с необяснима ярост започна да ги тъпче — а стражите чуха шума от подкованите му ботуши и се изпокриха в сенките на ходниците.

Князът се връщаше в ложницата си, преодолял нощното си вълнение.

Спа до обед, така както беше решил вечерта — и точно с тази мисъл се пробуди.

Свещта бе изгоряла докрай, през тъмносините венециански стъкла на прозореца — кръгли като нечий очи, светлината на деня се превръщаше в полуздрав — но сега князът само се усмихна на нощния си страх. И това, че беше тъпкал нарисуваните върху керамичните плочки на пода осмолистници, сега само го накара да се усмихне.

Опипа брадата си — скоро не беше подстригвана и внезапно скочи от ложето.

Лъже ли сребърното огледало?

В буйната, закривена напред като лопата брада прозираше бяла паяжина.

Дръжката от слонова кост на елипсовидното, голямо колкото длан огледало потрепера в ръката му.

Сега този предвестник на остаряването се вижда само отблизо, но после ще личи отдалеч.

Нека да личи — усмихна се князът, — нали е здрав и усеща сила в ръцете си. А на връстника му император Леон скоро ще сторят четиридесет дни от погребението.

И той видя напрегнатото, с щръкнали уши лице на Леон така, както го помнеше от първите дни в Магнаурската школа^[3] в Цариград и тънките му устни, които изричаха подигравателни думи на скоропоговорка:

— Къде си скрил дрехите си от овча кожа?

И двамата бяха тринадесетгодишни. Но „варваринът“ пращеше от здраве — а Леон, най-големият от тримата императорски синове, стигаше едва до рамото му.

... Патриарх Фотий с благ пастирски жест слага едната си ръка върху главата на Симеон, а другата върху рамото на Леон. Леон криви устни, дърпа се и така много прилича на вълче, че Симеон дори приготвя в ума си гръцката дума, за да я произнесе, но среща погледа на патриарха, който, притворил клепки, мълчаливо му кима и затаява обидата в себе си — за да избухне тя много по-късно.

Никак не е християнски да се радваш на чуждата смърт и все пак князът се радваше: отиде си човекът, с който тридесет и три години бяха съперници. От трите си брака Леон нямаше наследници. Най-сетне любовницата му Зоя го дари със син — преди седем години. Казваха, че Зоя, дъщерята на Стилиян Зауца, била красавица, каквато в Константинопол отдавна не е имало. Затова я нарекли Карвонопсина, което ще рече „С очи, които изгарят като въглен“.

И князът се опитваше да си я представи: с буйна тъмна коса, с нежно бледо, едва-едва жълтеещо лице и очи, които и пронизват, и привличат, стопяват те както разжареният въглен стопява восъка...

Съвсем сам в трапезната зала князът напълни догоре с вино високата златна чаша, протегна ръка, улови я внимателно и я поднесе към устните си.

„Много съм жаден...“ — говореше си той и се радваше на жаждата, която го караше да препълва чашата и да усеща прилив на сили в гърдите си.

... Надживях го! В Цариград сега управлява седемгодишно дете. Нека зад него да стоят сто мъдреци — все пак дете обува червените

императорски обувки със златните орли по тях.

Засмя се високо, хрипкаво. Виното не можа да изплакне злобата, която го изпълваше целия — от върха на пръстите до пулсиращите слепи очи — и той още веднъж напълни чашата догоре, до самия ръб. И пак внимателно, като че спазваше някакъв ритуал, я поднесе до устните си — плътните, чувствени устни, които продължаваха да изгарят от жажда.

Липите започваха да цъфтят, юнското небе беше високо и чисто.

В дворцовата градина до ниските клони, птичета-голишарчета се учеха да летят.

Кавхан^[4] Тодор пристъпваше вляво от княза. На години той беше колкото предводителя, но стигаше до рамото му, имаше къса черна брада, едри скули и леко изкривени нозе.

Кавханът продължаваше да говори за новините, които пристигаха от Цариград: за регент на малолетния император бил провъзгласен чичо му Александър.

— Александър Пияницата? — спря князът под една стара ябълка с възлести клони.

— Първата му работа била да изгони от двореца василиса Зоя.

— Зоя Карвонопсина...

— Сега тя е в Анатолия. След това низвергнал патриарх Евгений и възстановил Николай Мистик.

— Макар и пияница, не е глупав тоя Александър. В Магнаурската школа все му се смеехме, че не може да преразкаже нито една страница от „Мириобиблиона“^[5], а пък той имал други качества...

— От такъв човек всичко очаквай.

— Смяташ, че ще наруши мира с нас? Не вярвам... Тая Зоя, с изгарящите очи...

Но на кавхана не му се говореше за изгарящите очи на прокудената василиса. Ромеите разместваха войските си в граничните крепости и той пресмяташе на глас колко български конни отряда могат да тръгнат *сега* в поход и колко след два-три месеца.

Птичетата-голишарчета скачаха по клоните и весело чирикаха, липите в дъното на градината все така приятно ухаеха и на княза се поиска — както някога в детството, да се покатери на най-високата липа и там горе, да протегне ръце, да изпълни шепа с дъхавия цвят. А после цял ден ще усеща по дланите си тънкия, нежен аромат...

За какво още говори кавхана? Годиците минаваха без княжеството да води войни, а сега и той като княза навярно усеща, че ще стане някаква промяна. *Покоището*, което дъхти на липов цвят, в което се живее спокойно със спомени и с дребни, тихи радости, ще се разтърси — земята ще заиграе, небето ще се нагъне и водите на реките ще почервенят...

Князът потръпна. Предчувствието за голямата промяна беше толкова силно, че вече виждаше как мътните води на някаква непозната река влачат трупове, а небето става все по-ниско и по-тъмно.

— Не, кавхане, скоро няма да тръгнем в поход. Трябва да се подготвим добре. Прав си, че ще нападаме само с конна войска, но са ни нужни поне още толкова конници, колкото имаме под знамената. Ще се готвим за идущата година, рано през пролетта, а дотогава... Може някой от претендентите за червените императорски обувки да поиска по-скоро да ги обуе? Ще следим ден по ден какво става там...

Великият болярин^[6] Георги Сурсувул се появи в градината със забързана походка — тънък, висок като сестра си Мария, която от четиринадесет години беше съпруга на княза. И той както кавханът беше връстник на владетеля, но изглеждаше по-млад — може би защото си бръснеше лицето и мустаците му имаха тънки, като че винаги настръхнали краища.

Като дойде на няколко крачки, Георги Сурсувул преви коляно, изправи се бързо и рече с равен глас:

— Расате е на смъртно легло. Искате да те види, предводителю.

Вече двадесета година придворните наричаха низвергнатия княз Владимир с езическото му име — така, както го наричаше Симеон. Всички знаеха защо князът прави това — още когато го ослепяваха, някой беше казал: „Той се върна към старите богове и към старото си име, светотатство ще е да го зовем по християнски.“

Един ловен дворец в планината беше затворът на Расате — и там князът досега не беше стъпил нито веднъж.

Росата още тежеше по клоните на дърветата, когато князът със свитата си стигна до скрития в дълбока планинска гънка ловен дворец — ношуваха в една стражева кула и станаха рано.

Стражите бяха предизвестени, началникът им — млад, разтропан челник се появи при входа — заудря с дръжката на меча си по щита, а воините вдигнаха копия за поздрав.

Откъм двореца залаяха кучета, високо изкукурига петел, във въздуха се вдигна ято гълъби.

Князът скочи от седлото при самия вход и тръгна навътре с бързи, припряни крачки.

Челникът подтичваше от дясната му страна, като сочеше с върха на меча си опънатата в средата на двора плъстена юрта.

— Там, великий господарю...

Само едно трепкане на веждите издаде изненадата на княза, но той не спря нито за миг, стигна до юртата и едва тогава се обърна към челника:

— Никой да не се появява в двора!

Отметна килимчето, което закриваше входа на юртата, приведе се и влезе.

Може би това привеждане, което той почувствува като мигновено прекършване на едрото си тяло, го накара, когато се изправи, да си поеме дълбоко дъх — и напрежението, което усещаше в себе си, изведнъж изчезна, сякаш в него се скъса някаква опъната струна.

В юртата светлина влизаше само от горния отвор и князът отначало можа да различи само някакви тъмни предмети вляво и вдясно. Миришеше на восък и тамян като в църква.

— Дойде ли? — чу се слаб глас.

— Повика ме и дойдох... — чу се князът да говори приглушено, с думи, които затихваха не само в юртата, но и в самия него, в широките му гърди.

— Ела... Тук някъде има столница...

Князът едва сега видя дървената, с извито облегалo столница и зад нея нисък одър с тъмнеещото тяло на брат му. Поиска му се да се затече, да го улови за ръката, да му каже „бате“, както се полагаше по старшинството в рода, дори „княже“ да го нарече — защото Росате си оставаше княз по достойнство. *Племето* дори когато убивало хановете

си за несполуки в сраженията или във воденето делата на *саракта*^[7] — не ги посичало, а ги обесвало с копринено въже — за да не се пролее кръвта на предводителя, която е свещена.

Годините бяха издигнали висока стена между тях — и князът, като стигна до столницата, опря ръце в облегалото.

— Синовете ти са по-милостиви от тебе — чу се пак слабият глас на Расате.

— Отгде знаеш? — със скрита враждебност попита князът.

— Отначало дойде Михаил, после идваха и другите.

„Кой им е разрешил!“ — искаше да извика князът, но осъзна, че се намира при умиращ и сам си заповяда: търпение!

Расате се надигна от ложето — дългата му побеляла брада се заплете в огърлието на ризата — и обърна лице, като че искаше слепите му очи да са точно срещу очите на Симеон.

Изтръпнал, князът не смееше да помръдне. Само ноктите му се впиха в облегалото на столницата.

— Омръзна ли ти да живееш в мир? — хрипкаво попита Расате. Слепените клепки се разтвориха и онова, което князът очакваше, се случи — зейна тъмнина — преддверие към страшната, безначална тъмнина...

— Защо мислиш така?

— В тъмнината, в която живея, те видях веднъж в златно сияние, на бял кон, вдигнал високо меча на дедите. Зад тебе се тълпеше неизброимо войнство, а пред теб се издигаха стените на Цариград...

— Кой ти каза, че се каня да тръгна към Цариград?

— Ти се роди в годината на покръстването, възмъжа сред ромеите и погълна тяхното учение. Като тях разсъждаваш. Те смятат, че Цариград е средището на света — и ти също си убеден в това.

— Но защо ще завладявам ромейската столнина?

— Приобщеният към нова вяра винаги се престарава.

— За мен това е единствената вяра, друга не познавам.

— Кръвта ти я познава, в себе си носиш сънищата и мислите на прадедите — а те са приемали всевластието на Тангра.

— Всичко това вече е отдавна забравено!

— Никога няма да бъде забравено. Не се заблуждавай в този твой разпънат бог. Той е двуличен, казва ти, че можеш да грешиш и после да изпросиш опрощаване на греховете. А Тангра не чака да сториш грях,

за да ти помогне, защото всичко вижда! Спомни си за вярата на племето и ако искаш да имаш сполука, там, под стените на Цариград, посечи куче!

И като продължение на думите му долетя вой на куче — към виещия глас се присъедини втори, трети...

С отмалели крака князът приседна на столницата, улови главата си с две ръце, запуши с длани уши. Не искаше да слуша нито протяжния вой, нито брат си. По въпреки всичко в него звучеше гласа на Расате:

— Под стените на Цариград посечи куче!

Полуздрачът се утаи около него, целия го обгърна. Той не смееше да погледне към брат си, страхуваше се да не види как от полуотворените му клепки струи тази тъмнина, която се сгъстяваше с всеки изминат миг.

— Не! — извика князът, скочи и избяга от юртата.

Докато яздеше обратно към Преслав, той се питаше: какво бе накарало престолонаследника Михаил да потърси слепия си чичо? Любопитство или желание сам да провери истината за сблъсъка на двата бога и за случилото се преди десетилетия?

И князът се укоряваше, че завладян от държавните грижи, малко време отделяше за децата си. Михаил израсна някак неочаквано — беше осемгодишен, когато майка му почина, поеха го роднините на покойната, трепереха над него — особено когато князът се ожени втори път и княгиня Мария започна през две-три години да дарява мъжа си с ново чедо — Петър вече е на дванадесет години, Иван на девет, Елена на шест, а Венеамин само на две.

Пътят отиваше надолу, към Преслав. Вече се виждаха покривите на първите стражеви кули.

Двадесетината конници, които яздеха след княза, вдигаха прах. И тоя прах се увеличи, заедно със засилване на конския тропот при един завой, когато се разнесе глас:

— Вестител, великий господарю!

Князът спря и обърна коня в полукръг. Вестителят — млад стражник, закова коня си на няколко крачки от княза, свали шлем и на един дъх изрече:

— Той предаде дух, господарю...

— Расате?

Беше забравил, че е ходил при умирающ. Та какъв пътник към смъртта беше Расате, когато, приповдигнал се от одъра, го съдеше и кореше?

И притворил очи, князът отново се отзова в юртата, отново го обгърна сгъстяващия се полуздрач, който заедно с трепкащите клепки на Расате загатваше за страшната, предвечна тъмнина.

Пръстите на дясната му ръка се свиха, палецът подири другите два пръста за молитвен жест, но лакътят не се преви. Нещо го възпираше да се прекръсти в памет на Расате.

След един завой на тесния път се белна Преслав. Сгради и крепостни стени, златни куполи и високи покриви се сливаха в едно — и градът, нагънат по разлети хълмове, се надвесваше над река Туча^[8], която точно тук се измъкваше от пролом и образуваше красивото *Устие*.

„И съзида он град...“ — повтори си князът думите на един от книжовниците-венцехвалители и споменът за тежкия здрач в юртата бързо избледня.

Вече двадесета година градеше и украсяваше престолнината си и му се струваше, че всеки камък, всеки зид му е познат. Това беше негов град, тук прие княжеската власт, тук беше изживял и тежки дни, и мигове на чиста радост.

И князът пак спомена с благодарност името на баща си, който бе решил да премести престолнината от Плиска. *Кръстителят* беше предвидил всичко — и това, че тук се пресичат най-важните пътища на държавата и на чуждите търговци, и това, че мястото е защитено от всички страни. От юг — билото на Хем^[9] и близката Преславска планина (тя имаше друго име, но така я наричаха вече). Три големи и четири други прохода свързваха новото средище на княжеството със земята оттатък Хем, а водата, която се разливаше наоколо и най-вече Туча и в най-сушави години не пресъхваше. Многобройни стражеви кули и малки крепости, пръснати от двете страни на Хем, охраняваха „Преславният град“ и князът винаги се връщаше в столицата си с топлото чувство на уют и сигурност.

Конят с пръхтене слизаше надолу по каменистия път, а князът с мислите си вече беше в голямата светлица на двореца, където приемаше близките си помощници.

Йоан Екзарх разтваряше новата си, незавършена още книга и четеше с бавен, тържествен глас:

„Когато някой беден чужденец дойде отдалеч до преддверията на царския двор и го види, диви се. И чуди се, като пристъпи до вратата, като влезе вътре и види от двете страни постройките, украсени с камъни и с дърво нашарени, и прочее. А като влезе в двореца и види високи стаи и църкви, украсени изобилно с камък, дърво и багри, вътре пък — с мрамор и мед, сребро и злато, толкова, че не се знае с какво да ги сравни, защото в своята страна не е виждал друго, освен сламени колиби — бедният, като че ще си изгуби ума, чуди се тук на тях. Но ако му се случи пък да види и царя, седнал с обшита в бисер мантия, със златна огърлица на шията и гривни на ръцете, с пурпурен пояс, препасан и с увиснал при бедрото меч, а от двете му страни седят боляри със златни огърлици, пояси и гривни, и когато се върне, ако някой го попита, като рече: «Какво видя там?» — ще отговори: «Не знам как да разкажа това — само собствените ви очи биха знаели да се чудят на хубостта...».“

Всичко беше вярно — и за красотата на двореца, и за украсата от камък и дърво, мрамор, сребро и злато. Мантията на владетеля беше обшита с бисер — но това беше мантията, която беше носил князът-кръстител. Огърлицата от златни плочки и гривните по ръцете бяха от хан Крум. Мечът пък се предава от предводител на предводител — свещеният меч на великия хан Исперих, първооснователя на *саракта*.

Да, всичко беше вярно, освен едно — владетелят се зовеше княз и държавата — княжество. И Йоан Екзарх, като се усмихваше на забележката на княза, казваше с лек поклон:

— Когато завърша съчинението си, велики господарю, вече ще сме царство^[10]...

Но пожелание беше едно, а завоюването и признаването на величествения титул само се мержелееше в съзнанието на княза. И сега, в ритъм с крачките на коня, той си повтаряше: трябва да стане, трябва да стане! Ромеите отслабнаха, а нашата мощ се увеличи, доста живяхме в мир...

Някъде встрани се мерна далечното очертание на Черни връх и князът се запита: защо ли са го нарекли така? Какво лошо се е случило там?

Стана му неприятно, че има черни имена. Върховете затова са върхове — да карат погледа да блести силно, с желание за извисяване...

Ще каже всичко това на Йоан Екзарх или на епископ Константин. И ще заповяда да преименуват върха, да го нарекат *Царев връх*. Царев! Въпреки че е още княз.

Но в двореца той не се и сети за преименуването на Черни връх. Отправи се към ложниците на децата си, започна да разтваря вратите една след друга под погледа на изплашените спални слуги, които се криеха в гънките на завесите. Стаите на Елена и Иван бяха празни, навярно играеха на двора. Но Петър седеше до триъгълната, с наклонени повърхности — като аналой — масичка, и четеше. Като видя баща си, той бързо се изправи.

— Четеш ли, сине, четеш ли? — запита князът, като подаде дясната си ръка, за да я целуне дванадесетгодишното момче с удължено, бледо лице и големи тъмни очи.

— От сутринта, отче мой... — тихичко отвърна момчето и като девойка срамежливо сведе очи към пода.

— А сега прекъсни четенето и ми кажи: кога за пръв път ходи при Расате? И защо нищо не си ми казал?

— Аз... Не знаех...

— Какво не си знаел? — строго запита князът и пред погледа му момчето се приведе още повече.

— Когато бати Михаил каза да отидем там...

Князът се обърна рязко, с бързи крачки излезе от стаята и като отиде до съседната врата, с длан удари три пъти по нея.

Михаил отвори бавно и спокойно посрещна пронизващия поглед на баща си.

— Няма ли да ме попиташ защо удрям по вратата ти? — с лош шепот попита князът.

— На родителите всичко е позволено... Те са ни създали — също с шепот, като гледаше баща си в очите, отвърна престолонаследникът.

— Вече навърши двадесет години! Отговаряш за постъпките си!

— Да, отче мой... Тепърва ще отговарям за своите и за чуждите постъпки...

— За другите не се грижи! Ела!

Князът го улови за десницата и като момченце го поведе към стаята на Петър.

— Ето ви сега и двамата! — изтика князът първородния си син срещу Петър, който разтреперан стоеше в средата на стаята. — Искам да разбера защо сте ходили при покойния Расате!

— Чичо умрял? — изохка Михаил.

Петър се прекръсти и устните му беззвучно изрекоха нещо.

— Умря като езичник! — посегна князът, за да попречи на Петър да се прекръсти втори път.

— Ако всички езичници са като него... — започна Михаил, но млъкна внезапно и на свой ред започна да се кръсти.

Няколко мига князът мълчаливо гледаше синовете си, после без да съзнава и той се прекръсти.

— И Иван ли водихте при него? — с пресъхнал глас попита князът.

— Само веднъж — едва чуто отвърна Михаил.

— И тримата...

Трима от синовете му вече се бяха откъснали от него. Оставаше четвъртият, Венеамин — двегодишен, във възрастта на безпаметството...

И князът като се прегърби, обърна се и тръгна да търси най-малкия си син, който още дишаше с неговия дъх и търсеше прегръдките му.

„Ако всички езичници са като него...“ — не се доизказа Михаил и тия думи продължаваха да звучат в съзнанието на княза.

Той прелистваше светото писание, търсеше отговор на вълнението си. Децата както приличат на бащите, така ги и отричат не само с думи, но и с дела. А всички пророци и мъдри мъже съветваха: синът да върви по пътищата на баща си, да не се отбива ни вляво, ни вдясно.

„Умира бащата — и сякаш не е умрял, защото е оставил подобен на себе си — поучаваше Иисус, сина Сирахов, — за враговете си той е оставил отмъстител, а за приятели — такъв, който въздава благодарност...“

Но как да отгледам такива наследници? — питаше се князът, надвесен над дебелия цяла педя книга.

„Необязден кон бива упорит, а син, оставен на волята си, става дързък“.

„На сина си не давай воля в младини и не гледай през пръсти на неразумието му. Навеждай врата му в младини и кърши ребрата му, докле е младо, за да не би, като стане упорито, да ти бъде непокорно...“

На книга всичко е лесно, трудно е, когато трябва „да кършиш ребра“ — бащиното сърце е милостиво, дори когато за другите си строг.

Колко бързо израснаха тия момчета — продължаваше да се учудва князът. Докато се обърнеш — и от пеленачето Петър стана момък, който също като теб чете светото писание и току-виж, започнал да те поучава...

Споменаваше в ума си името на Петър, а през цялото време мислеше за Михаил. Той е истинският му наследник — „за враговете отмъстител, а за приятелите — такъв, който въздава благодарност“.

А Михаил зад гърба му е водил двамата си по-малки братя при Расате — при езичника, при отречения.

Не е ли това нечувана дързост?

Трябва да го накаже!

... Ако го накаже — някой от придворните, които само това и чакат — ще раздухат враждите между рода на покойната княгиня и рода на Сурсувул...

И князът отново зажадува за топлата прегръдка на двегодишния Венеамин — и за доверчивия му поглед, за ръчичките, които се увиваха около врата му.

Крилата лъвчета го гледаха от мраморните врати, през които минаваше, а когато се появи в застлания с големи варовикови плочи двор, над главата му изплющяха гълъбови криле — и зидовете от

дялан бял камък станаха още по-бели, тревата между плочите засушна под стъпките му.

Тук, в сърцето на пре-славната си престолнина князът се чувствуваше като в топло гнездо, виждаше само покривите на високите здания и кубетата на близките църкви, но това беше достатъчно — камък и дърво се преплитаха около него в огромна плетеница и ту спираха, ту пропускаха повея на вятъра.

През лятото откъм реката долиташе хладина, особено привечер, когато Преславската планина се снишаваше в тъмнината и изчезваше от погледа — за да остане само шумът на бързите води.

Есента покриваше плочите на вътрешния двор с окапали листа — но те не навяваха тъга, а с пъстротата си радваха окоето, вятърът си играеше с тях, събираше ги на купчина, после ги пръсваше по ъглите, за да ги натрупа наново на едно място.

А когато паднеше първия сняг, князът се радваше като дете — гологлав ходеше по двора и правеше снежни топки.

Тъкмо в тия мигове на отдих той решаваше най-важните държавни дела — захлупваше в съзнанието си с една мисъл дългите колебания и може би затова на воля простираше ръце в двора, присядаше на мраморната пейка, после затичваше да поеме от ръцете на спалнята прислужница най-малкия си син или под зорките очи на крилатите лъвчета извеждаше дъщеря си Елена — говореше ѝ като на голяма, а тя мълчаливо поглъщаше думите му — баща ѝ се шегуваше рядко, и това, че ѝ говори с трудни за разбиране слова, я караше да се чувства набързо пораснала, много по-голяма от своите шест години.

Понякога в двора идваше княгиня Мария — тънка, изящна, с острия профил на Сурсувулите, не жена на тридесет години, а като че момиче, с искрящи от жизненост черни, малко полегати очи.

Като я видеше, князът неволно се сецаше за Зоя. „С изгарящите като въглен очи“ — и си казваше, че са вятър работа приказките за необикновената хубост на четвъртата жена на омразния Леон. Гръцката красота е друга, като младеж се беше нагледал на ромейки в Константинопол...

Кавхан Тодор знаеше къде да намери княза, щом не бе в работната си горница или в светлиците на двореца — той единствен имаше достъп в това кътче на отмора.

Веднъж тук, когато снегът весело се стелеше над притихналата престолнина и снежинките се топяха по широкото, разгорещено чело на княза, кавхан Тодор го чу да казва някак между другото:

— Ти ще водиш пратеничеството в Цариград! Но нека да отпразнуваме деня на твоя светия и най-важното, да проверим конните дружини.

— Имаме готови тридесет хиляди конници, господарю — отвърна кавханът.

Князът сложи ръка пред очи, притвори клепки. Изневиделица го прониза строгия поглед на свети Теодор от голямата керамична икона и той се замоли тихо в себе си: светци-воини и най-вече, ти, стратеже-предводителю, Теодоре, помогнете ми!

Но също така изневиделица го пронизаха думите на слепия Расате:

— Под стените на Цариград посечи куче!

И кавхан Тодор с изненада видя как князът маха с ръце, като че ли да пропъди някого.

[1] Василевс — название на ромейския император. ↑

[2] Инок — монах. ↑

[3] Магнаурска (Магнавърска) школа, наречена така, защото се помещавала в двореца Магнавра — учебно заведение, основано от император Теофил (829–842), където учили децата на императора, на негови близки роднини и на видни придворни. ↑

[4] Кавхан — първият помощник на хана. Титлата била запазена и след приемане на християнството. ↑

[5] „Мириобиблион“ — енциклопедичен сборник, съставен от патриарх Фотий — ръководител на Магнаурската школа по времето, когато в нея учи княз Симеон. ↑

[6] Боляри(н) — славинизирана форма на прабългарското боилар (боила) — прабългарската племенна аристокрация. ↑

[7] Саракт — прабългарска дума, която означава държава или войска. ↑

[8] Туча — река Камчия. ↑

[9] Хем — Стара планина. ↑

[10] „Цар“ — произлиза от „цезар“ (лат.) — титла, равнозначна на „император“. Ромеите наричали своя държавен глава „василевс“,

което също означава „император“ или „цар“. ↑

ПРЕД СТЕНИТЕ НА ЦАРИГРАД

1.

Вече не помня откога стана в мен привичка да отлагам решаването на неприятни или сложни дела — може би след първите десетина години на царуването ми, когато разбрах, че върволицата от просители никога няма да свърши, а нещата, които чакат моето „да“ или „не“, дори само през един ден не могат да бъдат записани и на най-дългия пергаментов списък.

Една от тия отлагани работи е животописът на баща ми. Неколцина книжовници се опитаха да очертаят делата му, но те от славословия нищо не направиха. Едва миналата година ми попадна *разказа* на кавхан Тодор. Малко преди да умре, той разправял на внука си, който носи неговото име, забравени подробности за първите походи на княз Симеон. Подтикът за това били някои обвинения — към княза и кавхана, че ако не били щастливи случайности, княжеството едва ли не щяло да загине.

Истина е, че след покръстването светецът-княз Борис-Михаил вече не е воювал с ромеите — дълготрайният „дълбок мир“ не само успокоил вътрешно княжеството, но и отворил вратите за разгърнатата търговия с империята и с други близки и далечни страни.

Истина е също така, че баща ми, веднага след като поел управлението, се заел да доведе докрай онова, което за княз Борис-Михаил било всекидневна грижа в продължение на двадесет и три години — чрез славяно-българския език и славяно-българската книжнина да се създават условия за пълно сливане в едно на българи^[1] и славяни.

Младият, двадесет и осемгодишен княз Симеон напълно изхвърлил гръцкия език от богослужението и след като сложил навсякъде българи за епископи, не оставил в нито един манастир грък-игумен, дори в селата се появили свещеници, славяни и българи — ученици на отците Климент и Наум.

Тъкмо оттук започва и разказът на кавхан Тодор, който сега прелиствам:

„... Ромеите първи започнаха. Нашите *сходници*^[2] в ромейската столица ни съобщиха, че всичко започнал бащата на императорската любовница Зоя — Стилиян Зауца, който не само бил от долен произход, но и се отличавал с долни дела. Когато умря Теофано, законната жена на император Леон, Зоя, наричана още «с очи, които изгарят като въглен» зае нейното място, а баща ѝ бе удостоен с нарочно учреденото звание *василеопатор*. Императорът, подучен от своите съветници, решил да накаже княз Симеон, загдето гони гръцките духовници и наредил българското тържище от Цариград да бъде преместено в Солун. И тогава Стилиян Зауца чрез своя доверен слуга евнуха Мусик уредил закупвачи на митото да бъдат двама гърци от Елада — Ставраки и Козма — търговци и лихвари. Тъкмо тия двамата започнали да налагат на българските търговци в Солун тежки мита. Знайно е, че нашите търгуват със стоки, които пренасят с кораби по Великата река^[3] и по Черно море — и това са стоки не само от Българско, но и прекупвани чак от Моравско, Немско и от Руските земи — и срещу тях внасяха онова, което може да се намери на цариградския пазар, а този пазар е голям и какво ли няма на него. Сега пътят ставаше много по-дълъг, и в Солун, като нямаше представители на българския княз, нашите търговци изцяло бяха в ръцете на ромейските закупвачи и митничари. Отначало по един, по двама, после кажи-речи всички големи търговци, насъбрани заедно, дойдоха в двореца и замолиха княза да направи така, че ромейския император да върне обратно българското тържище в Цариград. Князът обаче виждаше, че е засегната не само търговията ни, но и друго — докато траеше мира в ромейската столица, лека-полека покрай тържището се бяха заселили много българи — чрез тях научавахме какво става в Свещения дворец, можехме, като не жалим златото, да влияем на някои от висшите ромейски сановници.

Всичко това накара княза да изпрати нарочно пратеничество до императора, който обаче отказа да върне тържището в Цариград.

Така се стигна до войната — първата война на новия тогава княз с ромеите.

Трябва да призная, че в Цариград бързо научиха за настъплението на нашата войска — ромеите имат добра служба със светлинни знаци от стражева кула на стражева кула. След като слязохме в *Загоре*^[4], ние настъпихме по левия бряг на *Тонзос*^[5]. После

поехме по познатия път за *Адрианопол*^[6]. Не бяхме подготвени за превземане на крепости и затова отминахме Адрианопол, като оставихме няколко конни дружини да наблюдават тази голяма твърдина. Войската ни — около тридесет хиляди ратници, беше повечето конна. Срещу нас император Леон VI изпрати двадесет хиляди души, сред които преобладаваха пешаците, но това бяха все отбрани воители от ромейската столица, водени от военачалника Кринит — човек, произхождащ от арменски княжески род.

Есента тъкмо започваше, а знайно е, че добре е походите и войните да начеват, когато пукне пролетта. Но бойното щастие ни осени и в сражението ние, като обхванахме двете крила на ромейската войска, с конните си дружини й пресякохме пътя за отстъпление. И така пленихме много от архонтите^[7] и повечето от наемниците-хазари, на които князът заповяда да отрежат носовете и тъй да ги пратят в Цариград. Но в ратно време несполуката понякога следва сполуката и ние бяхме принудени да спрем похода си към Цариград, защото се получи вест, че маджарите са нападнали нашите владения отвъд Великата река. Този народ, съставен от няколко племена, беше притесняван по различни начини от най-големия си враг — печенегите. Пет години преди това маджарите напуснали старите си живелища и се заселили в *Ателкуз*^[8]. През лятото на същата тази година, когато ние тръгнахме срещу ромейците, маджарите нападнали Моравия, където плякосали каквото могли, после опустошили Панония и на връщане към своя Ателкуз ограбили нашите земи. Князът беше поразен, никога не беше очаквал такъв удар в гърба. Върнахме се в Преслав. Чакахме да видим накъде ще потеглят ромейците, които продължаваха да воюват с арабите. Съгледвачи съобщиха, че в устието на Великата река са се появили няколко ромейски военни кораба. Но повече от това не можахме да узнаем. След време се разбра какви ходове предприел император Леон. При нас той изпрати архонта Константианаки с предложение да започнем преговори за мир, а при маджарите със споменатите кораби се появил патриция Никита Склир, който с подаръци и обещания за богата плячка убедил главатарите Арпад и Козан да ни нападнат. Ромейците поели задължение да прекарат със свои кораби маджарите през реката. Пак по същото време василевсът изпратил някой си Анастасий чак в Регенсбург при император Арнулф — той успял да получи уверението

на господаря на франките, че няма да напада маджарите, когато те тръгнат срещу нас. И последната мярка на василевса за Новата година била да повика в Цариград прочутият пълководец, патриций и доместик Никифор Фока, който дотогава се сражавал с арабите — и му заповядал да подготви голяма войска срещу нас.

Ние бяхме принудени да се готвим за война и на север, и на юг. По нареждане на княза императорският пратеник Константинаки беше затворен в крепостта Мундрага — от преговорите за мир нищо не излезе. През цялата зима строихме отбранителни съоръжения по реката срещу маджарите — опъвахме дебели въжета и вериги, укрепявахме кулите при бродовете. Но като мислехме, че главният удар ще е от юг, за там отделихме по-голямата част от войската. И наистина, Никифор Фока поведе голяма войска срещу нас, стигна до границата, обаче не навлезе в наша земя. Аз и досега смятам — за разлика от някои княжески венцехвалители, че Фока се оказа по-умен от нас — като не премина границата, той ни принуди да придвижим войската си далече на юг, а в това време патриция и друнгария Евстатий начело на ромейската флота стигнал устието на Великата река. Ромеите успели да прережат въжетата и да скъсат веригите и започнали да прехвърлят маджарите на десния бряг.

Предвождани от сина на Арпад — Лиунтин, маджарите опустошавали нашите селища.

Князът, сепнат както и предната година от този внезапен удар, остави мен с една част от войската край границата, за да спра Никифор Фока, ако тръгне срещу нас — а сам замина към устието на Великата река. Докато той се придвижвал, маджарите разбили войските, които охраняваха още от зимата десния бряг. Там станала страшна сеч, от дружини по петдесетина воини оцелели по двама-трима. Станало и още едно сражение, след което князът бил принуден да се укрие в крепостта *Дръстър*^[9]. Казват, че той бил като разярен лъв в клетка, защото, докато стоял в крепостта, маджарите опустошавали княжеството, като стигнали чак до Преслав. А в това време на южната граница Никифор Фока не проявяваше никакво желание да ни напада. Изходът бе да се започнат преговори за мир. Наши пратеници се появиха при друнгария Евстатий, който със своите кораби продължаваше да стои при устието на Великата река. Предложението ни беше: маджарите да напуснат княжеството, тогава ще започнем

преговорите, като предварителното условие е да бъдат обменени пленниците. Друнгарият бързо съобщи тия условия на василевса, който се съгласи. Маджарите получиха богат откуп за пленените българи и се завърнаха в живелищата си отвъд реката, а към Преслав тръгна императорският пратеник Леон Магистър, който трябваше да води преговорите за окончателен мир. Но князът продължаваше да стои в Дръстър, а Леон Магистър бе задържан в крепостта Мундрага, откъдето пуснаха предишния пратеник Константинаки. Ромейските кораби се завърнаха в Цариград, а също така и войската, която началстваше Никифор Фока. Едва тогава и аз се завърнах в Преслав, където наскоро след това дойде и князът...“

Чета и препрочитам откровението на кавхан Тодор и си мисля: съдбата на владетелите е да носят отговорност не само за своите постъпки, а и за действията на хората, които ги окръжават. Тъкмо това е карало покойния кавхан, когото помня като честен и откровен човек, да не прави преценка на първите войни на баща ми — чувствал се е негов съучастник и е искал да поеме част от неговата отговорност. Така, с прикриване и с притаяване на истината, се създава невярна представа за един или друг човек. В съзнанието на младите, които само слушат за великия цар Симеон, той се възправя като издялан от скала. А баща ми наред с качествата си на велик владетел беше и чрезмерно горд, невинаги се владееше, подаваше се на чувствата си и не всякога пресмяташе постъпките си. Нека ми бъде простено, че говоря тъй за цар Симеон, който остави блясък и слава след себе си. Той имаше велики прозрения на държавник, имаше и сила да води хората след себе си — но, изглежда, беше надхвърлил своето време. Бяха минали само четири десетилетия от покръстването, единството на народа ни, съставен от различни по дух племена, не беше затвърдено — а от хилядите Симеонови воители и от техните семейства се изискваше сила и издръжливост — в името на какво? На християнския бог — ще отговоря аз, който е бог-обединител. А бог ни покровителствува само когато смиряваме гордостта си...

Не беше моят отец от хората, които не си отмъщават. Навярно още в Дръстър е обмислял как веднъж завинаги да се справи с опасността от север. Той едва дочакал оттеглянето на ромейците и изпратил таен пратеник при печенегите — предлагал им заедно да нападнат маджарите. А в това време пишел подигравателни писма до

затворения в Мундрага Леон Магистър. Цялата преписка между двамата е съхранена. Ето какво пишел баща ми на императорския пратеник:

„По-миналата година твоят император се показва достоен за учудване, като съобщи за слънчевото затъмнение и времето му; той показва не само месеца, седмицата и деня, часа и минутата му, но така също и колко време ще трае това затъмнение. Казват, че той познава и много други неща по течение на небесното движение. Ако това е истина, то той знае и за пленниците; а като знае, той би могъл да каже дали те ще бъдат пуснати от нас или задържани. И тъй обади едно от двете и ако познаеш нашето вътрешно мнение, като награда както за предсказанието, така и за пратеничеството ще получиш пленниците. Поздрав!“

Докато протакал преговорите, минала зимата, а в началото на пролетта^[10], когато маджарите тръгнаха на поход към съседните славяни, печенегите и българите нападнали живелищата им в Ателкуз. Такова голямо клане едва ли е ставало за последните сто години. Колкото маджари оцелели — и тия, които били в поход — след това веднъж завинаги се преселили нагоре покрай Великата река^[11]. Завърнал се от победния си поход, князът се явил в Мундрага и заявил на Леон Магистър: „Няма да склуча мир, ако не получа всички пленници“. Ставало дума за българите, откарани предната година от маджарите и откупени от император Леон. Императорският пратеник съобщил това на своя господар, който приел условието — ромеите продължавали да се сражават с арабите. Кавхан Тодор заминал за Цариград, където получил пленниците. Ромеите склучили примирие с арабите, защото баща ми не изпълнил обещанието си и не им върнал пленниците, а това означавало, че всеки миг може да ги нападне. Така и станало — през лятото той нахлул с многобройна войска по посока към Цариград. Леон VI заповядал на заместника на Никифор Фока — Леон Катаклон да прехвърли войските си през Босфора и да тръгне

срещу българите. Нашите и ромеите се срещнали при крепостта Бурдица^[12]. Нашите обхванали фланговете на ромейския боен ред, в тила им се появили конници и станала кървава сеч. Военачалникът Катаклон успял да избяга, но били убити много видни ромеи, сред които неговият помощник патриция и протовестиария Теодосий. Войската ни не била подготвена за обсаждане на крепости, нито пък била толкова голяма, че да заплаши Цариград. Но въпреки това императорът наредил да дадат оръжие на пленниците-араби, защото вече нямало друга войска в ромейската столица. И все пак князът се явил под стените на Цариград и там бил сключен мирен договор. Князът се закле, че няма да върши нищо неизгодно спрямо ромеите, а ромеите се задължили всяка година да му изпращат в пограничния град Девелт скъпи подаръци. Освен това князът получил и малко земя покрай морето — така се възстановила границата от времето на княза-кръстител. Този мир продължи цели седемнадесет години. А виновниците за преместването на българското тържище били подстригани в монашеско звание...

[1] Под „българи“ и „български език“ се имат предвид прабългарите и техният език. ↑

[2] Сходник — таен пратеник, разузнавач. ↑

[3] Великата река — р. Дунав. ↑

[4] Загоре — част от днешна Южна България — между Сливен, Ямбол и Черно море. ↑

[5] Тонзос — р. Тунджа. ↑

[6] Адрианопол — гр. Одрин. ↑

[7] Архонт (гр.) — върховен началник, феодал. ↑

[8] Ателкуз — областта на петоречието между Днепър и Долни Дунав. ↑

[9] Дръстър — Силистра. ↑

[10] Пролетта на 896 г. ↑

[11] Тогава унгарците се настаняват в сегашните си земи в областта на средни Дунав и Тиса. ↑

[12] Бурдица — Булгарофигон, сега Бабаески. ↑

2.

В дворцовата градина крушите-скорозрейки вече даваха първите си плодове, слънцето по обед се нажежаваше до бяло, но откъм планината и в най-горещите часове долиташе ветрец и князът, вместо в работната горница, приемаше войводите на различните отряди, седнал край походна маса под стария бряст.

Върволицата от военачалници, сходниците, които пристигаха неочаквано, създаваха особено напрежение, което князът беше отдавна забравил и той с приятна възбуда издаваше заповеди, отбелязваше си на навит на руло пергамент какво още има да се прави и понякога на глас разсъждаваше:

— Не може да не са останали неразкрити участници в заговора на Константин Дука... Но как да влезем във връзка с тях!

Георги Сурсувул, който стоеше прав до позлатения дървен трон, само дъвчеше устни. Явно князът търсеше отговор, но от Преслав трудно се долавяше какво точно става в Цариград. Българското пратеничество през пролетта предложи на опекуна Александър да бъде възстановен мирният договор от 896 година. Но Александър, за когото казваха, че управлявал като държи в една ръка амфората с вино, изгони пратениците и се закани на българския владетел, че в най-скоро време „ще му види сметката“. И в Цариград, и в Преслав стана ясно: войната е неизбежна. Но не било съдено на Александър Пияницата да води сражения с българите — той внезапно умря.

— Пратеникът на патриарха моли за височайши прием — обади се Георги Сурсувул.

— Толкова е дълго патриаршеското писмо, че още не съм го прочел докрай — посочи князът свитъка в края на масата и се усмихна замислен.

... Да може да се появи като таен сходник там, в Цариград!

И се видя в сянката на дълги колони, чу гълчава от близко тържище, покрай него прелетяха конници — те отиваха към Свещения дворец, където той — момчето, когото в Магнаурската школа подиграваха и наричаха „кожогризец“ — заради пастърмата, любима

храна на българите — само веднъж беше влизало. Между колоните се мярка позната сянка — Леон или Александър е това? Но те и двамата вече са покойници.

— За пратеника на патриарх Николай ставаше реч — дочу той гласа на винаги внимателния, сдържан в думите и постъпките си Георги Сурсувул.

— Седни, седни — махна с ръка князът и потърка челото си. Разтвори свитъка и зачете на глас:

„Знай, сине, че това писмо е писано не с мастило, а със сълзи, понеже, както ми се струва, греховете ни са ни довели до там, че ние получаваме от тебе такива известия, които са причина за това наше писмо и възбудените от тях сълзи... Получихме известие, че ти, благоразумният, най-разсъдливият и най-искреният християнин, който неотдавна оплакваше оня срамен поход, предприет против християните, сега пак имаш намерение да го затъмниш с друг поход, много по-ужасен и по-ненавистен на бога, че ти се готвиш да тръгнеш и тиранически да нападнеш на детето-сираче, на императора-дете, което с нищо не те е наскърбило, без да помислиш, че тиранията и пред бога, и пред хората се смята за гнусно дело...“

— В Цариград се страхуват от нас — вметна Сурсувул.

— Ще прелетим с конната си войска между тракийските крепости и ще се отзовем при Цариград! Ще искам да ме признаят за кесар^[1]! — вдигна глава князът.

— Ами ако не се съгласят?

— Ще им предложи да се сродим с императорското семейство, ще стана василеопатор. Сега сме по-силни от тях.

— Да, империята боледува. Казват, че повечето от половината цариградчани били на страната на Константин Дука.

— Четвъртият брак на покойния Леон с онази красавица Зоя е против църковния канон! — на един дъх изрече князът и сам се сепна: не бива така да се вълнувам, рече си той и рязко се обърна към

Сурсувул: — Ако пратеникът на патриарха много бърза, нека да си върви без отговор.

Сурсувул стана, поклони се мълчаливо и тръгна по постланата с едри камъни пътечка.

Князът опря ръце в походната маса. Слушаше заглъхващия шум от стъпките на Сурсувул и си мислеше: ето, вече не умея да разговарям спокойно и с най-близките си помощници...

Може би заради тази рязкост в постъпките напоследък го избягваше Йоан Екзарх? Последният път — преди повече от месец — в същата тази градина, като разговаряха за нови преводи от гръцки, той усети, че Йоан, приятелят Йоан, има да му каже още нещо, но се стеснява или — кой го знае, не беше за вярване — не, но можеше да е и така — се *страхува* — да говори пред него. И както само *той*, князът, умееше, започна отдалече, с подпитвания и накрай успя да накара единственият от книжовниците в Преслав, който считаше не само за свой сподвижник, но и за приятел, да открехне мислите си.

„Какво не ти достига на тебе, любимеца на владетеля?“ — питаше князът и с напрегнато очакване гледаше по-възрастния с пет години от него духовник.

„Всички ние се мятаме като риби в рибарска мрежа — тихичко отвърна слабият като вейка Екзарх. — Всички сме в мрежата на житейските си страсти, а през цялото време жадуваме за *себеосвобождение*...“

„Не разбирам — призна си князът. — Да се освободиш... от какво? Нуждите на ежедневието са известни на всички, при добра длъжност или при добри доходи те са лесни за задоволяване.“

„Разбираш ме, царю, много добре ме разбираш...“

И изведнъж князът се сети, че *още не е* цар, и още веднъж се убеди колко му е близък Екзархът и колко бързо двамата отгатват мислите си. И по-силно стана желанието му да проникне докрай в неговите мисли — и така да осъзнае своите собствени желания.

„Но това *себеосвобождаване* — не е ли сънна мечта?“ — тихо запита князът.

Йоан Екзарх се усмихна с тъжна усмивка и рече: „Всички сме прекалено умни, когато даваме съвети на другите и прекалено глупави, когато оправдаваме себе си...“.

„Говори, говори!“ — подтикна го князът.

„Тялото има едни нужди, духът други. А духът се освобождава само когато и тялото, и духът са отхвърлени отвсякъде...“

„Отхвърлени — от кого?“ — запита князът и в същия миг осъзна, че въпросът му е излишен.

„Всеки, който е решил повече да не лъже, е излязъл на път, по който го чакат само нещастия...“

И в един миг князът видя Йоан Екзарх — първият след епископа преславски духовник и най-първи книжовник в Преслав — като странствуващ монах — със смъкната над челото качулка, с протритата и избеляла власеница, със скъсани сандали от волска кожа — превит, се подпира на пътна тояга...

„Не, не!“ — извика той и облеченият в копринено расо Йоан Екзарх се сви пред него. Не можеше — или може би не желаше — да му отговори.

И тогава князът го улови за раменете и го разтърси така, че брадичката му заигра:

„Рано или късно ти ще избягаш от мен! Кажи — ще избягаш ли?“

Екзархът само притвори очи и с леки, неуловими движения се изплъзна от здравите ръце на княза, обърна се и като сянка изчезна.

А князът остана съвсем сам и уловил глава с две ръце, се питаше: кой може да ми каже колко „аз“ има във всекиго от нас? Едно „аз“ е викът на несбъднатите ни желания, друго — онова, което са ни внушили, че е наша същност... Само в мигове на проблясъци можем да кажем кой говори и действа в нас.

Отнякъде в тишината на горницата се промъкна тихият, благ глас на Йоан Екзарх: „Най-лесното е да подчиниш съзнанието си на чужди нужди — нуждите на държавата, на съсловието, към което принадлежиш, или просто на група хора, с които по рождение, по длъжност или по необходимост си свързан...“

„Но това означава да престанеш да принадлежиш на себе си!“ — целият настръхна князът и разбра, че нощта му ще бъде безсънна: напразно ще пие студен кумис и ще се разхожда из градината.

Като че повикан от мислите му, Йоан Екзарх сам се появи в двореца.

Беше привечер, чуваха се виковете на първите нощни стражи, които с копия в ръце крачеха покрай зъберите на крепостните стени. От вътрешния двор слънцето не се виждаше — червената светлина на залеза проникваше от всички страни.

Както правеше това, когато се срещаха само двамата, князът протегна ръце — целунаха се трикратно по монашески.

И дрехите на предводителя бяха по монашески скромни — бял ленен подрасник, запасан с тънък ремък.

— И тебе ли не остави на мира пратеникът на патриарха? — запита князът, като настани госта на близката столница.

— От тебе няма нищо скрито — въздъхна Йоан Екзарх. — Да, като втори духовник в княжеството ме помоли да въздействам на владетеля със съвет...

— А пък аз исках да поговориш на синовете ми за нашия земен седми век и за осмото безкрайно столетие, в което ще блаженстват праведните и ще се мъчат грешниците... — усмихна се князът, като сядаше от другата страна на походната маса.

— Годината, в която ти пое властта, е рождението на Христа осемстотин деветдесет и трета, а от създаването на света шест хиляди четиристотин и първа — присви очи Йоан Екзарх.

— Отиваме към средата на седмата хилядогодишнина от създаването на света — поклати глава князът. — Последната хилядогодишнина на видимия свят...

Той протегна ръка към масата, взе сребърното звънче, разлюля го три пъти и на дотичалия слуга нареди да позове синовете му Михаил и Петър.

Момчетата дойдоха заедно, целунаха ръка на Екзарха, а той ги осени с кръстно знамение.

Седнали от двете страни на черноризеца, младите князе — и сам владетелят — заслушаха тихия глас на Йоан Екзарх. Той говореше за светата *седморка* — светът е бил създаден в шест дни, а на седмия ден Творецът си почивал и благословил този седми ден и го осветил. И тъй неделната седморка е първообраз на световната седмица, в която всеки ден е равен на хиляда години. Свърши ли световната седмица, ще настъпи второто пришествие, когато ще се сбъдне всичко, което пророците са предрекли: Христос ще събере народите, защото е светлина на целия този свят. И тогава слепите ще прогледнат, глухите

ще чуят буквеното слово — словото, което е записано в свещените книги — и ще познаят бога както трябва. Велика милост — и неизмеримо щастие за българите и славяните е, че тъкмо в последния, седмия век, в навечерието на съдния ден, те бяха призовани да станат християни и да застанат от дясната страна на Бога. И ще се готвят за този ден, като четат на свой език *словото*, което кърми човешките души, крепи сърцата и умовете...

Михаил слушаше с отворени очи, а Петър, притворил клепки, леко се полюшваше на столницата, в ритъм с думите, които Йоан Екзарх изричаше така, че те звучаха като стихове от Писанието.

Князът, завладян от вълнението на синовете си, се изправи бавно и като спря с десница черноризеца, вдигна ръце високо и продължи с все по-засилващ се глас — с думите на *Прогласа към Евангелието*:

— Слушай, цял славянски народе, слушайте словото...

Момчетата изтръпнали се взряха в баща си, който, целия облян от светлината на залеза, вдъхновено говореше — че както без светлина няма радост за окото, така и всяка безкнижна душа не вижда божия закон, закона, който открива пътя към райското блаженство. Свети Павел казва: „Когато въздавам богу своята молитва, предпочитам да изрека пет думи, но всички да ги разберат, отколкото да произнеса хиляди неразбрани слова...“

Князът произнасяше в унес стиховете и усещаше в гърлите си приятни тръпки. Толкова пъти беше изричал *Прогласа* и винаги изпитваше сладостта на красивото слово...

... звънки, трептящи звуци, песен и слово, слети в едно.

(Забрави *тлението* на този свят! Чуй медния звън на *чистото слово*! Отвори дверите на разума!)

И с отвращение към „мръсната тлен на плътта, на плътта, животът на която е като сън“, крепко стоящ на земята, над която беше владетел, князът усещаше как целия се изпълва със сили.

Наистина, велико щастие за българите и славяните е, че в седмия век са приютени в лоното на истинската вяра. И той, наследникът на пре-славни предводители, сам предводител, ще поведе своя народ към тъмната черта на видимия кръгозор — и ще преминат всички *отвъд*. Ще загинат хиляди, ще има безброй страдания, но името българци ще

остане и сред всички имена неговото ще се произнася най-напред. Защото славата пребъдва във вековете и земната слава ще се превърне в небесна там в осмия век на вечното блаженство...

Момчетата си бяха отишли, Йоан Екзарх го питаше нещо, но князът беше като замаян. Едва когато Екзархът потрети въпроса си, той осъзна къде се намира. Усмихна се и рече:

— Ела, ще ти дам да прочетеш цялото писмо...

А в княжеската работна горница, на светлината на многосвещниците Йоан Екзарх зачете на глас:

„Бог мрази надменността и сваля ония, които се превъзнасят с горделивите си помисли; а пък ако им позволява да заемат известно положение, то отново го разрушава. Никой не е в състояние да постигне каквото и да било със свои сили, и ти като благоразумен знаеш и без нашите думи, че много хора, като се спускали необмислено в нещо, са свършвали зле — отпосле са се разкайвали и дори често са осъждали сами себе си...“

— Само че негово светейшество греши — с раздражение се обади князът. — Имах достатъчно време всичко да обмисля — цели седемнадесет години!

„Аз, сине мой, както вече ти казах — *продължи да четеш Йоан Екзарх*, — те обичам от цялата си душа с чиста духовна любов, обичам те като най-верен християнин, най-мъдър слуга на бога, комуто ти искаш във всичко да угодиш, и особено когато чувам, че ти денем и нощем непрестанно молиш от бога прошка за своя предишен поход против християните и всякак и с пост, и със сълзи, и със съкрушение на сърцето се стараеш да умиеш от себе си тоя грях...“

— А-ха-ха... — прекалено високо се засмя князът и сложи ръце на кръста си. — Предишният поход! Да знаят сега каква войска съм подготвил!

— Изглежда знаят — поклати глава Йоан Екзарх, — затова и така те молят. Ето:

„... След като получих това злоещо и лошо известие, не мога да мълча, но със сълзи и с ридание ти изпращам това писмо, като моля бога преди всичко да трогне сърцето ти и да го насочи към угодно нему спасително желание, което би те показало чист и неукорен; после да ти отвори ушите, да даде на разсъдъка ти спокойствие от външни вълнения и смутове, за да вникнеш в нашите думи...“

— Външни вълнения и смутове... — с насмешка повтори князът и посегна към свитъка. — А по-нататък ме заплашва с отлъчване, нарича ме безумец...

— Още ли пари в сърцето ти обидата, царю? — запита, като го погледна в очите Йоан Екзарх.

— Обидата... — усмихна се на себе си князът, запазил в себе си сладкото ехо на обръщението „царю“. — Да бях накарал пияницата Александър да постъпи така, навярно нямаше да го направи! Той ми развърза ръцете!

— И вече нищо не може да те спре? — съвсем тихо запита Йоан Екзарх и свитъкът прошумя в ръцете му.

Князът само мълчаливо го погледна. И пак, както преди месец, той усети, че Йоан, приятелят Йоан иска да му каже нещо дълбоко спотайвано — но този път на княза не му се водеше разговор, от който после главата ще го боли — и реши да пресече откровенията на Екзарха още в самото начало.

— Тръгвам срещу империята! — бавно произнесе той. — Цариград трябва да бъде наш! Истинските граници на великото ни княжество опират в три морета.

За пръв път нарече България „велико княжество“ — и Йоан Екзарх предугади, че иска да го назове другояче — защото години вече

той го наричаше в разговорите им „цар“ и знаеше истинските желания на предводителя.

А князът само за миг го погледна в очите и пак отгатна, както преди месец — само че сега не го каза: Йоан някой ден ще го напусне, ще изчезне от Преслав — за да тръгне по своите пътища на нищ и страдащ монах.

... Не ще мога да го задържа. Скъса ли се между близки хора невидимата нишка, която ги свързва, вече нищо не може да я възстанови. Жесток е нашият седми век!

Пергаментовият свитък — писмото на патриарха, шумеше в ръцете на Екзарха и напомняше на княза за близкия ден, когато щеше да тръгне в поход. Без кръвопролития не може да се мине — така ще отговори на патриарх Николай Мистик. И тоя отговор още повече ще увеличи смута в Цариград. Нека да го очакват и да се страхуват от него. Страхът на противника подготвя неговото поражение. И нека се разпространява слуха, че иска да поеме властта на василевса. Привържениците на Константин Дука може би ще се раздвижат. Щом в Цариград не искат доброволно да го обявят за *кесар* — а това ще рече да признаят независимостта на княжеството — ще ги застави със сила.

И стана така, както предводителят беше намислил — тридесетхилядната конна войска се спусна едновременно през няколко прохода на Хемските планини, прелетя покрай Адрианополската крепост и в няколко колони се отправи към Цариград.

Яздеха и денем, и нощем — едни отряди почиваха, други палеха селата по пътя си към Босфора. Никъде не се появяваше ромейска войска.

Ето го „богохранимия Константинопол“ — усмихна се князът, като видя отдалеч очертанията на крепостта.

От Мраморно море до дъното на Златния рог са се опънали двойните крепостни стени — в продължение на столетия достроявани,

пристроявани, и най-важното — все повече укрепявани с какви ли не кули — четириъгълни, осмоъгълни, кръгли.

Широкият повече от двадесет крачки ров е пълен с вода — жабунясала, вмирисана.

И предводителят гнусливо се обърна — отправи поглед към конните си дружини, които се престрояваха — станът трябваше да бъде разпрострян от Влахернските до Златните врата. Нека ромеите гледат как българската войска се готви за обсада.

Белият княжески жребец, покрит с дълга златоткана плащеница, неспокойно играеше на едно място, започна да се върти в кръг и предводителят неволно притвори очи. И изведнъж в съзнанието му прозвуча хриптящият глас на покойния Расате:

— Под стените на Цариград посечи куче!

Конят вкопа копита и князът, като погледна отново, видя дългите константинополски стени. Сега те му се сториха още по-високи и непристъпни...

В бърз набег беше довел многохилядната си конница до тук — по старите, познати пътища, въоръжени така, както дедите бяха завещали, в строй също наследен от поклонниците на Тангра. *Саракта* беше под властта му и една негова грешна стъпка щеше да унищожи всички замисли.

И плещите на княза се превиха — така ставаше винаги в мигове, когато внезапно усещаше отговорността, която носеше като предводител.

Той вдигна ръка, прекръсти се набързо, но възела, стегнат някъде дълбоко в гърдите му, не се отпусна, още повече му прималя и той произнесе на пресекулки:

— Не разпускайте строя... Ще посека куче...

Кавхан Тодор пръв го чу и високо повтори заповедта на предводителя, но по свой начин:

— Не разваляй строя! Намерете черно куче!

Никога не беше вдигал свещения меч на дедите, за да пренесе жертва на старите богове, но толкова много бе слушал за гаданията по вътрешностите на посеченото животно, че на един дъх можеше да изрече тълкуванията.

По-възрастните от него, навярно като момчета бяха виждали как баща му в езическите години е разсипал жертвено куче, но другите щяха за пръв път да наблюдават обичая на дедите — под знамената бяха свикани повечето момци до двадесет и пет години.

Князете Михаил и Петър дойдоха на коне при баща си, придружавани от една десятка телопазители.

От военачалник на военачалник се предаваше заповедта на кавхана: „Търсете куче, черно куче!“

Шепот минаваше над хилядната войска.

В една обозна кола откриха черно кученце — коларят го прегръщаше и не го даваше на челника, който го дърпаше от ръцете му. Но долетя млад разгневен войвода и още при първите му думи уплашеният колар даде кученцето.

Цялата войска се нареди в полукръг — така заповяда предводителят, за да могат и от крепостните стени да гледат жертвоприношението.

... Ще ме нарекат варварин. Нека! Така страхът им ще бъде по-голям! Но защо Михаил и Петър са умислени? Дали са чули ония думи на Расате?

Князът се вираше в синовете си, но нито един от двамата не се обръщаше към него, полугласно си говореха нещо, Михаил сочеше от време на време към крепостта.

И предводителят си спомни как някога като момче порази ромейската столнина — крепостта му се струваше каменно чудовище, което за един миг ще го погълне. Зъберите и кулите го ограждаха и в сънищата му като остриета на копия, насочени към него. Трябваше да минат години, за да свикне с величествената красота на Константинопол — град, плъпнал по седем хълма, крепост, която се отразява във водите на морето, Босфора и Златния рог. Още тогава се питаше: как може да се превземе тази най-голяма крепост в целия свят. Продължителна обсада откъм сушата — колкото и време да трае, не може да застави защитниците да се предадат — морският път им дава възможност да се снабдяват с храна. Нужен е силен флот, за да бъдат разгромени бойните кораби, които защитават крепостта откъм морето и Босфора; после да се превземат двете укрепени морски предместия и

да се проникне в Златния рог — залив, дълъг близо осем поприща^[2] и тесен, наистина приличен на рог.

Пълно обкръжение на крепостта е невъзможно — мислеше си и сега князът.

И все пак ромеите се страхуват — усмихваше се той, като обнажваше меча, за да посече жертвеното куче. Но се досети, че трябва да слезе от коня и без да направи знак на някой от телопазителите да му държи стремето, с меча в ръка, скочи като двадесетгодишен момък.

Багатуриите^[3] от княжеската дружина удряха с дръжките на мечовете по щитовете си — с равни, отсечени удари, походните барабани усилиха ритъма и равнината пред крепостта затътна, небето се сниши, дългите копия на многохилядната войска го подпряха и в сгъстения въздух просвистя свещения меч на предводителите — кучето не успя да изскимти и острието го разряза на две.

Князът се наведе над жертвеното животно — и воините престанаха да удрят по щитовете си, заглъхнаха и барабаните. И в тази напрегната тишина се чу възгласът на предводителя:

— Поличба за победа!

И тогава засвириха бойните рогове, барабаните забиха като при нападение, конете запръхтяха, усетили вълнението на войската.

Не можеха да скрият от ромеите, че нямат обсадни машини, но разпъването на белите шатри беше знак, че обсадата започва. А когато на другия ден, пръснати в дълга редица, воините се заеха да копаят окоп от Мраморно море до Златния рог, в Цариград вече никой не се съмняваше, че „варварите“ са решили да превземат крепостта.

Не, привържениците на Константин Дука не ще се вдигнат на бунт. Напразно посече жертвено куче... Вътрешностите на кучето бяха чисти, нямаше възли по черния дроб, нямаше и петна по слезката. Поличбата беше за победа — князът беше уверен в това. Но тази война имаше за цел не превземането на Цариград, а сплашване на ромеите и издействане кесарска титла за българския владетел. И по-добре навреме да се отдръпне и да започне преговори за мир, отколкото да продължава безсмислената обсада.

Кавхан Тодор, придружен от двама боляри, тръгна към крепостта. А в същото време цялата българска войска се оттегли в равнината при предградието Евдомон^[4]. Сам князът се настани в малкия дворец, където василевсите живееха лятно време на прохлада край Мраморно море.

Кавханът трябваше да предложи на настойниците на малолетния император Константин VII Багренородни — сред които първият беше патриарх Николай Мистик, българският княз да бъде провъзгласен за кесар. Сам императорът, макар и още под попечителство, да бъде сгоден за Елена, седемгодишната дъщеря на българския владетел, а княз Симеон да бъде удостоен с титлата *весилеопатор*. Освен това не трябва да се забравя, че империята ще продължава да плаща данъка по договора от осемстотин деветдесет и шеста година.

Патриарх Николай — зарадван, както всички императорски съветници, че българският владетел пръв предлага да започнат преговори за мир — прие с почести кавхана и по него изпрати прелюбезно писмо, в което ласкателствата се лееха едно след друго:

„... Ако бих могъл да бъда при тебе, по друг начин бих се опитал да задържа похода на войската ти. Как и по какъв начин? Като стисна ръцете, прегърна главата и цялото тяло на моя син; ако пък и тогава ти би продължил да упорствуваш, то аз бих се хвърлил в нозете ти...“

Не само патриарх Николай — всички настойници на малолетния император приеха предложенията на княза за преговори. И ето, една сутрин Влахернската врата се отвори и патриарх Николай се появи с голяма свита, сред която бяха магистрите Стефан и Йоан. Според уговорката, в писмата сега трябваше да бъдат разменени заложници — по десет души от двете страни.

Сам патриархът отведе кавхана и князете Михаил и Петър във Влахернския дворец, където в присъствието на малолетния император Константин VII Багренородни им дадоха богат обед. Но обедът беше и време, когато кавхан Тодор и патриарх Николай се споразумяха за условията на мирния договор. Тогава бе обявен и годежът на Елена с невръстния император.

Обедът продължи до късно — и веднага след като станаха от тържествената трапеза патриарх Николай, придружен само от протосингела си, тръгна заедно с българското пратеничество към двореца Евдомон, където го очакваше княз Симеон.

Българската войска, строена в дълги редици, го посрещна само с удари по щитовете — не подобаваше да се разнасят възгласи в чест на духовник — а князът го чакаше пред широката мраморна стълба на двореца.

... Знаем, светейши, какъв е обредът за въвеждане в кесарско достойнство. В „Света София“ се събират първите хора на империята и императорът, заедно с патриарха, идва при царските двери, там, където на маса от скъпо дърво са поставени кесарската хламида и кесарската стемма. Патриархът прочита молитва над хламидата и я предава на императора, който заедно с препозитите^[5] намята хламидата върху раменете на нововъведения в кесарско звание. Същото става и със стеммата, а накрая се разнасят славословията... Не се опитвай да ме лъжеш, че извършваш всичко както трябва. Параклисът на тоя летен дворец едва побира първите ми боляри, ти си само с твоя протосингел. Вместо хламида и етемма покриваш главата ми с епирептария^[6] си. Но стеммата — кесарския венец, аз сам ще възложа на главата си. Важното е, че вие приемате всичките ми условия за мир и че ще се върна в Преслав като кесар. Хитрините ти ще останат заключени между четирите стени на тоя параклис. Дори цял Константинопол да смята, че *обрета* не е както е по обичай — все пак патриархът ме удостоява с велика милост...

И князът ниско скланяше глава пред патриарх Николай, който заедно със своя протосингел възнасяше многолетствие за новия *кесар*.

Весела беше тази езда — в триреден походен строй, в няколко колони едновременно, покрай Адрианопол, нагоре, на север, към планинските проходи.

Лятната жега си отиваше, наедрели зайци подскачаха по полегатите склонове, а лястовиците се събираха, за да тръгнат на юг.

Князът следеше полета на птиците, яздеше с отпуснати юзди и от време на време конят заиграваше под него.

Михаил и Петър бяха напред, в челната част на главната колона — искаха първи да влязат в Преслав. А князът се опиваше от мисълта, че се връща в столичната си като *кесар* (князът-кръстител от хан стана княз), а то ще рече втори след императора. Чувстваше нужда по някакъв начин да прояви радостта си, да се покаже такъв, какъвто малцина го знаеха досега — добър, великодушен, с широка, щедра ръка.

Какво всъщност е величието на духа? — питаше се той и отговорът сам идваше в съзнанието му: да си затваряш очите пред дребнавостта на света — хитрини, които лесно се отгатват, ниски страсти, които неусетно разрушават човека и да гледаш далече пред себе си — към цел, която другите нито виждат, нито разбират — защото така е съдено в този кратък човешки живот — на едни погледа да стига до кръгозора, други да отгатват какво е отвъд...

... отвъд видимото, отвъд временното, отвъд тленното — и да сочиш пътя на цели поколения — и то столетия наред! — към цел, която остава и след смъртта. Така неосъществените стремления на дедите стават победи на внуците и предназначенията на внуците се осъществяват от пра-правнуците...

Най-примамливи, най-желани са най-трудно постижимите цели. А какво по-трудно от това, едно наскоро покръстено „варварско“ племе да превърнеш в единен народ — и то народ, който се гордее, че е не някакво си обикновено княжество, а царство?

За себе си предводителят щеше да запази най-дълбокото удовлетворение — отговора на мъчителния, непрестанно разяждащ съзнанието въпрос: защо се е родил...

И князът влезе в пре-славната столнина с мисълта, че тепърва ще върви по дългия, тежък път към своята заветна цел.

[1] Кесарят по ранг идвал след василевса и патриарха. С този титул били удостоявани близки сродници на императора. ↑

[2] Поприще (ст. бълг.) — мярка за разстояние, равно на хиляда крачки. ↑

[3] Багатур — прабългарска дума, която означава „храбрец“. Това била почетна титла, първоначално давана на проявили изключителна храброст воини. От „багатур“ произлиза „богатир“. ↑

[4] Евдомон — сега с. Макри-къой. ↑

[5] Препозити — придворни служители. ↑

[6] Епирептарий — покривало върху главата на висш духовник от източните църкви, което стига до коленете и прилича на мантия. ↑

НОВИЯТ ПТОЛОМЕЙ

1.

Не зная дали баща ми е признал пред някого първото си впечатление от „царицата на градовете“, но аз никога не съм крил, че влизането ми в най-голямата и най-силна крепост на света ме накара да се свия в себе си и да се озъртам, като че всеки миг можеха да ме хванат за крехките рамене (тогава бях на тринадесет години, на същата възраст, на която баща ми е бил заведен в Магнаурската школа) и да ме захвърлят в някой от откритите каменни канали, които виждах от двете страни на улиците, отгдето минаваше нашето шествие.

Повтарях си чужди думи — наставленията на баща ми, на отец Йоан Екзарх, доколкото ги помнех: не се снишавай, знай своята цена, бъди такъв, какъвто очакват от тебе да бъдеш, ти си княжески син, ако първородният ти брат поеме светската власт, ти ще бъдеш духовният водач на своя народ (така някога баща ми е бил определен за духовен водач) и все пак „устата, която не чувствава сладкото, превръща човека в камък“ — и може би само погледът ми е издавал дълбокото ми вълнение.

Не става реч за тронната зала, нито за дворците — нашият преславен град има и дворец, и тронна зала, каквито подобават на велик владетел. Друго искам да кажа — империята си остава империя и когато изнемогва, мощта може да намалее или дори държавата да отива към провал — но остава самочувствието, че си част от огромна общност — и може да си зле, може парите ти да не стигат за ежедневните нужди — в същото време ти си по-богат от най-богатия „варварин“, именно защото не си варварин.

Оправдавам и оневинявам баща си — макар че никой син не може — и не бива! — да съди оня, който го е създал, за това, че кесарят български искаше — и стана! — цар, което ще рече император. Ще се намерят люде, които ще се опитват да отнемат неговия титул, ще се мъчат да го унижат, макар че и те ще се наричат българи. Нека! Величието не помръква от калта, която нисшите духом хвърлят по лъчезарния лик.

... И отново, и отново ще виждам величествените колони на столетни сгради, ще възлизам по мраморни стълби, по които са се изкачвали и са слизали императори, ще поемам дъха на непознати южни цветя, ще се опивам от мисълта, че аз, вторият син на българския владетел, когото продължават да наричат *архонт* — се намирам сред хора, които управляват половината от света.

Искам да спра до тук. Защото се страхувам от откряването на скритите си мисли. Ще кажа само това, че не бива да превземаме Цариград — ние ще го завладеем, но той също ще ни завладее и ще ни претопи, ще ни превърне в сянка на едно от многото племена и народи, които съставляват империята. По-добре е да си владетел на своя сламена хижа, отколкото временен обитател на чужд дворец. И ако имам към баща си не обвинение, а едно питане след неговата смърт (защото докато беше жив, не само не смеех да говоря за постъпките му, но и да го гледам в очите) то е: защо трябва да се стремим към чуждото, когато нашето собствено — и земя, и власт, и народ — не са в онова вътрешно единение, което ражда истинската сила? Властта обединява, но само външно, истинското свързване на хората тече по невидимите нишки на общите цели и на общите усещания за света около нас. Общата опасност сближава хората, кара ги да изтръгват от себе си сили, които дотогава не подозират, че притежават — докато спокойствието на безметежното съществуване ги разнежва и те смятат, че всички са им длъжници — а никой на никого не е длъжник, всяко свое право трябва да извоюваш и като го извоюваш, да го защитиш със сила. Силата е справедливост — казвам това и съзнавам, че говоря съвсем по светото писание — и ще се кая някой ден за това откровение.

Но *тогава* всичко беше като в нечуван сън: красивите одежди на императорските телохранители, тръбните звуци, с които ни посрещнаха, и дори осемгодишният император, който, скован от златотканото облекло, само умолително поглеждаше своите попечители и изговаряше думи, които предварително му бяха внушили.

А през цялото време на мене ми се искаше да го накарам да захвърли всичко — тежките дрехи, голямата корона, която го караше да се накланя напред — и да се затичаме към морето, да седнем в някоя рибарска лодка и да отплуваме... накъде можехме да отплуваме

дватамата — невръстният император и вторият син на българския владетел, който заплашваше да превземе ромейската столица? Навярно съм съзнавал цялата глупост на желанията си, защото и аз както брат ми Михаил — и както кавхан Тодор — с престолено внимание правех поклони и приемах поздравления, с крайчеца на окото си гледах онова, което в Преслав не бях виждал, и най-важното — тръпнех от желание всичко това да се свърши по-скоро и да се завърна не само във войсковия стан пред стените на Цариград — но и в любимия си Преслав, в двореца, в своята ложница, където кандилата светеха с успокоителна жълта светлина и шумотевицата на ежедневието достигаше само като далечно, замиращо ехо...

А когато наистина се завърнехме в Преслав, съжалявах, че толкова малко бях в „царицата на градовете“ и че почти нищо не видях...

Там, в Цариград, продължаваха да стават събития, от които зависеха всички околни земи. През няколко дни пристигаха известия от нашите тайни сходници. След отдръпването на войската ни ония от ромейските сановници, които през цялото време били против съюза с нас, започнали да обвиняват патриарх Николай, че той от страхливост и неразбиране отстъпил пред „варварите“. Двамата братя Гонгили и паракимоменът Константин — привърженици на изгонената от столицата василиса Зоя, открито говорели за нейното връщане. Императорът дете тъгувал за майка си и настойниците му се съгласили василисата да бъде върната от Анатолия. Появила се веднъж в Константинопол, тя само за няколко месеца успяла да вземе властта в свои ръце — патриарх Николай бил отстранен от настояническият съвет, наредила му да се грижи само за църковните работи и му забранила да напуска сградата на патриаршията, което било равносилно на задържане под стража. На високи длъжности василиса Зоя поставила само свои привърженици, особено във войската. Тя отказала да приеме условията за мир с нас — отхвърлила титула кесар на баща ми и не признала сгодяването на императора за моята сестра.

Баща ми се държеше така, като че не знаеше какво говори и прави василисата. В края на лятото^[1], както беше вече обичай, наши пратеници се явиха в граничния град Девелт — а в същото време тридесетхилядната ни конна войска, която от година време не беше разпускана нито за ден — и още толкова пешаци — се спуснаха през

източните проходи и навлязоха в Загоре. В Девелт не се появиха ромейски пратеници с ежегодния данък и това беше знак да обсадим Адрианопол. Тогава, през една безсънна нощ в главния стан под Адрианопол, в своя шатър баща ми разказа на мен и на брат ми Михаил за големия си кроеж за прогонване на ромеите оттатък Босфора и за възвеличаване на нашата държава. Главната цел е Цариград. Но за да бъде превзета тази най-голяма крепост в света, трябва преди това да паднат в наши ръце всички имперски области между трите морета. Това означава — сочеше по една пергаментова карта предводителят — да покорим земите около Солун и Драч и самите тези градове, които са опора на ромейската власт — първия в юга, втория в запада на полуострова. А подстъпа към тези силни крепости е Адрианопол, който в същото време е и подстъп към Цариград.

„Това е смисълът на моя живот“ — глухо, със скрито вълнение говореше предводителят и показалеца на дясната му ръка очертаваше кръгове по картата — първият далечен, вторият по-близък и третият съвсем под надписа „Константинопол“.

— Като обединим всички славянски племена, между трите морета ще станем истинска империя! И Цариград ще бъде столнина на българите и останалите в границите ни ромеи! Нека отвъд Босфора ромеите владеят колкото земи си искат, тук повече няма да ги търпим!

Двамата с брат ми мълчахме. За пръв път баща ни говореше пред нас за своите замисли. Но въпреки това струваше ми се, че той ни смята не само малки на възраст, но и някак недорасли до неговите предназначения...

Помня как в нашия стан под Адрианопол пристигнаха пратеници на патриарх Николай — василиса Зоя отново го беше приласкала и той пищеше съзливо на българския владетел:

„Как да не плача, когато тия работи оскърбяват бога, твореца на всички добрини, а радват бащата на злото, виновника на съблазните, дявола! Нима, сине мой, настаналите сега между ромеи и българи вражда, омраза и несъгласие вместо приятелство, мир и единение, не са най-тежката съблазън? Било е време, когато ромеи и българи не са живеели в съгласие, когато с оръжие са се нападали едни други, понеже ги е разделяла преградата на езичеството...“

Но и сега патриархът не казваше дали василиса Зоя потвърждава кесарското звание на българския владетел и дали одобрява годежа между малолетния император и сестра ни, което означаваше, че баща ми щеше да получи ромейската титла василеопатор — баща на императора.

Превзехме Адрианопол благодарение на златото, което смаза ръцете на арменеца Панкратук — началник на войските около главната врата на крепостта. Предводителят нареди града да не бъде разграбван, с пленниците се държахме добре. И тогава пристъпихме към изпълнение на големия кроеж — владетелят остана в Адрианопол с една трета от войската, а другите — два големи отряда конници, и пешаци тръгнаха първият към Солун, вторият към Драч.

Ние, в покорената крепост, трябваше да очакваме изненади от Цариград и при успех на един от двата с далечни задачи отряди, да отидем да им помогнем.

Но от ромейската столица вместо войска в Адрианопол пристигна високо пратеничество, водено от патриция Василий и протоспатария Никита — те носеха злато и подаръци равни на данъка, който ни дължаха за пет години, и унижително молеха кесаря да се съгласи да бъде сключен договор за „дълбок мир“, както било някога.

Баща ми прие подаръците, но не даде никакъв отговор на пратениците, които помолиха все пак да чакат в крепостта, ако той реши да изпрати на василисата добра вест.

В това време узнахме, че ромеите са сключили мир с халифа ал-Махди, според който се задължавали всяка година да му плащат по двадесет и две хиляди жълтици, срещу което халифът щял да потуши избухнало преди година въстание в Апулия и Калабрия и да помага на империята там, където тя има нужда от военна помощ. От тия две области арабите лесно можеха да се прехвърлят в Драч и Солун. Така че засега двете здрави крепости не можеха да станат наши — дори отрядите ни да ги превземеха, арабите — няколко пъти по-многобройни от нас, щяха да ги освободят лесно. И *цесарят български*, без да сключи мирен договор с ромеите, реши да изоставим Адрианопол и с всичките си войски да се приберем в земята си. По време на обратния път баща ми беше мълчалив. От кавхан Тодор разбрах двамата какво говорели и обсъждали: истинската, голямата борба с империята едва сега започва. Ще подготвим стохиялна

войска, от която половината ще са конници и ще примаим ромеите към нашите земи. Като ги разбием, ще тръгнем наново към Адрианопол, Драч и Солун. Трябва не само да увеличаваме и да обучаваме войската, но и да привлечем на своя страна печенегите, да укрепим съюза със сърбите...

[1] Лятото на 914 г. ↑

2.

Малко приятни часове имаше *цесарят* през тия дни на непрестанни грижи по войската и уредбата на държавата и затова искрено се зарадва, когато по един млад послушник Йоан Екзарх му съобщи, че е завършил многолетното си дело, сложил е знака „конец“ на книгата „Шестоднев“. Нека великият господар, христолюбецът, славният Симеон, каже къде и кога да му връчи преписания на чисто и богато украсен ръкопис.

— Къде другаде — с усмивка отвърна предводителят, — ако не в архиепископията.

В новата сграда — седалище на българския архиепископ, имаше просторна горница с дървени столници покрай стените, с икони като в параклис. Преди години там за пръв път епископ Константин прочете на княза и на архиепископа *Азбучната молитва* — четиридесет стиха, наредени според буквите на азбуката. После пак там ги събра Йоан Екзарх с новите си преводи на Йоан Дамаскин, Черноризец Храбър, княжеският братовчед черноризец Тудор Доксов, презвитер Григорий — най-добрите преславски книжовници четяха пред княза откъси от новите си преводи и съчинения и сам владетелят понякога канеше в архиепископията първите си боляри, за да им разказва онова, което бе прочел в книгите на древните автори или в неизвестни за българския читател откъси от светото писание. В тази горница той казваше какво още е необходимо да бъде преведено, какви нови съчинения трябва да се напишат. Там, седнал на една от многото столници, той не беше заповедник и предводител, а, както сам се наричаше, „събрат на книжовниците“. А те, книжовниците, го зовяха „нов Птоломей^[1]“ и съчиняваха за него стихотворни възхвали.

Той, книголюбецът, както го нарече веднъж Йоан Екзарх, се опиваше от звънкостта на изящната реч, радваше се на всяко ново словосъчетание, с което книжовниците заменяха гръцките думи, нежно опипваше пергаментовите листи на новите ръкописи и повтаряше едва чуто, като на себе си:

— Множат се... И тепърва ще се увеличават...

Преценките и възклицанията му не закъсняваха да изпълнят горницата с горещото си дихание:

— Красотата на война е оръжието, на кораба — платната, а на разумния човек — книжовното четене.

— ... Душевната леност е по-страшна от телесната, защото ако втората скове тялото, то първата обрича на самопогубване човека!

— Живоносна е водата на учението! Чувате ли обаче как хубаво звучи думата живоносна? Няма на гръцки такова красиво слово!

И той, „емиаргоса“ — полугърка, както го хвалеха на младини в Константинопол с орлово перо, натопено в гъсто чернило, зачертаваше всяка непреведена на славяно-български гръцка дума, вдигаше очи към потона, и съчиняваше от две или дори от три славянски думи ново слово, което произнасяше с вдъхновен израз на лицето.

По време на тия срещи той се връщаше в монашеските си години — в Цариград и в големия плисковски манастир — и може би затова се явяваше без отличителните знаци на владетел — на ръцете му не подрънкваха дебелите цял пръст златни гривни, на гърдите му не тежеше огърлицата от едри златни плочки, а главата му беше покрита с парче тъмен плат, което много напомняше покривалото на схимонах.

И този път той тръгна към архиепископското седалище в скромни одежди, придружен само от един багатур-телохранител.

В горницата го очакваха неколцина мъже — архиепископът и епископ Константин от няколко месеца бяха тежко болни, отсъстваше и Черноризец Храбър, и тъкмо за него най-напред попита владетелят. Йоан Екзарх му отвърна, че и той боледува.

— Но ти, господарю, не хвърляй в тревога сърцето си — благо рече той. — Защото провидението разполага с нас и една днешна болест може да се окаже утрешно здраве, както и едно днешно здраве може да прикрива зловонно заболяване...

Князът го погледна в очите и се сепна: в тях беше спотаен страх.

Здраве, което прикрива зловонно заболяване...

За какво намеква приятелят Йоан?

Презвитер Григорий — четиридесетгодишен с румено лице човек, който с усилие прикриваше прекалената си жизненост — да си сред черноризци и схимници, които като че ли винаги са в дълъг пост — никак не е лесно — стоеше до Екзарха с голям ръкопис в ръце. Когато князът се настани в една от столниците и облегна ръце на

подлакътниците, Йоан Екзарх, с бавни движения като във велика литургия, пое от презвитера ръкописната книга, направи няколко крачки и застана в средата на горницата с лице към владетеля.

Той разтвори ръкописа и зачете със звучния си, приятен глас:

— Какво по-хубаво и какво по-сладко има за боголюбците, които наистина жадуват за вечен живот, от това да не отстъпват никога в мисълта си от бога и да поменуват неговите добри творения? Ето че и ти, господарю мой, царю, славни Симеоне христороубче, не преставаш да изучаваш неговите заповеди и творения, защото искаш да се кичиш и славиш с тях. Такъв обичай има и у нас: когато преданият слуга види, че господарят му е извършил нещо добро, то той не сам едничък като знае, би желал да се радва и благодари, но ако може и целият свят да чуе. Ако онези, които се насищат с питие и ядене, биват румени, светли и весели (при тези думи презвитер Григорий ниско сведе очи към пода, но и така не успя да скрие смущението си), — колко повече онзи, що се храни с мисли, като съзерцава Божиите дела и се кичи с тях, би желал да биха ги видели и други и да обикнат тези дела? Като бъдат такива, както казва писанието, пера ще получат като орли, ще благуват и не ще се трудят. Защото радостта не знае труд и туря на човека крила. И как не ще се радват, когато изпитат и разберат за кого небето е украсено със слънце и звезди; за кого земята е накичена с градини, дъбрави и цветя и е с гори покрита; за кого морето и реките и всички води са изпълнени с риби; за кого раят, самото царство, е приготвено?

Князът неусетно потъна в света на *словото* — и заедно с приятеля си Йоан вървеше между зелени дъбрави, протягаше ръце към отрупани с плод дървета, слушаше песните на славеи, косове и сойки, радваше се на тънкото гласче на щуреца, виждаше как се стрелкат лястовици...

Дойде време Екзархът да прочете редовете за великолепието на Преслав, което князът знаеше наизуст. Но дойде и време за разсъжденията — колко велика е човешката мисъл.

— ... като стигна до човека, умът ми се губи, чудя се и не мога да разбера в колко малко тяло се вмести толкова висока мисъл, която обхожда цялата земя и възлиза дори по-високо от небесата! Де еместен тоя ум! И как, излизайки от тялото, преминава през покрива на стаята, през въздуха, минава през облаците, слънцето и месеца, през

всички пояси и звезди, през ефира и небесата и пак се намира в своето тяло...

Без да съзнава, князът започна да превежда тая мисъл на гръцки — преведе я точно, но тя не му прозвуча така изящно и красиво, както на славяно-български. И доволен, че около него има книжовници, които съперничат на цариградските, той се изправи бавно, отиде при Екзарха и простря ръце:

— Воистина чудни са делата божии и човекът е неговото най-велико творение, а ти, високочестний Екзархе, си създал книга, която ще пребъде!

— Тези шест слова, господарю мой — отговори с думи, които бе написал в книгата Йоан Екзарх, — ние не съставихме от себе си. Някои са от Шестоднева на свети Василий, други пък са по заети от него основни идеи; така също заехме и от Йоана, и от книги, от които понякога нещо сме прочели. И стъкмихме тези слова: също както ако някои, покрай когото би минал владетелят, би поискал да му построи дворец и като няма с какво да го направи, би отишел при богатите и би поискал от тях — от едного мрамор, от друго тухли и така би съградил стените, а пода би покрил с мрамор — и всичко изпросено от богатите...

— Не бъди толкова скромнен, приятелю. Не скланяне на глава, а високо изправено чело ни е нужно сега на всички — и на воини, и на книжовници. Чел съм и Екзамерона на свети Василий, и много от книгите, от които си почерпал знания, но вдъхновението е твое, и сградата, която си въздигнал от стари тухли и мраморни плочи е твоя, защото преди да почнеш да я градиш, си я видял по свой единствен и неповторим начин — и така си я извисил, както никой друг не би могъл да изпълни начертанията ти.

— Обичта ти, господарю мой, към мене, неукия и несръчния, е чрезмерно голяма, затова приемаш всичко това като мои трудове — поклони се с десница на гърдите Екзархът. — И нека господ бог, владетел на владетелите, ти даде живот дълъг и плодоносен, та като му служиш, да достигнеш рая с всички предопобни мъже...

Не само Йоан Екзарх — и останалите трима книжовници се поклониха на владетеля с десници на гърдите.

Презвитер Григорий пристъпи напред, погледна владетеля с открит, стоплен от вътрешна радост поглед и запита тихо:

— Господарю, твоят смирен слуга очаква да чуе с какво ново книжовно дело да се заеме...

— Пълен си със сила, нали, презвитере? — усмихна се князът и притуря веднага: — Продължавай да превеждаш Стария божи завет, речта ти е звънка и новите думи, които стъкмяваш, ми доставят неизказана сладост. От гръцкия език трябва да останат в преводите само имената, нищо друго!

Презвитер Григорий се оттегли, а на негово място застана друг презвитер — още по-смирен, изпълнен с почит към владетеля — и той чакаше да чуе какво ще му нареди князът да превежда.

... Не само нуждите на вярата, а и нуждите на държавата изискват книгите да се трупат една след друга и славяно-българския да звучи с пълна сила! Помогни ми, господи! Не погански песни и поверия, а църковно сладкогласие и назидателни четива ще просветлят душата на моя народ, който трябва да става все по-единен и по-възвишен в помислите и постъпките си.

Така се молеше князът в себе си и с тия мисли обхождаше преславските църкви и манастири — разглеждаше рязаната мраморна мозайка на пода, влизаше в работилниците за обработка на желязо, надничаше в пещите за овалване на глинени съдове. Рисувана керамика, изящна резба върху кост и стъкло, тънка обработка на мрамор — какво ли не майсторяха монасите, които също като презвитер Григорий не можеха да скрият излишекът на сила и жизнерадост. И князът се връщаше в двореца, изпълнен с доволство, и в съзнанието му се появяваха нови начертания, мислеше и да изпрати някой от приближените си в Долната земя^[2], за да се увери, че и там книжовното дело се разраства под грижите на архиерея, многоученият епископ Климент. Но учителят го изпревари, като да беше отгатнал през далечните разстояния мислите му и без покана сам се яви в Преслав.

Кога минаха тия двадесет и две години, които отделяха и двамата от паметната 893-та^[3]?

„Многая лета“ — пееха десетина монаси многолетствие за Климент, първият епископ на български език, пред Кръглата църква, а

седемдесет и пет годишният светител, като се подпираше на архиерейската си патерица, само ниско свеждаше глава.

До него князът с владетелния венец на глава, в златоткани одежди обгръщаше с радостен поглед всичко наоколо — посрещачите, които се тълпяха пред църквата, певците-черноризци, високото светло небе. До него епископ Климент, смален от годините, приличаше на тъмна сянка, само очите му светеха трескаво и изпъкналото му чело лъщеше отдалеч.

Тези пълни с трескав огън очи върнаха княза назад във времето, когато Климент му се бе сторил старец — жив, пъргав наистина, но старец. А сега с каква мярка да измери годините му?

Има такава мярка — учениците му, следовниците им, техните ученици и техните следовници и така докато живее българското слово ще се помни тоя трескав поглед, ще се леят думите на епископ Климент за *братолюбие* и *странолюбие*, защото за него любовта към ближния беше и любов към земята, която те е откърмила, и обич към кръвта, която невидимо ни свъпзва.

Тия думи князът изговаряше в себе си, но се вричаше да ги каже на светия старец — че е светец, той беше убеден — да, такива са наистина светците — само че трябва да се преселят във вечността, за да могат простосмъртните да почувствуват и разберат какво са загубили...

Той, достойникът, бе изминал трудния, тежък път от Долна земя до Преслав, за да се увери дали онова, което научаваше, е вярно — че наследникът на княза-кръстител е изоставил смирението и се е поддал на гордостта да бъде по-велик владетел от най-великите василевси, че сам иска да става василевс и че събира сили за страшен, смъртен двубой с империята.

Но как да започне трудния, тежък разговор?

Свит в широката, резбована и украсена със слонова кост столница епископ Климент гледаше играта на слънчевите лъчи по златната мозайка на пода и чакаше князът да заговори.

И Симеон, застанал пред него, с привидно смирение поде:

— Ти знаеш, отче, че никой не може да принуди един владетел да говори неистина — когато е силен и съзнава силата си. Затова каквото кажа, го приеми не като лицепрятие, а като искрена възхвала на делата ти.

И продължи с все същия равен, малко приглушен глас, като че четеше житие: тогава, преди двадесет и две години, след Народния събор, като се появил в епархията си, той, отец Климент, не намерил енорияшите си съвсем незапознати с божественото слово и писанията и години наред не давал сън на очите си, нито дрямка на клепачите си, но направил грижата за народа като храна и наслада за себе си; и всякога поучавал, и всякога уреждал, като изправял незнанието, безредието превръщал в ред, като ставал за всички всичко според нуждата на всекиго; клирът насочвал към черковно благочиние и към това, което се отнася до псалмопенията и молитвите; в народа пък укрепил мислите върху скалата на правата християнска вяра, защото те, жителите на оная земя, били съвсем невежествени и направо казано скотоподобни. Като книжовник той неуморно работил върху превода на църковни и други книги и съставил за всички празници слова и поучения, прости, ясни — чрез тях нахранил душите на по-простите българи, като напоил с мляко ония, които не могат да приемат потвърда храна и чрез това станал Павел за българите. Освен това той построил в Охрид две църкви, които по големина били много по-малки от съборната църква, а по външния овален и кръгъл вид по-приятни от нея...

Докато говореше, князът стъпка по стъпка се отдръпваше назад, повдигаше глава и гласът му се усилваше.

А епископ Климент все повече се смяляваше в широката столница и горещината на погледа му се превръщаше в светлина, която се слива със слънчевите петна наоколо. Той вдигна слабата си, жълта десница, прикри очи и издебна един миг, когато князът си поемаше дъх и каза високо и властно — истинско чудо за един такъв изсушен, немощен на вид старец:

— Не продължавай с хвалбите си, княже, защото прекалената хвалба, както и прекалената гордост, ни отдалечават от бога!

Князът го погледна с изненада и видя как десницата на архиерея се вдигна в знак, че ще говори.

— Царю благочестиви! — за пръв път го нарече „цар“ той. — Докато тялото ми издържаше трудове и грижи църковни, които са потезки от държавните, според както аз съм убеден, виждаше ми се дело достойно за осъждане да напусна църквата и длъжността си. Поради това и останах като архиерей досега. Но вече и старост ме налегна,

усилията, които полагах, отнеха всичката ми сила. Затова, царю, погрижи се за църквата и достави в дома господен човек, който при духовна сила има и телесна и е по-млад, за да се натовари с църковните грижи. Изпълни тая ми последна просба! Дай ми през тия не много дни да побеседвам със себе си и с бога; имам за това нещо прекрасно жилище — манастира, позволи в него да умра.

Със същите ситни, невидими стъпки, с които се беше отдръпнал, докато говореше, сега, като слушаше епископа, князът се приближи към него, спря само на крачка и тихо запита:

— Наистина ли искаш да ме изоставиш, отче?

— Немоцта заслужава подкрепа, не укор — притвори клепки старецът.

— Но как бих могъл да понеса друг да седи на твоя престол, докато ти си жив? Как бих могъл да лиша своето царство от твоите архиерейски благословии? Твоето напускане на епископския престол ще е лоша поличба за свалянето ми от власт. Ако съм засегнал или опечалил с нещо твое преподобие или ако скриваш истинската причина за твоето напускане под предлог за немоц, то кажи или ми подсажи с нещо — аз съм готов да отговарям и да излекувам — аз, синът, болката на бащата. Ако пък нямаш в какво да ме обвиниш, то защо тогава искаш да опечалиш тия, които с нищо не са виновни?

Епископът мълчеше. Но в мълчанието му се таеше укор — князът усещаше това — заедно с нежеланието му да го погледне в очите.

— Отче, кажи!

Но епископът продължаваше да мълчи, притворил клепки, свил се в дъното на столницата.

— Не ми отказвай помощта си, преподобни и благочестиви отче...

В гласа на княза звучеше и молба, но и неясна заплаха и архиереят бавно повдигна клепки. Тъжна усмивка затрептя по устните му: ето докъде гордостта води човека — би казал той, ако пред него не беше самоувереният, изпълнен с желание за самоизява борисов син. Но чуждата сила може да предизвика преклонение — ако признаеш в себе си, че си слабият...

— С новите ти походи, царю, започва ново време за българската държава. Аз живях в други години...

— Величие или падение предричаш, отче? — с трепет попита князът и протегна ръце към светителя.

— Величието подготвя падението и падението е навечерие на ново величие...

— И все пак, ще победя ли?

— Името ти, преведено от еврейски, означава „изслушване“...

— Знам, изслушване на молитва или изслушване на някого, или просто да стоиш и да слушаш... Но повече не мога! Годиците, които ми остават да доживея, ще са години на усилия! И затова, каквото и да ми говориш, ще бъде непреклонен. Оставката, за която молиш, подобава само на недостойните, а ти, отче, си по-горе от всяко достойнство!

Старецът поклати глава и рече като на себе си:

— На голям огън ме оставяш да горя, царю Симеоне. А си мислех, че и за мене вече ще се намери тихо прибежище...

Князът с бързи крачки отиде при него, коленичи и събра молитвено ръце:

— Благослови ме, светителю, за новите ми начинания!

Епископ Климент замислено поклати глава, вдигна десница и докосна с палец безименния си пръст:

— Благославям те за величието, до което ще въздигнеш и себе си, и България. Всяко племе има душевна потребност от велики владетели. Но малко народи могат да издържат дори на едно величие...

Князът повдигна глава. В очите му се четеше неразбиране. Но светителят притвори клепки и повече дума не каза.

Епископ Климент замина за далечната Долна земя — „третата част на българската държава“, както всички я наричаха — а князът дни наред се питаше какво искаше да му каже с ония думи след благослова.

Нима величието на владетеля не означава величие и на държавата? А поданиците — всеки поотделно — не са ли частици от тази държава? И не е ли много по-голямо самочувствието им, когато блясък сияе около владетеля и името на държавата се произнася със страх от враговете?

Завладян от такива мисли, той някак по-леко прие вестта за смъртта на епископ Константин. Седемдесетгодишният старец починал тъкмо когато вече всички мислели, че се е поправил от болките в стомаха — сам ставал от ложето, разхождал се по ходниците. И една нощ издъхнал, без някой да му даде последно причастие — на сутринта го намерили вкочанен.

Не беше още отзвучало в съзнанието на княза погребалното песнопение, когато друг от близките му приятели-книжовници почина — Черноризец Храбър. Той поне можеше да живее още, скоро навърши шестдесетте, очите му бяха здрави — четеше без да отдалечава книгата от себе си, беше пъргав и подвижен човек. Но откак през зимата, по Богоявление, се простуди, легна и вече не стана.

Скръбта си по двамата князът скри от всички — затвори се няколко дни в работната си горница, четеше Светото писание, прелистваше съчиненията на любимия си писател — цариградския архиепископ Йоан Златоуст, живял преди пет столетия, но виждащ и разсъждаващ като негов съвременник. Беше подбирал и превеждал много златоустови *слова*, зае се да преведе още едно слово. Така отклоняваше от съзнанието си мисълта за смъртта. („Тя дебне всички ни. Няма спасение от нея, но чрез нея се стига до вечното спасение...“)

На четвъртия ден нареди да повикат презвитер Григорий и му предаде всичките си преводи.

— Предопределен си да просияеш в добродетели, презвитере — с усмивка, която рядко виждаха на лицето му, рече князът. — Ето плода на моите усилия. Сега е твой ред...

Така се роди преживелият столетията сборник *Златоструй*, към който презвитер Григорий написа уводни думи за спомен на потомците:

„Благодареният цар Симеон откак изучи всички стари и нови книги, вътрешния и външния смисъл на светото писание, както и нравите и обичаите на всички учители и мъдростта на целия разум на блажения Йоан Златоуст, учуден от ораторското му изкуство и от благодатта на светия дух у него — навикнал да чете всички книги — избра от съчиненията му всички слова и ги нареди в една книга, която нарече *Златоструй*. Ако с името златоструен са именуvalи друго, то мисля, че и ние не сме се измамили, като напекохме тая книга златоструйна. Защото учението на светия дух, подобно на златни струи

чрез човешки сладки речи измива като спасително покаяние всички грехове и ни приближава към бога. Подобно на камък за изглаждане, то чрез гладки увлекателни слова очисти всички телесни и душевни нечистотии и жадува да изпълни премногого божии обиталища с делата на благонравието у всички християни. За по-голям успех и за потик на по-голямото мнозинство, както и за да не се уморят и изпаднат в леност ония, които биха ги чели в пълно събрание, ние избрахме малко от многото тия слова и то ония от тях, които ни се харесаха, та всеки, който ги чете внимателно и разумно, ако не се лени, ще намери в тях голяма полза за душата и тялото си.“

Най-добрите преписвачи приготвиха за княза препис на сборника върху големи цял лакът пергаментови листа. Книгата беше украсена с много рисунки, подвързана със светла телешка кожа и се закопчаваше със златна закопчалка.

Но малко се радва князът на този дар — нямаше и година от двете погребения, когато от Долната земя долетя вестта за смъртта на епископ Климент.

[1] Птоломей I Сотир (360–283 пр.н.е.) — владетел на Александрия, основател на прочутата в античността Александрийска библиотека, покровител на книжовниците. ↑

[2] Долна земя — югозападните български области. ↑

[3] През 893 бил свален княз Владимир (Расате) и княз станал Симеон. ↑

АХЕЛО

1.

Не само ние се готвехме за голямото, решително преборване с империята — ромеите също правеха приготовления. След оттеглянето ни от Цариград първата работа на василиса Зоя била да свика на общ съвет всичките си приближени, заедно с много от областните стратегии. След като сключили мир с арабите, прехвърлили от източните области отсам Босфора по-голяма част от тамошните войски. Повикали на помощ арменците. Херсонският управител Йоан Вогас, който по това време се намирал в Константинопол, предложил да сключи съюз с печенегите при условие, че ако успее, императрицата ще го въздигне в сан патриций. Той заминал за Херсон, откъдето с богати подаръци се опитвал да склони печенежките главатарии при даден от Цариград знак да ни нападнат от север. Но някои от главатарите си вдигали цената — те сами се явили в ромейската столица. След дълги преговори чрез пратеници Йоан Вогас отишъл в печенежката орда с още подаръци — и уговорил ромеите с кораби да пренесат печенегите през Великата река, а те да нахлуят в българското княжество с всичките си сили. Като повел със себе си знатни печенеги за заложници, Йоан Вогас заминал за Цариград, където тържествено бил обявен за патриций. В същото време управителят на Драч, стратегът Леон Рабдух, убеждавал не толкова с думи, колкото с подаръци и обещания за още дарове княз Петър Гойникович — сърбите заедно с маджарите да ударят България от запад.

За върховен командващ на войските, събрани в ромейската столица, бил обявен domestikът на европейската схола магистър Леон Фока. Първи помощници щели да му бъдат най-добрите военачалници на империята — Йоан Грапсон, братята Роман и Леон Аргир, Варда Фока. Началник на арменците бил магистър Мелий. Войската брояла около сто хиляди души, една четвърт от които — конници. Начело на многобройната военна флота щял да бъде друнгарият Роман Лакапин с пръв помощник новият патриций Йоан Вогас.

Никога досега империята не бе изпращала срещу нас такава многобройна и добре въоръжена войска и не бе подготвяла удари едновременно от три страни. Но както е казано, времето не чака човека, човек чака времето. Тъй и *предводителят* — той изчака времето да му подсказе как да постъпи. Конните ни отряди бяха пръснати по северните склонове на Хем и то в източната част — за да могат еднакво бързо да потеглят и на север, и на юг. Пешаците бяха в самите гънки на планината — вардеха трите източни прохода. Съгледвачи бяха пръснати до самия Цариград и покрай целия морски бряг. А граничните войводи бяха задължени да следят внимателно какво става около тях и всеки ден да изпращат вестоносци.

2.

Князът избираше запасни бойни коне за себе си и за синовете си.

Преславското ристалище^[1] беше пълно с жребци и кобили, тънко цвилене и тропот изпълваха въздуха, а когато някой се метнеше на седлото и препуснеше в кръг, вдигаше цял облак прах — юлската жега спичаше земята.

— Добрият кон сам се хвали, велики господарю — казваше един стар багатур, който князът знаеше от дете и държеше край себе си като съветник в конюшнията — да проверява качествата на конете.

— Да, стойката го издава — съгласяваше се князът, като тупаше по шията ту един, ту друг кон.

Не обичаше да гледа зъбите на конете, макар да знаеше, че те показват и годините, и годността на животното. Опипваше с очи глезените, отдалечаваше се да види линията на шията и на гърба — така както се радваше отдалеч на сърните и елените.

Изведнъж се досети, че тъкмо сега е време за лов на елени, но не със стрели или с къси копия, а така както дедите бяха ловували, а сега малцина умееха — с примки. Не всеки може да метне отдалеч тънкото въже върху рогата на елена — когато бързоногото красиво животно бяга, разклонените рога лягат на гърба му и не само не му пречат, но му отварят път и в най-зашумените гори. И трудно е да прецениш кога да метнеш примката...

Стана му задушно на ристалището, с десница направи знак на един от телопазителите.

Звук на рог отвори път на княжеската свита.

И още същия ден предводителят тръгна нагоре в планината, към *сватбищата* на елените. От младеж познаваше тия места — там в края на лятото затлъстелите, в зрялата си възраст елени, се появяват с подути шии и с мътни погледи — идват на местата, където за пръв път са се разгонили. Наоколо женските на стада до десетина се крият, понякога придружавани от млади, още неопитни елени. Силният мъжкар по мириса, като души земята, открива стадото, прогонва младоците и не допуска при своите женски обожателки никакви

съперници. Лесът се оглася от гърлените, хъркащи звуци на разгонените мъжкар и от отчаяните викове на прогонените младоци, някои от които все пак успяват да отделят някоя женска — но това е, след като господарят на стадото вече се е наситил, шията му не е така подута и очите му не толкова мътни.

Дванадесет-тринадесетгодишното, буйно израсло момче (преди да го изпратят в Цариград) се криеше из храстите, дишането му се ускоряваше и не чуваше телопазителите, които го търсеха из гората. Пред очите му се разкриваше частица от една голяма тайна и то цялото тръпнеше.

След години дори самото припомняне за игрите по сватбищата на елените го караше да усеща странен гъдел в гърдите и да се усмихва: да, истинският мъж навсякъде е мъж, силата навсякъде се налага сама...

Близо два месеца има до разгонването на елените, сега женските, родили към края на май, започват да се отдалечават от време на време от леговищата си. Грациозни и игриви, те душат въздуха, като че ли предчувстват промяната, която ще настъпи. А мъжкарите излизат вечер да търсят храна и самоуверено газят високата трева на осветените от призрачната светлина на месечината планински поляни.

Старите ловни пътеки помамиха княза и заедно със Сурсувул той се отзова на самото било на планината при колибите на въглищарите, които с ниски поклони и с радостни усмивки го посрещнаха — знаеха, че всеки лов започва и завършва с богато угощение.

Вечерта сред просторна поляна запламтяха няколко огъня, завъртяха се на дървени шишове шилета и цели овни, меховете с вино тръгнаха от ръка на ръка. А когато кръвта забушува в жилите, ловците, които доставяха дивеч за двореца и сега придружаваха княза — цяла десетка, взеха по един малък тъпан и се завъртяха около най-големия огън.

Това беше някога „танц на жреците“, с който те призоваваха благодатта на Тангра — играеха в кръг, като се въртяха на пети около себе си. От време на време оставяха тъпаните на земята, стъпваха върху тях, приклякваха и силния, ритмичен плясък на ръцете заменяше ударите от опънатата кучешка кожа (кожата на свещения тъпан е от животно, посечено при жертвоприношение).

Още при покръстването този танц, както и много други езически игри бяха забранени, но българите продължаваха да ги играят, както славяните своите хора.

Князът пляскаше заедно с играчите, седнал върху едно повалено дърво в ловни дрехи, с висока кожена шапка встрани, на която пъстрееше перо от жерав.

Думкането на тъпаните заглъхна, играчите опряха чела в земята. Но се понесе свирня на дървени свирки и същите тия мъже сложиха тъпаните встрани и взеха ловните копия. И отново се понесоха в кръг, но бързо — все по-бързо и по-бързо, като че нападаха невидими животни пред себе си. Спираха за малко, кръстосваха двама по двама копия, после пак тръгваха, яздеха копията като коне, опираха острията в земята и се въртяха около тях — и отново тичаха, мушкаха, размахваха ги високо над главите си.

Такива танци се играеха в навечерието на сражения и всички наоколо станаха прави — възбудени викаха заедно с играчите в такт:

— О-хо-хо!

— И-ха-ха!

Някои приклякваша, други тробаха на място, а князът като се изправи, широко простря ръце.

— Копие! — проеча силния му глас и един от телопазителите веднага му подаде своето ръчно копие.

Предводителят пое жилавото ясеново копие, претегли го с ръка, след това го улови през средата и замагна.

Копието прелетя над главите на играчите и изчезна в тъмната гора.

И тогава князът запляска заедно с всички, затропа по меката трева.

Преди изгрев заечаха рогове, понесе се лай на кучета, възглицарите с кречетала в ръце се пръснаха в дълга верига и като се спуснаха в близкия дол, тръгнаха нагоре към върха, където князът и Георги Сурсукул чакаха с примки в ръце.

Първият елен се появи в края на малката поляна сред шума от кречеталата, виковете и кучешкия лай.

Князът затича към него, искаше отблизо да хвърли примката, но еленът побягна обратно.

Две кучета се хвърлиха от двете му страни и подплашеното животно отново се обърна. Но кучетата го погнаха и еленът, объркан, се опита да мине между две ниски дървета с изкривени стволове, рогата му се заплетоха в клоните и тъкмо в това време князът се появи от другата страна. Примката профуча във въздуха и падна върху рогата на елена.

— Поличба! Сам се заплете! — викаше пресипнало Сурсувул — той, винаги въздържания придворен, сега размахваше радостно своя аркан и по ловен обичай тичаше да пипне елена за рогата.

А вечерта на буйната веселба — на същата поляна, където огньовете бяха горели през целия ден, Георги Сурсувул преви коляно пред владетеля и му поднесе златна чаша с вино:

— Враговете ти, велики господарю, както елена сами да се заплетат и ти с един замах да пожънеш победа!

Князът пое чашата, отпи, после със замах изля останалото вино по земята.

Това беше пращядовският обичай за почит към паметта на покойниците и всички сведоха глави.

В Преслав го чакаше вестта за ново ромейско пратеничество при печенегите. И Георги Сурсувул с една стотица конници тръгна към жадните за злато главатарии, носеше ковчеже ромейски златици и три конски товара скъпи кожи. Българският владетел предлагаше „дълъг мир и приятелство“ на печенегите, искаше негови приближени да се сродят с техни първенци.

С настъпването на големите горещини от Цариград долетя по таен сходник известие: насъбраната ромейска войска е готова за поход, всички — и воини, и пълководци са дали клетва, че ще се подкрепят и ще умрат един за друг, а на войниците платили заплатата предварително.

И князът помоли архиепископ Леонтий да отслужи тържествен молебен. Цялата войска тръгваше в поход.

Източните планински проходи бучаха като при пролетна буря — през тях минаваха конните отряди. Пешаците оставаха по билото на планината — не се знаеше каква вест ще донесе Сурсувул от север.

Спрял с конната си свита край пътя, князът оглеждаше войската си. Видът на воините, стойките им на седлата и изразът на лицата му говореха по-добре от думите на военачалниците.

От време на време ту една, ту друга дружина подеваше песен. Това бяха все стари походни песни — но вече на славянобългарски и със споменаване на Христовото име вместо Тангра.

Но каква е тази нова песен?

Князът се вслуша и долови думите:

„Не се чудя, че е войска много,
най се чудя как я земя държи...“

До него кавхан Тодор — като че подмладен от оживлението по време на похода, също даде ухо и се усмихна:

— Добре са го измислили...

... Измислили! Но коя песен не е измислена? И кое съчинение не е „съчинено“? Важното е да е добре измислено и добре съчинено! А тази лесен ще запомня за цял живот. Чудно е, наистина, как ни издържа земята — с тежките ни доспехи, с тежките ни мисли...

И князът се обърна към своя кавхан:

— Песните са като ветровете — едни дълго шумят, други бързо отминават. Тази песен ще ни преживее, кавхане...

— Само не ме плаши със старост и със смърт, предводителю.

Но князът все едно, че не го чу, замислен продължи да разсъждава на глас:

— Има вятър, който размества тежките каменни плочи на планинските къщи, има и ветрове, които само вдигат пушилка...

По пътя се зададе нов конен отряд — и пак прозвучаха думите на песента за девойката, която се чуди каква е тази голяма войска и каква е тази земя, та я удържа. Най-напред върви драговника на девойчето и в ръка държи бойния стяг. И се вее стяга, светят върховете на копията, блестят конусовидните шлемове на конниците — също както отрядите, които минаха покрай своя предводител, също както отряда, който сега излиза от прохода...

Магистър Фока бързаше. Патрицият Константин Липс, когото в навечерието на похода беше взел за свой съветник — негов връстник и приятел, непрестанно му напомняше:

— Ако осъществим двойна изненада, победата е сигурна! — и отмяташе с показалеца на дясната ръка пръстите на лявата: — Първо — посоката на нашето движение и второ — бързината!

И двамата започнали да оплешивяват, но с още стегнати тела и решителни лица, на зряла възраст, при която един петдесетгодишен мъж може да изглежда четиридесетгодишен и дори по-млад — те сменяха походните коне по два пъти на ден, спяха в една палатка и бяха се зарекли до края на похода да не изпият нито глътка вино.

Стохиялната ромейска войска минаваше по крайморските пътища.

Първата цел беше Анхиало^[2], там щяха да се прегрупират и да тръгнат стремително през планината към Преслав. Ако българите се появят преди това — боят ще започне веднага, без да се отлага нито с един ден.

Дворцовият първосвещеник Константин Кефала и Константин Малелиас, които в началото на похода бяха изнесли пред войската животворния кръст и клеа с него воините във взаимна вярност, сега продължаваха един след друг да го носят пеша начело на първата колона. На всеки трети ден обувките им се скъсваха. Светият животворен кръст обаче продължаваше да предхожда бойните знамена и хоругвите с ликовете на светците-воини Георги Победоносец, Димитър Солунски и Теодор Стратилит.

Магистър Леон, син на доместика Фока — потомствен военачалник, за когото казваха, че се отличава повече с храброст, отколкото с началнически ум, от коня си гледаше как големият дървен кръст ту се издига нагоре, ту с хлътнатините по пътя изчезва от погледа му и тогава целият изтръпваше: щеше да е лош знак, ако, не дай боже, кръстът падне на земята.

Но кръстът отново се извисяваше нагоре и магистър Фока си отдъхваше — бог бдеше над христовата войска, светците-воини го закриляха!

Жегата ставаше все по-голяма. Откъм морето понякога долиташе вятър, но и той беше топъл.

— Не спирай! — подканяха малките началници — декархи^[3] и кентархи^[4].

Пехотните части, целите потънали в прах, на петия ден от похода се подредиха в три колони, охранявани отпред и встрани от конни друнги^[5]. Средната колона водеше сам главнокомандувания, лявата — която щеше да бъде лявото крило на бойния ред началстваше командирът на *ескувитите* Йоан Грапсон. Дясната — а това означаваше дясното, по-важното крило в бойния ред, което винаги започваше обхващане фланговете на противника — началникът на арменците Мелиас. Младите протомандатори^[6] прелитаха на коне покрай походните колони — с пера по шлемовете, с излъскани до блясък гръдни брони. Като видеше някой от тях, магистър Фока се усмихваше и поклащаше глава. Някога и той беше започнал като протомандатор, за да стигне до най-високото място в императорската войска. След победата го очакваха още по-големи почести, а може да се случи така, че да стане един от регентите на невръстния император. А защо не и император?

Двамата с патриция Константин Липс се бяха прехвърлили от конете в удобна покрита кочия — прозорчетата бяха спуснати до долната част на рамките, но въпреки това не се усещаше никакво движение на въздуха.

— Баща ми казваше — отпуснато говореше главнокомандуваният, — че неговият дядо имал странен начин на пиене. Не разреждал с вода гъстото критско вино, а обратно, карал да му сипват в чаша вода само по няколко капки вино.

— Тогава навярно е изпивал твърде много вода, докато се напие — усмихнат подхвърли патрицият Липс и облиза тънките си, сухи устни.

— Има опияняване, има напиване, а понякога човек може просто да се освежи...

— Не продължавай, приятелю. Не те бива за дипломат. Разбирам, че си готов да нарушиш взаимната ни клетва за въздържание до края на похода, но знай: една стъпка влече друга...

— Какви ти стъпки, какви ти клетви! Не виждаш ли, че от жегата падат мъртви птици!

— Устойчивост и непреклонност преди всичко! Като се почне от дребните прищявки и се стигне до изпълняване на големите решения!

Магистър Фока ядосан замълча. Съветите на Липс почнаха да му дотягат.

При първата почивка магистърът нареди на един от телопазителите си да донесе от личния му обоз глинена амфора кипърско вино и сам я разпечата. Превареното, наситено с аромата на южно грозде и на билки вино го накара да притвори в кратък унес очи — магистър Леон Фока беше познавач и любител на хубавите вина.

Но патрицията Константин Липс беше застанал зад него и той с неприятно чувство усещаше погледа му в гърба си, точно под дясната плешка, където някога беше ранен от стрела.

— Две чаши вода! — нареди главнокомандващият и един от трапезните слуги бързо донесе златни чаши, които напълни от тънка, изящна амфора и ги подаде на двама телопазителите.

— Сега отмерете по десет капки от виното във всяка чаша — доволен, че е обуздал желанието си да надигне глинената амфора и да пие направо от гърлото, рече магистърът и се обърна към Липс.

Същият слуга отброи капките в чашите, които телопазителите държаха от двете страни на главнокомандващия.

Липс гледаше към земята.

Леон Фока пое чашите от телопазителите и поднесе едната на първия си съветник.

— За победата! — високо рече той.

Но Липс не протягаше ръка към чашата, не вдигаше и поглед от прашната земя.

Наоколо няколко протомандатори с очакване гледаха какво ще стане.

— Е, тогава аз сам ще си дам съвет... — скри раздражението си магистърът и силно чукна чашите една в друга.

Металният звън прозвуча като звън на оръжие — така се стори на главнокомандващия. В моментна забрава той притвори очи и една след друга изпи и двете чаши.

Сурсувул се появи преди конната войска да мине проходите — печенежките главатарии с две ръце грабнали златото и скъпите кожи, но

не се заклели по своите обичаи, че ще бъдат верни съюзници на българския владетел — казвали, че „сърцата си вече не са на страната на ромеите“. Но сърцата им можеха да се разнежат от по-голямо количество злато и скъпи кожи... Сурсувул успял да уговори един търговец на сол — от тамошните славяни, срещу добро заплащане да съобщи в Преслав, ако печенегите тръгнат срещу българското княжество.

Сега вече предводителят можеше да поведе на юг и пешите отряди и да остави по билото на планината и в трите източни прохода само по няколко дружини. В една от тия дружини бяха и двамата княжески синове — в последния миг той реши да не ги води със себе си. Сходниците донасяха, че ромеите са стотина хиляди — толкова беше и българската войска, но освен това ромеите имаха и военен флот, за който не се знаеше къде плува. Неслучайно Леон Фока бе избрал крайморските пътища и се отправяше към силната Месемврийска крепост. Може би корабите щяха да стоварят там още войски?

Неспокойствие завладя княза, той се гневеше и от най-дребните нередности в похода, смени няколко военачалници и прегрупира цялата войска. Първият конен отряд щеше да води кавхан Тодор, вторият — Георги Сурсувул, третият — великият болярин Мармаис. Отрядите имаха по десет хиляди конници с по хиляда запасни коня.

Кавханът тръгна да пресрещне ромеите — трябваше да води леки конни боеве, да не се увлича нито в нападение, нито в преследване на отделни части, да отстъпва на север и да изпраща вестоносци за движението на ромеите.

Дояде му се ябълка — от ония, малките ароматни ябълки, които планинците запазваха до късно в ями — ред ябълки, ред папрат, отгоре пръст. През зимата, та и до късна пролет, като разринат пръстта от ямата изваждат здрави, свежи ябълки.

Жаждата го измъчваше, но князът не искаше да пие блудкавата вода от бъчонката на личния си водоносец. Продължаваше да го навестява спомена за червените, хрупкави ябълки.

Отдавна не се беше появявал задухът, от който боледуваше преди години. Но оттогава, където и да тръгнеше, в абаносовото сандъче с

походни вещи винаги имаше корени от бял оман и една малка кадилница. Гърдите му се свиваха мъчително и той като поемаше дъх с широко отворена уста, нареди да му донесат сандъчето и да разжарят живи въглени.

... Още, още! Нека да е цял облак!

Притворил очи князът поемаше острия, познат дим с дълбоки глътки и спокойствие се разливаше по едрото му лице. Капчици пот покриха челото му, погледът му се замъгли. И тъкмо сега се сети: трябва така да разположи войската си на бойното поле, че по време на сражението слънцето да свети и вятърът да духа в лицето на врага. А на своите войници ще вдъхне вяра в победата, като сам им покаже своята вяра. Сражението е сблъсък на воли и който е устойчив и непреклонен, той побеждава.

И пак се сети за думите на новата песен:

„Не се чудя, че е войска много,
най се чудя как я земя държи...“

Земята се огъва под стохилядната българска войска, огъва се и под нозете на княза, и така ще е докато цялата тази сила се превърне в железен поток, който ще помете всичко пред себе си и ще натика ромеите в морето.

През млечния дим от тлеещите корени на белия оман той дори видя как се спускат конници по полегат склон, а някъде далече пред тях блести морето...

Отново бяха на седлата — главнокомандващият и първият му съветник. И отново Константин Липс беше любезният и разговорлив приятел.

— В Месемврия трябва да ни очаква вест от Роман Лакапин — говореше Леон Фока, но сам не вярваше, че друнгария^[7] ще изпълни обещанието си през три дни да изпраца известия в Месемврия къде се намира големия боен флот.

— Българите ще се опитат да ни преградят пътя през източните проходи — обади се Константин Липс. — Не мога да разбера само защо след тия кратки конни схватки те се отеглят все в посока към Месемврия.

— Отгатнали са замисъла ни! — засмя се Фока. — Архонтът Симеон е полугрък...

— Не го наричай архонт, нали го признахме за кесар... Мисля си за друго — че на Роман Лакапин не може да се вярва докрай.

— Защо? — обърна се с лице към съветника си главнокомандващият.

— Не се ли досещаш?

Леон Фока не долови подигравката в думите му и продължи да го гледа с очакване.

— Червените обувки на василевс... — не се доизказа Константин Липс, но Фока махна с ръка:

— Не е сега време за това...

— И за тебе ли? — съвсем тихо попита Константин Липс.

— И за мене — поклати глава Фока.

Двамата язدهа встрани от походната колона. Някъде напред се тъмнееше животворният кръст, заобиколен от няколко хоругви.

Долетя протомандатор, свали шлем и съобщи:

— Мензорите^[8] вече са в полето край крепостта Анхиало.

— Там ли ще се разположим? — попита Константин Липс.

— Ще видим... — рече Фока и полетя с коня си напред — искаше по-скоро сам да види мястото, което мензорите са избрали за лагер.

Докато конният отряд на кавхан Тодор продължаваше да води кратки боеве с ромеите и да отстъпва бавно на север, князът два дни обикаля с конна свита далечните околности на Анхиало и Месемврия. Според това къде неприятеля щеше да спре за продължителна почивка (ромеите бяха в усилен поход вече две седмици) и той щеше да разположи своята войска.

Когато в полето край Анхиало се появиха първите ромейски части и започнаха да очертават линиите на голям войсков лагер, князът нареди да повикат кавхан Тодор и Георги Сурсувул. Тримата

минаха на коне по височините срещу крепостите Месемврия и Анхиало и определиха къде да стануват пешаците и конниците. Цялата българска войска беше скрита от очите на ромеите и в същото време се намираше толкова близо до тях, че с един отскок можеше да се появи долу, в полето между крепостите.

По време на това оглеждане на бъдещото бойно поле се роди замисъл на княза да увлече противника в засада. И няколко хиляди пешаци бяха изпратени още първата нощ да копаят вълчи ями по долината на малката рекичка, където минаваше пътят на ромеите на север, към източните проходи на Хем.

Магистър Фока, придружен от патриция Липс, наглеждаше строежа на лагера.

Началникът на лявото крило, командирът на ескувитите Йоан Грапсон — най-младият от висшите военачалници и най-припрян, ругаеше няколко войници от обоза, които бяха объркали шанцовите инструменти. Той отдаде чест на главнокомандващия с ръка на гърдите и попита:

— Да раздадем ли щитовете на тежката пехота?

— Разбира се! — отвърна магистърът.

Големите щитове и част от броните на тежките пехотинци по време на поход бяха превозвани с обоза.

— Няма ли да свикаш военен съвет? — съвсем тихо попита патрицият Константин Липс, но главнокомандващият презрително рече и то така, че и Грапсон чу:

— Не сме ли достатъчни двамата с тебе да решим каквото е нужно?

С ръка на гърдите Йоан Грапсон се оттегли — той минаваше за човек близък на Роман Лакапин и Леон Фока го гледаше с недоверие, още повече, че амбициозният военачалник не криеше желанието си да се проявява навсякъде и на всяка цена — по време на похода неговата колона беше най-добре организирана и ето сега първа се разполагаше на лагер.

Леон Фока продължи пеша да оглежда войската си. Войниците сновяха между обозните коли, някои палатки вече бяха опънати, конете пръхтяха на временните коневръзи, фуражирите се надвикваха с

декархите и пентархите. Познатият шум и оживлението на лагеруващата войска, с които бяха изпълнени младите и най-хубави години на главнокомандващия и сега, както толкова пъти, неусетно вселиха в него спокойствие и увереност: всичко е както трябва да бъде, ромейската войска има вековен опит, военно знание и бойно умение се предават от поколение на поколение, и освен това силата и могъществото на империята личат във всичко — въоръжение, снаряжение, отбрани наемници.

Припомнянето за наемниците накара магистъра да се отправи към мястото, определено за арменците. Когато приближи техният началник и началник на дясното крило, магистърът Мелиас отдалече вдигна бойно копие със знаменце на върха в знак, че с радост посреща главнокомандващия.

През цялото време на приготовленията за сражението князът си мислеше: в кой момент да каже на войниците от отряда, който щеше да увлече ромеите, че отстъплението им ще трябва да бъде привидно...

И отново в гърдите му — когато се завърнеше в своя многоскатен шатър от бяла коприна — въздухът не достигаше и той вдишваше дима от корените на белия оман.

На сутринта по билото на възвишенията, чиито склонове слизаха долу, в Анхиалското поле, се появиха няколко конни дружини — българите показваха на ромеите, че са тук и че повече няма да отстъпват. Така си помисли магистър Фока щом ги видя и се прекръсти — утре — в други ден сражението ще пламне.

Дали българите ще нападнат първи?

Главнокомандващият се взираше в очертанията на далечните конници и знаеше, че ако българите не тръгнат първи, ще заповяда войската му да се нареди в боен ред — и ще се развеят знамената на конните друнги, ще затътнат барабаните, сребърна тръба ще затръби „настъпление“.

Сблъсъкът е неизбежен и колкото по-скоро стане, толкова по-добре — убеждаваше се сам магистър Фока и си казваше, че няма да свиква военен съвет, няма и да слуша какво му говори Константин

Липс — омръзнаха му празните приказки, излишната предпазливост и нерешителност.

Жегата беше нетърпима — през целия ден жаждата на главнокомандващия се усилваше, но той изпи само една чаша с няколко капки вино под смръщения поглед на първия си съветник.

Привечер откъм морето повя прохлада, долетяха кресливи чайки, а по билата на възвишенията запламтяха огънове — българите се събираха около тях и като че ли се веселяха — чуваха се провлачени викове и думкане на тъпани.

Князът обикаляше огньовете и с усмивка наблюдаваше игрите на воините — на едно място с копия в ръце, на друго — със саби, пицяха костени и дървени свирки, думкаха тъпани, от време на време някой се провикваше високо.

Но когато трикратно прозвуча рог — знак, че е време за сън, полянките около огньовете опустяха.

... Още имаше живи въглени, когато небето на изток почервения и отначало край княжеския шатър, а след това по целия пръснат в долове и долчини стан се разнесе сигнала с рогове за ставане.

Магистър Фока още не беше надянал гръдната си броня, когато му съобщиха за появата на българите.

— Целите склонове са покрити от конници и пешаци! — доложи един протомандатор.

И магистърът сам видя: височините на север и на североизток от малката рекичка Ахело бяха потъмнели от войска. И още конници и пешаци като скакалци се появяваха по ръбовете на височините и се спускаха надолу.

— Българският архонт тръгва с цялата си войска! — доложи втори протамандатор, който пристигна запъхтян.

— Не бързай с преценки, младежо — процеди ниско Леон Фока и заповяда да се свири тревога, а духовниците да се приготвят за молебени.

Дворцовият първосвещеник Константин Кефала изнесе пред походната църква животворния господен кръст и го вдигна високо, за да се вижда отдалеч. Около кръста на утринното слънце лъщяха хоругви с ликовете на светците-воини. От голяма икона Богородица — предводителка на войните и на всички тръгнали на път, гледаше с големи тъжни очи.

Отец Кефала — дълъг, слаб, с налудничав поглед, изричаше началото на осмия псалом:

— Господи, боже наш! Колко е величествено твоето име по цялата земя! Твоята слава се простира по-горе от небесата! Из устата на младенци и кърмачета ти си стъкмил похвала, за да засрамиш враговете си, за да замлъкнат завинаги те... — и продължаваше с думи, които сега избликваха от съзнанието му: — Велики боже, дай ни сили, за да унищожим веднъж завинаги българското племе! Помогни на най-отбраната християнска войска! Нека твоите архангели разперят криле и станат наши архистратези!

С шлем в ръка магистър Фока слушаше молитвата на първосвещеника и гледаше към земята. Но дойде време да наложи шлема и да срещне погледа на отец Кефала.

— Под сянката на архангелски криле, поведи христовото войнство, магистре! — пое големия дървен кръст от млад послушник отец Кефала и тръгна към главнокомандващия.

Леон Фока преви коляно, склони глава и когато първосвещеникът мина край него, той пъргаво се изправи, извади късия си меч и извика:

— Към победа!

И тогава гръмна придворната музика — четиридесет музиканти с четири големи тъпани, носени от по двама души и цяла дузина барабани. Василиса Зоя се беше лишила от оркестъра само и само да има кой да вдъхновява с маршове отбраната войска.

Горе по възвишенията вееше утринен ветрец и развяваше епатрахилите на свещениците — за всеки отряд служеха отделен молебен.

Князът се кръстеше с широки, бавни движения и очите му се обръщаха нагоре, към безкрайното синьо небе.

В ума си той изричаше не молитва, а думите, които щеше да каже на своите воители, преди да тръгнат в настъпление.

И с нетърпение чакаше молебена да свърши, за да се метне на белия жребец, който двама телопазители държаха за поводите само на няколко крачки от него.

... Ще ме чуят ли всички? И ще ме разберат ли? Отстъплението — дори и привидно, е все пак отстъпление.

— Синове мои — високо говореше князът и в тия мигове наистина чувстваше младите воители като свои чада. — Пращам ви първи в настъпление. Трябва да увлечете врага към вълчите ями, ей там! — и ръката му посочи на север. — Сега всеки от вас е и воин, и войвода! С бога — напред!

И загърмяха барабаните, кавхан Тодор поведе конниците в настъпление.

От височината, като задържаше с усилие жребеца да не тръгне надолу по склона, князът гледаше как се разгъва конния отряд — дружина по дружина.

— И пешаците! — нареди князът.

Двата пеши отряда изпълвиха от доловете, наредиха се в дълги редици и тръгнаха след конницата.

Магистър Фока очакваше приближаването на българската конница, спрял коня си зад десния фланг. Толкова пъти беше влизал в сражения, но никога досега не беше виждал най-напред да нападат конници, а после да идват пешаци — и тежки, и лековъоръжени. И децата знаят, че конницата охранява фланговете на пехотата. Какво ли е намислил „кесаря“?

Той подигравателно се усмихна и се обърна към патриция Константин Липс:

— Какво означава всичко това? — попита той и не дочака първият му съветник да се обади: — Може би конниците са задминали пешаците... Варварска работа, нямат никакъв ред!

— Добре е да нямат ред, но ми се струва, че имат... — замислено поклати глава патрицият и отпусна поводите. Конят му тръгна напред.

И конят на Леон Фока с бавен ход приближи задните редици на арменската конница.

Вече се чуваха виковете на нападащите българи.

„Кесарят“ наистина ли излезе с цялата си войска? — питаше се Леон Фока в разгара на сражението. Боят беше жесток — на конници с конници, на пешаци с пешаци — защото българските пешаци заеха място в центъра на бойния ред и сега всичко беше по правилата на ромейското бойно изкуство. Ето, ромеите започват да отблъскват назад българите — стъпка по стъпка, крачка по крачка!

„Богородице, помагай, предводителко!“ — замоли се главнокомандуващият и вече не го сдържаше зад бойния ред на арменската конница.

Настъпваше ромейската тежка пехота. Българските конници обърнаха гръб и намериха проходи между пешите дружини.

Започна да се оттегля бавно и българската пехота. Цялата ромейска войска тръгна напред...

Князът видя отстъплението на своята войска и кръвта силно заби в челото му.

Видя и как ромеите преминаха река Ахело и продължиха да настъпват.

— Хипокласти!^[9]

Първите конни редици хлътнаха в замаскираните отгоре ями, сред които стърчаха колове с изострени върхове.

Но ромейската конница не можеше да спре своя тръс — все нови и нови редици изчезваха в ямите. Викове, конски хрип, цвилене — всичко се смеси в ужасния тътен на боя.

— Хипокласти! Хипокласти!

Но това не беше предупреждение, а вик на отчаяние и магистър Фока закрепця:

— Назад! Всички назад!

И без неговата заповед конниците — а след тях и пешаците се обърнаха и тръгнаха към лагера.

Но сега от височините се спуснаха български конници, а тия, които доскоро бяха отстъпвали, се обърнаха и се нахвърлиха върху ромеите.

— Искат да ни прережат пътя към лагера... — изохка Константин Липс и злобно погледна Фока: — Видя ли какъв им е бойният ред? Сега и бягството няма да ни спаси...

Магистър Фока се въртеше с коня в кръг, оглеждаше околността, преценяваше дали може да се измъкне към крепостта Месемврия, защото новия български конен отряд ги откъсваше и от лагера, и от Анхиало. По пътя за Месемврия беше Ахело — малка река, но все пак река...

Десетте хиляди конници от запасния отряд князът изпращаше дружина след дружина — и те така, на вълни влизаха в бой с отстъпващите ромейски конници — докато се очерта линията на сражението.

На височината предводителят остана само с личната си дружина и като забеляза как леко се огъва бойният ред на запасния отряд, сам пришпори белия си кон.

Сега Леон Фока можеше да пресуши цяла амфора. Устните му бяха напукани, но нямаше към кого да се обърне и да нареди да му донесат вода — собствените му телопазители го бяха напуснали, само арменците се сражаваха около вълчите ями упорито и така осигуряваха път за отстъпление към Месемврия.

И главнокомандувачият заедно с Мелиас, началника на арменците и на накълцаното на десетина части дясно крило, се отправи към Месемврия.

Вопли и стенания се носеха по поречието на Ахело — конници и пешаци се блъскаха и газеха едни други.

Леон Фока не разбра къде изчезна патриция Липс. Той едва си пробиваше път сред хаоса на поражението и спря само когато видя каменна чешмичка, от чието желязно гърло течеше тънка струя вода. Скочи от коня, притича и залепи устни в чучура.

Тътенът на боя го заглушаваше, той не чу и не видя как белия му кон уплашено изцвили и се понесе в галоп.

И тя от ромеите, които се надяваха, че военачалниците пак ще подредят бойния ред и организирано ще отстъпят, когато забелязаха белия, украсен със златоткана покривка кон на главнокомандващия с празно седло да се носи между разкъсаните бойни части, разбраха: спасение няма...

А магистър Фока с мокра брада и влажни ръце настигна арменците от личната охрана на Мелиас и поиска кон. Мелиас нареди на един от войниците да слезе от седлото. Войникът скочи на земята и мълчаливо заведе коня при главнокомандващия.

— Благодаря ти, Млех — за пръв път Леон Фока нарече на арменски началника на несъществуващото вече дясно крило.

— Месемврия е здрава крепост — мрачно каза Мелиас. — Но все пак по-добре е да отплуваме веднага за Константинопол.

— Да — отчаяно кимна магистър Фока.

От брадата му продължаваше да се стича вода, смесена с капки пот.

Ръчно копие прониза коня на княза и той бързо скочи от седлото, за да не го затисне умиращото животно.

Десетина от телопазителите също скочиха, заобиколиха княза в кръг.

— Нищо ми няма! — викна той, като се опипваше по ръцете и плещите. — Дайте ми друг кон и влизайте веднага в боя!

В това време долетя на кон Георги Сурсувул, скочи в движение, преви коляно:

— Велики господарю, победихме! Малцина се изплъзнаха и сега бягат към Месемврия!

— Да — хрипкаво рече князът. — Такава сеч от векове не е била. Ще се запомни името на тази малка рекичка.

— Ахело — посочи с ръка Сурсувул.

Името на рекичката зазвуча в съзнанието на княза с мелодията на онази, новата песен — за девойката, която се диви каква е тази земя, която удържа голямата, силна войска...

[1] Ристалище (ст. бълг.) — място за конни надбягвания, хиподрум. ↑

[2] Анхиало — гр. Поморие. ↑

[3] Декархия — отделение от десет души. ↑

[4] Кентархия — войскова част от петдесет души. ↑

[5] Друнга или тагма — основна тактическа единица във византийската войска със собствено знаме и свой общовойсков номер; брояла хиляда души. ↑

[6] Протомандатори — офицер за поръчки при висш военачалник. ↑

[7] Друнгарий — адмирал на флотата. ↑

[8] Мензори — квартиери, които разузнавали за противника и подготвяли условията за нощуване, като уреждали и неподвижна охрана, за да предпазят войската от изненади. ↑

[9] Вълчи ями. ↑

ЦАР НА ВСИЧКИ БЪЛГАРИ

1.

По-късно баща ми съжаляваше загдето не взе мен и брат ми Михаил в сражението. А пък аз казвам: по-добре. Кръвопролитията ме отвращават, макар да знам, че съдбините на държавите се решават на бойното поле. И днес около Анхиало, край река Ахело могат да се видят купища кости от изкланата там бягаща ромейска войска. Как ли не се опитваха по-късно ромеите да обяснят причината за поражението. Едни твърдяха, че Леон Фока узнал за отпращането на началника на военния флот Роман Лакапин към Цариград. И понеже и той бил кандидат за василевс, изоставил войската и от Месемврия тръгнал по море към ромейската столица. Войската, без своя главнокомандващ, лесно била сразена. Други пък казваха така: българите били напълно отблъснати в сражението и голям брой от тях били избити. Но когато магистър Фока, облян в обилна пот и премалаял, слязъл от коня си при един извор, за да умие потта си и да се освежи, конят скъсал поводите си. Войниците, като видели познатия им кон без ездач, предположили, че магистърът е загинал, изплашили се, паднали духом, прекъснали преследването, а някои дори се върнали назад. Щом забелязал от една височина това безредие, Симеон отпратил войската си срещу ромеите, които обърнали гръб и започнало страхотно бягство. Те се тъпчели едни други. Паднали не само много войници — но и твърде голям брой стратежи и началници на отряди. Убити били и Константин Липс, и началникът на ескувитите магистър Йоан Грапсон.

Каквито и да са обясненията, истината е една: разбита беше стохилядна войска.

Печенегите повече не представляваха опасност за България. Сърбите, останали сами, не смееха да тръгнат срещу нас, техните (и чрез тях на ромеите) съюзници — маджарите, имаха свои грижи и не желаеха да участват в далечни походи.

Помня как се завърна в Преслав баща ми: само със своята княжеска дружина, но горд и недостъпен. Такива са победителите.

Голям конен отряд, воден от вуйчо ми, Георги Сурсувул, преследваше останките от разбитата ромейска войска, които бягаха

към Цариград, а друг отряд с началник Тодор Сигрица, на когото пръв помощник беше Мармаис, тръгна за запад — да накаже сръбския княз за вероломството му.

Баща ми не криеше, че подготвя превземането на Цариград, но внимателно и отдалече — като откъсне ромеите от сърбите, както ги бе откъснал от печенегите, и като стесни обръча около ромейската столица.

В Константинопол изплашената василиса Зоя накара патриарх Николай да използва влиянието си като църковен глава. И до Преслав долетя послание на патриарха, което обясняваше кръвопролитията като дело на исконния враг на човечеството — дявола. Светейшият увещаваше българския владетел: да бъде доволен от това, което е станало, трябва да се спре стремежа на лукавия демон към общото изстребление на християните, а пък понеже за позорното дело са виновни и ромеи, и българи, той призоваваше към осъзнаване и поправяне на грешките.

„Ако ти, сине мой, пишеше патриархът, се грижиш да не опечалиш Христа и бога наш, който за нас е слязъл от лоното на отца си, който умря и пострада, за да ни избави от страдания; ако ти се грижиш да не оскърбиш човеколюбивите ангели, а ненавиждащите хората дяволи да не се веселят и радват — ще прибавя и за себе си — ако не обръщаш внимание на моята най-смирена просба като на просба от един баща, то ти няма да помислиш да нанесеш вреда и да почнеш война против духовния си баща и против венчания от бога император; ако пък ти още не си изпитал неговото приятелство поради незрялата му възраст, а тъй също и по причина на съблазните, които неотдавна възникнаха от лукавия (по насъскването на земния дух), то ти ще го изпиташ, когато с божия помощ мирът настане и от опит ще узнаеш, че той е станал наследник както на скиптъра на блажения си баща, тъй и на неговата любов, привързаност и разположение към тебе.“

По времето, когато василиса Зоя и нейните приближени подготвиха войската си против нас и търсеха съюзници, патриарх Николай беше отстранен от двореца и може би е вярно твърдението му, че ако е можел, е щял да предотврати войната.

Когато баща ми в Тронната зала четеше пред великите боляри посланието, на мене най-силно впечатление ми направи молбата на патриарха, който се унижаваше пред българския владетел, искаше „да обгърне шията му“ и да го помоли да прекрати войната.

Писмото донесе катигумена на „олимпийските аскети“, известен с това, че бе привлякъл към християнството много алани в Кавказ. Патриархът го препоръчваше на баща ми като свой доверен човек, на когото може да каже всичко, което иска да бъде донесено в Цариград. Катигуменът, освен писмото, връчи на княза и едно евангелие, богато украсено с рисунки и със златна обковка.

Но баща ми води само кратък разговор с пратеника и бързо-бързо го отпрати за Цариград. Войната продължаваше, конният отряд, предвождан от Георги Сурсувул, в един нощен бой при близкото до Цариград село Катасирти още веднъж разби ромеите. Начело на ромейската войска и този път бил Леон Фока, който от Месемврия пристигнал по море в Цариград и повел всички войски, които се намирали в ромейската столица.

Но и сега князът не тръгваше с цялата си войска към Цариград — чакаше изхода от похода срещу сърбите, за да отстрани и последния ромейски съюзник. Освен това все още не се виждаше как ще обсадим най-силната в света крепост, като нямаме бойни кораби.

А там, в Сърбия, нашите двама войводи започнали преговори с княз Петър, под клетва го уверили, че няма да му сторят нищо лошо, ако сам се яви при тях за разговори. Той се явил, а те го заловили и го оковали в тежки вериги. Неговото място заел Павел Бранович, когото войводите водели със себе си. Павел беше избягал от Сърбия, след като баща му Бран беше ослепен от Петър...

Но главният враг си оставаше *империята*. В околностите на Преслав, в няколко стана започна обучението на няколко дружини в превземане на крепости и строеж на обсадни машини и съоръжения. В същото време баща ми се опитваше да създаде групи от свои привърженици сред ромейските първенци — със злато и обещания. Може би се надяваше, че ще се увеличат привържениците му в

близкото обкръжение на василиса Зоя и ще стане *василеопатор* — тъст и настойник на невръстния император. Но хитрият и амбициозен арменец, друнгарият на флотата Роман Лакапин го изпревари — на втората година след Ахелойската битка той с помощта на възпитателя на младия император и със свои привърженици се настани в двореца — василиса Зоя изпрати в манастир, любимците ѝ разгони в различни посоки; ожени дъщеря си Елена за четиринадесетгодишния император Константин и стана василеопатор. Баща ми разбра, че по мирен път не ще може да проникне в Цариград и първото нещо, което направи, беше да свика събор на всички български епископи — беше провъзгласена автокефалността на българската църква и за пръв патриарх бе избран дотогавашният архиепископ Леонтий. Само няколко дни след това новият патриарх положи върху главата на българския владетел царска корона и обяви дотогавашният княз за „цар и самодържец на всички българи“.

Такива радостни събития станаха в нашата преславна столица, която като средище на *царство*, с големината и красотата си, както и със здравината на крепостните си стени, заслужаваше да бъде наречена — както и стана — *Велики Преслав*.

2.

Гонеше прилепите с ръце, паяжина оплиташе пръстите му, а един бухал бухаше над главата му и вдигнеше ли поглед, виждаше само две очи, които целия го пронизваха. И чуваше глас, който повтаряше едно и също на гръцки и български:

— То астрон! Зорницата! То астрон! Зорницата!

Но не виждаше никаква звезда...

Пробуди се преди разсъмване и първата му мисъл беше да повика Йоан Екзарх да му разтълкува съня. После махна с ръка — не трябва да вярва в сънищата!

В устата му горчеше, дълго се плиска със студена вода над дървения чебър в прохладния каменен трем, но след това, като се наметна с лек копринен плащ, не се отправи както обикновено към трапезната зала, а тръгна напосоки из двореца. Мерна му се в ума, че трябва да види най-малкия си син — Венеамин ставаше вече на десет години и любознателността му растеше с дни. Понякога отегчаваше баща си с многобройните си въпроси, на които — царят не искаше това да признае и пред себе си — се затрудняваше да отговори.

— Ако се дълбае все надолу в земята, докъде ще се стигне — до пъкъла ли?

— Защо хората не могат да летят?

— Как да стана невидим?

Умните му тъмни очи като че винаги бяха широко отворени и учудени. Четеше „Шестоднева“ и го разясняваше на всеки, който се случеше край него — веднъж дори на самия Йоан Екзарх, който с усмивка го слушаше.

— Щъркелите имат ум като словесните същества. Както войската се нарежда за поход, така и те се събират и заедно отлитат. Враните много обичат щъркелите...

— Пчелите събират восъка по цветовете, а меда от течността, която е пръсната като роса по цветовете. Затова отначало медът е течен, а след време се сгъстява и става жилав. Само че аз го обичам, когато не се е втвърдил, тогава сам се топи в устата.

— Има една морска птица, алкион, тя строи гнездото си на самия бряг, като снася яйцата си в пясъка...

Царят със замах отвори вратата на стаята на Венеамин. Нямаше никой и той се канеше да тръгне към своята работна горница, когато чу:

— Отче, снощи Михаил пак припадна...

Обръщението „отче“, произнесено едва чуто, думите, които глъхнеха, не можеха да бъдат произнесени от друг, освен от Петър. И преди да се обърне, царят видя удълженото, със смирен израз лице на втория си син. Но пред вътрешния му поглед се мярна и образът на престолонаследника — с намръщено чело, с мътен поглед. Как се промени Михаил...

Миналата година, на Тодоровден — „Конския Великден“, при надбягванията на преславското ристалище, престолонаследникът падна и се удари зле в главата — изгуби съзнание, от устата му протече кръв. Завиха го с прясноодрани агнешки кожи, а после, когато отвори очи и започна да говори с бавни, откъслечни думи, край ложето му се изредиха какви ли не билкари и знахари. Царят подозираше, че повечето от тях бяха баячи, но за здравето на сина си беше готов да се престори, че не вижда какво става. Не можаха да му помогнат ни знахарите, ни баячите, ни молитвите на отец Йоан Екзарх.

Михаил получаваше припадъци — през седмица, понякога по-рядко, но не минаваше по-дълго от месец — приbledняваше, притваряше очи, олюляваше се — ако не успяваше да се задържи на крака, коленете му се прегъваха и той се свличаше, където това се случеше — в двореца, из града — за срам на владетелското семейство; лягаше по гръб, отначало от устата му излизаха задавени хрипове, после се появяваше пяна. Той се гърчеше, отмяташе ръце, докато лошата сила, която бушуваше в него, бавно се успокояваше.

Йоан Екзарх получи някакви книги от Цариград, за които само спомена на царя — и със златно ножче започна да пуска кръв от дясната ръка на престолонаследника. Но и това не помогна.

— Отче, няма ли да видиш княз Михаила?

Споменаването на титлата издаваше тънкото, деликатно държание на Петра. Като че ли беше роден и израснал сред ромейския двор — с неговото чинопочитание, с неговите едва доловими намеци. Само едно — и то беше най-главното, му липсваше, за да бъде ромей:

притворството. Защото каквото говореше и вършеше вторият царски син, то беше последица на вътрешен изблик, който не можеше да прикрие, а само да изрази по свой начин — с благи, внимателни думи, с недоизказване и смирен израз на лицето, като че каквото и да се случеше, добротворството и преклонението пред висшата сила, наречена „бог“, щеше да поправи злините на света. Така веднъж каза за него Йоан Екзарх — самият той тих, внимателен, вгълбен в себе си.

— Отец Йоан спомена, че за наследника на престола ще е добре да пие кръв от див гълъб — обади се едва чуто Петър.

В съзнанието на царя останаха обаче само думите „наследника на престола“ и той тъжно се усмихна: болен, припадничав наследник на царство, което опира в три морета...

Мълчалив, царят тръгна с бавни, замаяни стъпки към работната си горница.

Георги Сурсувул го чакаше с няколко пергаментови свитъка под ръка.

Царят седна на широката столница, опря лакти в дъбовата маса и сплете пръсти.

Сурсувул чинно стоеше прав от дясната му страна — както се полагаше пред цар и самодържец — и чакаше знак да започне да говори. Но владетелят мълчеше и продължаваше да заплита и разплита пръстите на двете си ръце.

Сурсувул се окашля предупредително, но и това не накара царя да се обърне към него.

Прозорецът беше отворен и ранната пролет нахлуваше в горницата с песента на чичопея, с възбуденото чирикание на врабците и най-вече с повея на вятъра, който носеше мирис на зелена трева и на влажна земя.

Царят внезапно стана, разкърши плещи, отиде до прозореца и рече, като че ли се питаше сам:

— Дали ромейските пратеници вече са се завърнали в богохранимия Константинопол?

— Ден-два по-рано или по-късно... Важното е Роман Лакапин да научи, че не го признаваме за законен владетел — обади се Георги Сурсувул и пристъпи към прозореца.

— Не признавам нито него, арменца от простолудието, нито извънбрачното чедо на покойния Леон! — бързо рече царят и чак се задъха.

Само припомняното на онова, което беше станало миналата година^[1] в Цариград, беше достатъчно да го накара да свие гневно устни и погледът му да се изостри. Да видим сега каква песен ще запее патриарх Николай. Българското царство открито се готви за война с империята — както преди седем години. Но сега сме много по-силни и начело на войската ще е не княз, а *цар* Симеон!

Георги Сурсувул внимателно наблюдаваше лицето на самодържеца. Така го и наричаше вече в себе си — *самодържец*, защото владетелят наистина се промени с приемането на новия си, висок титул. Или може би нещо, което дотогава дълбоко бе притаявано в него, изплува и се показва истинската му същност? На Сурсувул не му минаваше и през ум да укорява царя. Той беше на върха на държавната стълба, по ранг идваше след кавхан Тодор. Силата и славата на самодържеца бяха слънце, което щеше да го осветява с най-ярките си лъчи, и да го сгрява с най-приятната си топлина (тия думи — за слънцето и за самодържеца каза веднаж патриархът и Сурсувул ги прие като свои). Само за няколко месеца редът в двореца стана друг, промениха го царедворците, които като че се бяха сговорили да величаят владетеля при всеки, дори най-незначителен повод. Кой пръв започна, вече не можеше да се каже.

Защо постъпват така? — питаше се Георги Сурсувул. От страх владетелят да не ги отблъсне? Или от желание да затвърдят положението си и да подготвят условия за получаване на още по-големи облаги? А може би в душата на всекиго се крие един роб, който само чака височайшо благоволение, за да се покаже — и тогава те не са толкова виновни, колкото самодържецът, който с мълчаливото приемане на ласкателствата им ги насърчава?...

Когато ласкателите взеха да кръжат и около него, да го обсипват с похвали и да му правят услуги, за които той не беше молил, Георги Сурсувул започна да се пита дали наистина е толкова умен и ценен човек, колкото го превъзнасяха, или пък всъщност е оглупял — за да се поддава на притворни думи и постъпки.

Само веднаж той се опита да каже на царя — и то отдалеч — какви опасности крият раболепието и угодничеството, като му

припомни една стара мъдрост, пренесена от прадедите от далечната им родина:

— Когато кучето иска да възвеличае друго куче, нарича го лъв.

Но самодържецът или не го разбра, или затаи истинските си мисли — изгледа го студено и рече:

— Без кучета не може, иначе кой ще пази стадото?

Значи за това на владетеля са нужни ласкателите и угодниците — с неприятно чувство си помисли Сурсувул и реши да затваря очи за онова, което виждаше, че става в двореца. Той се грижеше за големите държавни начинания, приемаше и изпращаше пратеници, подготвяше нови ходове...

И сега, с пергаментовите свитъци под ръка, чакаше самодържецът да благоволи да се обърне към него и да му даде знак с кимване или с кратка заповед:

— Чети!

Но царят гледаше през отворения прозорец напъпилите клони на дърветата, слушаше песента на чичопея и като пое дълбоко свежия дъх на пробуждащата се земя, се запита сам:

— Защо никои чужд владетел не ме поздрави с новия ми титул?

Ако трябваше да говори като другите царедворци, Георги Сурсувул трябваше с поклон да отвърне: защото *цар* означава император, а кралете, князете и дори главатарите на ордите като печенегите се страхуват новият император да не разпростре властта си и върху тях... Но истината беше друга. Ромейската империя имаше огромна скрита сила — разгромяваха една стохилядна войска, друга беше свиквана под знамената само след година, а понякога и само след няколко месеца. И тази нейна сила и издържливост, богатствата, трупани поколения наред, многото народности, които я съставяха и които съзнаваха, че имат взаимен интерес от постоянното укрепване на империята, бяха широко известни по всички околни земи и дори далечни владетели се съобразяваха с нея. Има империи само по име, те са дело на един или на няколко силни владетели. Но само *истинските* империи, дори когато са управлявани от посредствени владетели, надживяват столетията.

И Георги Сурсувул като не съзнаваше, че сам тръгва по пътя на притворството и тънкото ласкателство, с лек поклон отвърна на царя:

— Все още не е късно, велики господарю. Светлината на големите звезди е постоянна, нея само слепите не могат да видят...

Какво означава *самодържец*? — питаше се царят и гръцката дума *автократор* за миг се появяваше в съзнанието му — сам на себе си да си господар... Сам, без ничия намеса! Разумът подсказва решението, волята го осъществява. И от велики замисли се раждат велики дела!

Но имаше и потръпване някъде дълбоко в гърдите, имаше и безсъници, в които усещаше как силата му се стопява и с натезала глава гонеше прилепите с ръце и чуваше как оня, невидим бухал, който вече месеци наред го спохождаше, тежко буха над главата му.

— То астрон! Зорницата! То астрон! Зорницата! — като редуваше гръцки и български, произнасяше неясна заплаха някой, когото *той* искаше да познае по гласа, но не можеше и това още повече го измъчваше.

Очите на бухала — кръгли и неподвижни, следяха всяка негова стъпка. Той вървеше по сини хълмове и по черни, разорани ниви, с натезали очи търсеше зорницата, но не виждаше никаква светлина по ниското, опряло във върховете на дърветата небе.

А после изведнъж се озоваваше в преддверието на Тронната зала и се надвесваше над отворена ракла от черно дърво — вътре бяха символите на царската власт — червените обувки, скиптъра и държавата. Но защо на обувките бяха извезани златни орли? Нали трябваше да бъдат лъвове с вдигнати предни лапи? Нека ромейските императори се кичат със своите римски орли — българският владетел ще носи прадядовския символ — разярен лъв...

„Защо са нужни на лъвовете кучета, та били те и предани?“ — питаше все оня същия глас, който на гръцки и български споменаваше за зорницата.

А царят се преструваше, че не го чува и казваше нещо съвсем друго:

— Дори германския крал Хенрих I Саксонски не ме поздрави с новия ми титул...

Пробуждането беше винаги мъчително, със сухота в устата, с леко замайване, което се разсейваше бавно, понякога чак към обед. Той диктуваше ту на един, ту на друг дяк-бързописец писма до войводи и управители, приемаше различни просители и чакаше вест от Цариград.

Знаеше, че патриарх Николай пак ще му изпрати послание, защото новата война щеше да бъде още по-тежка за империята.

И патриархът не закъсня — новите пратеници се появиха във Велики Преслав с подаръци и с ниски поклони. Негово светейшество наново молеше христоролюбивата душа на българския владетел „за същото онова, за което той, стоейки пред жертвеника, моли бога, сиреч за възстановяването на мира“. И патриархът намираше нови аргументи, за да спре своя „възлюблен син“ от убийствата и кръвопролитията:

„... Често се случва да виждаме как дивите зверове в гнева си се нахвърлят един върху друг, но когато единият бива победен, другият се укротява. Нека не се стремим да надминаваме зверовете и да имаме неугасим гняв и безкрайно раздражение... Помисли си, сине мой, че пред бъдещия съд и пред страшния престол отделянето на знатни от бедни няма да стане според тяхното земно значение, а само според техните духовни заслуги. Вземи под внимание и туй, че още преди онова всемирно събрание пред неумолимия съдия, обстоятелствата от сегашния живот след нашата смърт ще бъдат само един спомен за нас у ония, които тогава ще се въртят в тоя живот. Та и кой ли след време, като чуе за такова убийство на християните, няма да порицава, да проклина и да нарича виновниците му с всевъзможни безчестни имена.“

Всичко това беше познато и не действаше на царя. Жегнаха го обаче думите, с които патриархът се опитваше да надникне в скритите му помисли:

„Иде ми на ум — *пишеше той*, — че ти още от детинство желаете добро име, почетен и славен спомен. Да го не погубиш заради властолюбието и жестокостта на душата. Да се преселиш в бъдещия живот с похвала за своите добродетели е благо, но още по-голямо благо е да

оставиш на приемниците си названието деца на честен, добър, кротък, спокоен и човеколюбив баща, а не чужд на тия качества. И да се не случи твоите синове, мои най-любезни чеда, да бъдат тъй злополучни, че вместо тия хубави имена, които тук изброих, да получат в наследство противните. Такова наследство е по-почтено от оная власт и мощ, която ти ще им оставиш. Понеже ти се грижиш постоянно за това, ти, избраният от бога за управител на народа си, ти, който никога не се отклоняваш от снизходителността на душата си, обърни слуха и сърцето си и вземи под внимание нашите думи като думи на приятел и любещ баща.“

Освен на царя патриарх Николай пишеше на кавхан Тодор, когото наричаше „първият човек на Симеон“ и на главата на българската църква (той не признаваше новия патриарх, назоваваше го както преди — архиепископ) — и двамата молеше да направят всичко, което е по силите им, да увещаят своя господар да не започва нова война.

Самодържецът нареди пратениците да бъдат задържани. И вече никой във Велики Преслав и в Цариград не се съмняваше, че цар Симеон в най-скоро време ще поведе войската си в поход...

... четвърти поход! Дали ще е последен?

Сега вече патриарх Николай Мистик ще може да види от крепостната стена своето възлюблено чедо. Той така много настояваше да се срещнат: „Ако бих могъл да дойда, то бих постигнал целта си, защото не ще престана да те моля, да целувам главата ти, очите, милото лице, ръцете, да прегръщам коленете и дори краката ти дотогава, докато не постигна това, към което се стремя, а то е да се възстанови мира между българи и ромеи...“

Заради този мир той се унижаваше: „Каж ми, сине мой, на кое място да се срещнем. аз вече забравих що е старост, ще ходя не с нозе, а ще полетя с душа и тяло към тебе...“

Ако се вярваше на думите му, българският владетел беше не само негово „твърде възделено чедо“, но и „най-мил от всички стари и нови приятели“.

Да, труден е нашият седми век... Но за бъдещия вечен живот трябва да се страда.

Странно беше, че откак реши да поведе воините си веднага щом минат големите горещини, въпреки главоболията и напрежението, свързани с подготовката на всеки поход, сънят му стана спокоен. Денят минаваше неусетно с всички — и с великите боляри, и със синовете си говореше само за новата война. И все нови и нови неща му идваха в ума. Понякога се улавяше, че си говори сам и се усмихваше: така е по-добре, всичките му мисли, цялата сила, която крие в себе си, са устремени към една цел...

... към Цариград!

Но този път ще започнем с широк обхват. Ще откъснем двете големи части на империята — Анатолия и Елада. Третата част, Тракия, е наше поле за действие. Цариград ще остане сам! Към Елада, през Тесалия, ще изпратя силен конен отряд — да създаде смут с плен и пожарища, да обърка сметките на цариградските ромеи. Кавхан Тодор ще поведе втория голям отряд към Галиполи^[2]. Ринхините, стримонците и смоленците^[3] ще му помогнат да се прехвърли на отвъдния бряг и да обсади Лампсак. А сам аз с най-добрите си конници и с цялата пехота ще настъпвам през Тракия към Цариград.

Кавхан Тодор всяка сутрин идваше при царя. Както винаги преди походи той беше оживен и възбуден, макар и да си оставаше скъп на приказките. Но веднъж не се сдържа и с развълнуван глас каза, че откак се помни като воин, такава голяма обучена и добре въоръжена войска не сме имали и не сме се заемали с война в три посоки, и то все в далечни земи.

— Величието ти, господарю, сега ще признаят и най-върлите ти врагове! — с възхищение от царевите замисли рече той и царят с изненада го погледна — не беше свикнал кавханът да го ласкае, тъкмо обратното, сам той го подтикваше да не скрива нищо, нито една своя

мисъл, нито едно свое съмнение, защото неискреността между военачалниците се заплаща с кръв в боя. Това беше едно от неписаните правила на бойното изкуство, завещани от дедите — правила, проверени през столетията.

Сега, в тези трескави дни, самодържецът особено болезнено усещаше и угодничеството на придворните, и страха на изпадналите в немилост. Щеше да се откъсне за няколко месеца от престолнината си и какво ще остави? Ехото от своето име, което ще стряска недоволните и зломислениците. Но ехото се разсейва, не сляпо подчинение на царската власт, а съзнанието, че държавата е на всички българи, може да крепи хилядите частици в едно цяло. Да, това трябва на книга да се запише, за да се чете и размножава. Но когато записваше думите с орловото перо на тънък пергамент, той усети, че ръката му потреперва. И разбра, че истината е друга — частиците на цялото са различни, и само властта, неговата царска власт не може да ги спои. Имаше нещо, което се изплъзваше от разсъжденията му. И му оставаше да повтаря все същото, познатото, завещаното от предводителите на *саракта* — има воители със стригани глави, има велики и малки боляри (някогашните боили и багаини), имаше и предводител, който от хан стана княз и от княз — цар и самодържец. Пред всеки владетел *времето* изправя нещо съдбоносно, което трябва на всяка цена да реши. Житетският дял на първия български *цар* е да смаже силата на ромейската империя и да затвърди властта си над полуострова. Нека в Елада има една малка ромейска държава, нека и отвъд Мраморно море съществуват ромейски владения. Но Цариград трябва да бъде столицата на новото мощно *царство*, в което не гръцкия и латинския, а славянобългарския език ще звучи и ще се носи надалеч. Тепърва ще се пишат и преписват книги на този език, тепърва ще сияе славата на царе, книжовници и военачалници — и така ще е до края на седмия век.

От тези мисли главата му шумеше в приятен шемет и гърдите му се разширяваха, за да поеме дълбок дъх.

И тръгнаха конните дружини.

Цялото царство като че потече по пътищата през планината надолу, на юг — в триреден походен строй, под развятите бойни

стягове, след старите, калени в много сражения военачалници.

Първият отряд — първият буен поток се разля нашироко и стигна в Елада.

Вторият отряд се втурна през Тракия и спря чак в Галиполи, откъдето кавхан Тодор прати вест на царя.

Вестоносецът пресрещна самодържеца, когато той извеждаше главната част от войската си от старопланинските проходи.

Конниците язدهа в две колони — по долината на Тонзос, покрай Булгарофигон, към Родосто, по посока Маркели-Аркадиопол-Цурулон.

Заповедта беше да не се спират при никоя крепост, да оставят около големите твърдини само по една-две дружини за наблюдение.

Царевата войска стигна брега на Мраморно море и се отправи към Галиполи. Но още на втория ден научиха за неуспеха на ринхините и стримонците да се промъкнат през входа на Дарданелите с еднодръвките си.

Валяха студени есенни дъждове.

Земята подгизна, към далечните склонове на Родопите се влачеха ниски облаци.

Мократа сбруя тежеше на конете. Седлата — и платнените, и кожените лепнеха; клашниците на конниците като че бяха заливани с ведра вода.

В клисавата кал оставаха изронени подкови, а вечер като спираха на временен стан, нямаше с какво да завиват мокрите коне, триеха ги подред със сухо сено от обозните коли и ги развеждаха около огньовете, които често гаснеха.

Многоскатният царски шатър от бяла коприна посивя, водата проникваше през отворите за проветряване, макар да бяха плътно затворени.

Царят топлеше ръце на въглените, разжарени в медната походна грейка и не приемаше никого от помощниците си. Всичко беше от ясно по-ясно. Областите на империята отсам Мраморно море и Дарданелите са под негова временна власт, като Елада е откъсната от Константинопол. Малките крепости лесно ще бъдат завладени, навсякъде ще има български управители. Но най-важното е да бъде превзет Адрианопол. После ще дойде най-важното — да се избере

сгодно време за пристъп на Цариград — ако дотогава ромеите сами не му го предадат. Отрядът на военните строители непрекъснато се увеличава, ще направят много обсадни кули, куританки, стрелометки, тарани и стълби, ще излеят още тръби за хвърляне на гръцки огън.

Но топлината на разжарените въглени не можеше да прогони от гърдите на царя тръпките, които от време на време се появяваха — той съзнаваше, че откъм сушата не ще може да превземе най-силната крепост в света и пак ще отложи — за кой ли път вече! — върха на своето царствено възвеличаване (тези думи за царственото възвеличаване бяха на Йоан Екзарх, приятелят, който напоследък неизвестно защо го отбягваше).

... Кога ще се отвори пред мене Златната врата? Кога ще мина по Триумфалния път?

Жаравата посивява, но там, в пепелта се крият очите на свети Теодор — керамичните плочки пропукват с последната топлина на умиращите въглени и светецът с черните си зеници внимателно се визира в *самодържеца*, иска да му каже нещо...

... Не, не! Изречени са думите, които мога да слушам. Всичко вече се повтаря и около мен, и в самия мен — едни и същи надежди, едни и същи опасения. Знам, че късно започнах този поход. Но зимата няма да ме спре, нашироко разперих крилете на войската, силен е замахът ми...

И неволно разпери ръце, видя сянката си върху прогизналия плат на шатъра и като обърна лице към златния трисвещник, поставен върху сгъваемата масичка, се засмя с къс, хрипкав смях.

Стана, отиде при масичката, взе сребърното огледало с дръжка от слонова кост, в което баща му и дядо му бяха гледали образите си.

Лъже, лъже това огледало! В брадата му има бяла паяжина, но още не е побеляла — на петдесет и пет години е, сам се мята на коня,

не знае какво е топла грейка в студеното походно ложе.

Някой се изкашля предупредително при входа на шатъра и царят отгатна: презвитер Григорий е, той тръгна с войската като походен свещеник. Румен, винаги бодър, с усмихнати весели очи, презвитерът допаднаше на царя, който го обяви за летописец на тази война. Сега какво ли има да му казва?

С едри крачки самодържецът отиде и отметна покривалото на входа. Застанал между двамата въоръжени с дълги копия телопазители, презвитер Григорий сведе глава в поклон.

— Чаках те, отче — усмихна се царят и се наведе над презвитера, който стигаше едва до гърдите му.

Голямата сянка на царя се залюля — залюляха се и скатовеите на копринения шатър. Студен вятър проникна вътре, раздвижи пепелта в медната грейка — няколко въглена оцъклиха очи.

— Идвам, пресветли царю, да ти прочета от Светото писание редове, които тъй много подхождат на великите ти замисли.

Едва сега царят видя, че презвитерът държи книга в ръка.

— Седни и чети — посочи той столчето до трисвещника и прав, скръстил ръце на гърди, зачака да прозвучат светите слова.

Презвитер Григорий започна тихо — четеше за бедите, които ще сполетят блудния Вавилон, но нито гласът му, който постепенно се извисяваше и ставаше по-звънлив, нито израза на лицето му се вълнуваха от страшното пророчество, тъкмо обратното — като че се любуваше на ужасите и нещастията.

... Горко ти, Вавилоне!

Препашете се с вретича и власеници, оплаквайте синовете си и тъжете, защото приближава вашата гибел.

... Тръпне земята, морето издъно се вълнува и вълните, и рибите му са смутени...

Пламва огън — и не ще угасне, докле не изгори земните основи. Както стрела, пусната от силен стрелец, не се връща, тъй не ще се върнат бедите, които ще бъдат пратени на земята.

Дърветата ще родят плодове, но кой ще ги бере?

Гроздето ще узрее — но кой ще го тъпче? Защото навред ще бъде голямо запустение. Мъчно ще може да види човек човека, или да чуе

гласа му, защото от жителите на града ще останат не повече от десет и от селяните — двама души, които ще се скрият в гъсти гори и в скални пукнатини.

Земята ще запустее: нивите ѝ в бурен ще заглъхнат, пътищата и всичките ѝ пътеки с тръни ще обраснат, защото не ще има кой да ходи по тях.

Моми ще плачат, защото не ще имат годеници; жени ще плачат, защото не ще имат мъже; дъщерите им ще плачат, защото не ще имат помощ.

Ето, неволите се приближават и не ще закъснеят.

Както у непразна жена, когато на деветия месец ѝ дойде време да роди, преди раждането болки обземат утробата ѝ, тъй не ще закъснеят да дойдат на земята неволите — и людете на онова време ще застенат: болки ще ги обземат...

... и ще рухне „царицата на градовете“. Ще вият вълци и чакали там, гдето някога са се издигали високи и красиви сгради с мраморни колони и тържествени стълбища. Следа не ще има от Златната врата и от Триумфалния път...

Не, не!

Той ясно видя пречупени колони, разбити фризове и капители, килната на една страна медна статуя на мъж с вдигнати като че за помощ ръце.

Гласът на презвитер Григорий заглъхна и сянката на царя се смали, сви се в дъното на шатъра, затрепера заедно с мокрите копринени скатове.

Презвитерът бавно се изправи. Както друг път, когато четеше свои преводи или редове от летописа на войната, той очакваше похвала и затова сега с изненада гледаше превития гръб на царя. Не смееше да се обади, не знаеше и дали да стои още в шатъра. Той вече обръщаше поглед към изхода, когато дочу глухия глас на самодържеца:

— Запомни, отче! Не ми трябва разорен и опустошен Цариград, а крепост с широко отворени за мен и за българската войска врати!

— Разбирам, пресветли царю... Разбирам...

И смутен, и объркан със зачервено лице презвитерът безшумно напусна шатъра.

После дойдоха нощите на самоизмъчване заради греха, който бе сторил, заричане повече да не я види — и отново бродене по тъмните улички, гдето живееше тя.

„Таласинòс а̀ерас“ — усмихваше се сега царят, като грееше ръце на отново разжарените въглени.

Спомняше си за вкусната *стифада*, която готвеха в една малка кръчмичка недалеч от Хиподрома. И игрите в Хиподрома — надбягванията с коне на най-добрите в империята ездачи, виковете на одобрение или разочарование, които огласяха — така му се струваше тогава — целия Константинопол...

Мислите му се нагласиха на гръцки и той в себе си вече наричаше поройния дъжд, който не преставаше да облива скатовете на шатъра „рагд̀ея врòхи“. Кой знае защо обаче един въпрос дълго остана в съзнанието му:

— Ме гнор̀изите? Познавате ли ме?

И виждаше как пред него плуват като в мъгла лица на мъже и жени. По нещо познато имаше във всяко от тях, те го гледаха и навярно се чудеха где са го виждали.

... Познавате ме, всички ме познавате! Ако ли не — ще ме опознаете като цар на българите и ромеите! На български ще ми говорите, само на български!

Но и това той казваше в ума си на гръцки — както и на гръцки прозвучаха пак думите на онази, потъналата в далечната младост Зоя:

— Таласинòс а̀ерас...

И усещаше в гърдите си г̀дел, като че там наистина беше проникнал соления морски вятър.

Под стените на Галиполи, притиснати от ниското дъждовно небе, двата многолюдни отряда на българската войска се срещнаха с тръбни звуци и тътен на барабани.

Но дъждът скоро намокри барабаните и задави звуците на медните призивни тръби.

Само ударите на мечовете по щитовете напомнях на царя за спотаената сила на многолюдната войска. Тази сила трябваше да бъде

съхранена през зимата, за да тръгне напролет пак в настъпление.

И царят нареди да свирят за поход.

Отрядите се отправиха на север. Щяха да се разположат на зимни станове по поречието на Хебъра^[4], между Плавдин и Адрианопол. Там щяха да дойдат и войските, които бяха направили далечния поход в Елада и по крайморския път вървяха също на север. Кавхан Тодор щеше да началства цялата тази войска. Сам царят бързаше към Велики Преслав.

[1] Роман Лакапин бил провъзгласен за кесар на 24 ноември 919 г., а за съимператор на Константин VI Багренородни — на 17 декември същата година. ↑

[2] Лампсак и Галиполи — византийски крепости на Дарданелите, първата на азиатския, втората на европейския бряг. ↑

[3] Рихнини, стримонци, смоленци — славянски племена. ↑

[4] Хебър — р. Марица. ↑

ПОХОД СЛЕД ПОХОД

1.

Когато тръгна за четвърти път към Цариград баща ни обяви, че ние двамата — брат ми Михаил и аз, ще сме негови наместници в столицата. Но всички знаеха, че аз съм истинският му наместник, защото тогава Михаил беше много зле, често получаваше припадъци и съвсем се измъчи. Веднъж се сетих, че може би димът от корените от бял оман, с който баща ни лекуваше своите болки в гърдите, ще помогне на Михаил. И наистина той започна да се съвзема по-бързо след пристъпите, но страхът го караше по цели дни да стои в горницата си, обвит в дима.

Бях на двадесет години и нямах представа какви са тежестите на царската власт. Затова отначало ми се струваше, че върху мен се струпват планини. В двореца от сутрин до вечер идваха царски люде и просители за какво ли не. Тогава не знаех, че всеки се грижи най-вече за себе си, а притворството му помага да представя нещата така, като че ли се труди за държавата, за царя, за несправедливо страдащите, с една реч за другите. И все пак долавях неискреността, дребните хитрини. Дойде веднаж стар боил — един от онези четиридесет и осем боили, които някога подкрепиха дядо ми, светият княз Борис-Михаил през съдбовната осемстотин деветдесет и трета година — и тихичко ми заразправя, че войната с ромеите, която продължава вече осма година, предизвиква недоволство, има хиляди сираци, а също така и хиляди осакатени воители, за които никой не се грижи.

Осакатените, окуцелите, останалите без зрение воители бях виждал много пъти около църквите, в манастирите и по тържищата — че са пострадали от войните, личеше по някои останали от войнишките им години дрехи, но най-вече по вида им — отличаваха се от другите просяци по това, че не молеха за милост, нито протягаха ръце. Като че се бяха наговорили мълчаливо да стоят и да гледат така, сякаш не виждат кой минава покрай тях.

И друго каза старият боил: за последния поход, изпращането на младите воители станало не както е обичайно с песни и веселие, а повече с плач. И по-рано някоя майка или невяста проплаквала, но сега

след отминаващите дружини се носели вопли и ридания като на умряло.

Когато запитах стареца защо не каже всичко това на баща ми, той само мълчаливо ме изгледа, поклати глава, стана и си отиде.

В такива мигове на смут се молах на бога да ме осени с великия дар, наречен *тайнозрение*.

Когато бях на десетина години разказвах за „влахернското чудо“ — в Цариград, в църквата при Влахернския дворец, по време на всенощната служба, в четвъртия час на утринта, Христа ради юродивия Андрей като повдигнал нагоре очи, видял небесната царица, покровителка на целия свят, пресветата дева-богородица, как стои във въздуха и се моли, като цялата сияе в слънчева светлина и покрива богомолците в храма със своя омофор^[1]. Освен юродивия Андрей, светата богоматер видял още неговия ученик и приятел Епифаний, за другите богомолци тя останала невидима. Отец Йоан Екзарх тогава ми обясни, че това е станало така, защото двамата юродиви като свети мъже водили живот подвижнически, непрестанно молитвено бодърствували и затова имали чисти сърца и тънки духовни чувства.

Цял живот се стараех да живея според христовите завети, с молитва започвам и завършвам всеки свой ден, но изглежда в мене бушува кръвта на дедите ми, които са се клели в свещения меч на българските ханове и са решавали всичко — и съдбата на *саракта*, и своите лични дела с този меч. Ниските поклони пред божия лик, молитвошептението и стремежът към духовни подвизи възпираха в мен тази прародителска сила, която веднъж можеше да бъде добра, друг път — зла... Напразно бяха усилията и старанието ми, за да получа светия дар *тайнозрение*, който щеше да откряне пред вътрешния ми поглед дверите на утрешния ден, за да видя бъдещето на царството и своето собствено място там, в нозете на небесния отец. И понеже ми беше отказан белега на величие и прозрение, аз се стремях към друго — макар и обикновен, и като човек, и като владетел, да бъда честен към себе си и към другите, защото и те щяха да ме мерят със своята мярка. А за баща ми важаха други мерки, той и с духа, и с делата си изпълваше и днешния, и утрешния ден и затова не смея нито да преувеличавам хубавото, нито да премълчавам лошото — нека бъдните поколения бъдат негови истински съдници. Казвам всичко това, защото и до днес не мога да проумея някои негови постъпки,

както и постъпките на приближените и любимците му, пръв сред които беше отец Йоан Екзарх. Един ден казаха, че той, душата на книжовниците, царският изповедник, е изчезнал от своята килия — но ми съобщиха това, след като цяла седмица никой не го беше виждал...

[1] Омофор или покров — широка лента, която покрива плещите, знак на архиерейско отличие. „Влахернското чудо“ е поводът по-късно източно-православната църква да въведе официално празника „Покров пресветая богородица“. ↑

2.

... Защо? — питаше се царят. И си спомняше оня миг, когато внезапно бе прозрял, че отец Йоан някой ден ще го напусне, за да тръгне по пътищата на нищ и страдащ монах — свободен от всички дворцови тежести, далеч от многолюдни монашески обители — с паломническа тояга в ръка. Или свит като дете в утробата на майка си щеше да се подслони в някоя скална пещера — съсредоточен в себе си, вгълбен, целият мисъл и тихо съзерцание. И това, че още преди години двамата мълчаливо се бяха разбрали, сега като се разхождаше из празната му килия, внасяше тъничка нотка на успокоение в съзнанието на царя.

Жесток е нашия седми век, много жесток — повтаряше си самодържецът и плещите му се превиваха, като че сводът на килията се крепеше върху него и тук, където години наред беше живял и редил своите звучни писания приятелят Йоан, въздухът ставаше все по-труден за дишане.

В тия тежки мигове той осъзна, че скоро ще се скъса още една нишка — невидимата нишка, която го свързва с първородния му син.

Всички думи бяха изречени, бащината прегръдка ставаше все по-топла, треската от единия преминаваше в другия и църковното песнопение ги обливаше с потоци отчаяние.

... Светата обител ще ти даде утеха и спасение, сине! Бог те беляза не с болест, а с вдъхновение. Твоето откъсване от тленния свят е предчувствие за сладостите на отвъдния!

... Страх ме е, отче мой, много ме е страх. За другите хора смъртта е една, а аз умирам толкова пъти!

... Има смърт, има и възкресение. Един ден светъл облак ще те обвие и ти повече няма да усетиш тежестите на плътта.

И царят, като размята широко ръце, отиде при аналоя, отмести псалта и сам зачете от светото писание там, където смяташе, че се крие утеха за бъдещия инок:

... Градът е разположен в равнината и е пълен с всякакви блага. Но входът в него е тесен и разположен на стръмнина, тъй че отдясно е огън, а отляво вода. Между тях има само една пътека, дето може да се вмести само човешко стъпало.

Ако този град се даде наследство човеку, как той ще си получи наследството, без да мине през лежащата на пътя опасност?

Такъв е човешкият дял. Станаха входовете на тоя свят болезнени и мъчни, малки, лукави, пълни с бедствия. А входовете на бъдещия век са широки, безопасни и принасят плод за безсмъртие.

И тъй, ако влизащите, които живеят, не влязат в тая теснота и неволя, те не ще получат онова, що е пригответено.

Защо прочие ти се смущаваш, когато си тленен, и защо се вълнуваш, когато си смъртен?

Защо не приемеш в сърцето си бъдещето?

... Приемам, отче мой, приемам всичко, което е от твоята ръка и от твоята уста. Ала и в слабостта си усещам желание да гледам божията светлина не през отвора на манастирската килия, а от своята горница, където прозорците са широки и наоколо пеят птици...

И отново царят прегръщаше първородния си син, триеше сълзите му с длани, искаше да му даде от своята топлина, защото той възнесе като от зъл зимен студ. Но и в царевите гърди проникна студенина, и той усети как започва да трепери...

... дни, седмици наред — все тази студенина и пустота.

Няма го приятеля Йоан, млади и незрели са Петър и Иван, а Венеамин е още дете.

Дойдоха ли вече пролетните птици?

Но защо не се чува весела песен?

Тъжни бяха царевите мисли, а гневът на вълни прииждаше с новите послания на патриарх Николай.

Светият отец се опитваше да му внуши да влезе в роднински връзки с ромейския император — да даде седемнадесетгодишната си дъщеря за сина на Роман Лакапин или да ожени един от двамата си синове Петър и Иван за щерката на императора.

„Ако стане това — пишеше патриархът, — ти няма да загубиш нищо от копнежите, които донасят почит, слава и ползи за тебе лично и

за българския народ. Посредством този брак ти ще бъдеш в единение с ромейската империя...”

По същия пратеник царят отговори: Цариград трябва да бъде столица на могъща българска държава, нека му отстъпят града и крепостта и да го обявят за цар и на ромеите, (*цар* — не василевс!). Роман Лакапин да бъде отстранен, а ромеите да си правят държави в Елада или отвъд Босфора, където искат. И нека неговото светейшество да не му възразява, че това е невъзможно да стане, изпълнимо би било желанието му да бъдат възкресени избитите от ромеите българи.

В новото си писмо патриархът предупреждаваше, че „военното щастие не е винаги постоянно, резултатът от войната не е предварително известен и промените в нея са многобройни, не мисли, че победата ще бъде пак твоя“. Срещу България можели да тръгнат не само ромеите, но и други народи, които ще я нападнат от всички страни. И затова — нека неговият любим син Симеон и да не мисли за отстраняване на император Роман Лакапин: „Всичко искай, злато, сребро, одежди и дори в краен случай част от земята на империята — само това не“.

Докато ромейските пратеници сновяха между Цариград и Велики Преслав, презимувалите покрай двата бряга на Хебър български воители плъзнаха по дружини и отряди надолу към Бяло море. Обръчът около Адрианополската крепост отново беше затегнат.

Тайните сходници донесоха на царя, че Роман Лакапин свикал в Цариград най-добрите стратегии на империята.

Доместикът Пот Аргир беше минал през много битки, но още не бе се сражавал с българите. Не беше високомерен, имаше навик подробно да се запознае с всяка бойна задача и затова дни наред разпитваше военачалници, които бяха участвали в Симеоновите войни. Той беше затворен човек, обичаше повече да слуша, отколкото да говори и малко разгледите му очи придаваха съсредоточен вид на тясното му лице. Скоро бе навършил четиридесет години — възраст, на която малцина достигат до върха на военната кариера. Обичаше да повтаря, че се учи от грешките си и приемаше похвалите с леко присвити очи — тогава разгледството му почти не личеше.

При император Роман той се яви, когато вече бе обмислил и най-дребните неща. Целта беше войната да се пренесе от околностите на Константинопол в земи, подвластни на България. Начинът за осъществяване на това беше същият, който „българският архонт“ (ставаше дума за цар Симеона) използваше вече години наред — конен отряд стремително настъпва и все по-дълбоко навлиза в чуждата земя, като през цялото време командващият внимава да не попадне в засада. Ако се наложи — трябва да тръгне в обратен марш. Направлението е — източните проходи на Хемските планини. Войската ще се движи по крайморския път, като гърба ѝ ще е защитен от ромейските крепости Ахтопол, Созопол, Анхиало, Дебелт и Месемврия. Численост на отряда — десет хиляди конници.

С одобрението на императора и благословията на патриарха доместик Пот Аргир, без да вдига шум, поведе конния отряд. Едва когато се появи при Термопол^[1] срещна няколко български конни дружини, които успя да обкръжи и плени. Доместикът спазваше едно свое неписано правило — първите проявили се военачалници да привлича за близки помощници и след тия кратки схватки негов любимец стана турмарха Михаил, син на началника на Адрианополската крепост патриция Леон, наречен още Морелеон.

Ромеите се разположиха на лагер в околностите на Термопол, Пот Аргир отиде с младия турмарх да се освежи в старата римска баня — и там под оловния купол, като пиеха запотени изстудено пелопонезко вино — леко, стипчиво, с дъх на смола, му нареди на другия ден да поведе една трета от отряда на север — трябваше да се разбере с какви сили българите охраняват източните проходи.

— Не се колебай — влизай в сражение, но не се увеличай! — предупреди го той. — Трябва да ги предизвикаме да слязат тук, при нас, в равнината.

Двадесет и пет годишният турмарх, с кестенява брадичка и момчешки закачливи очи, само мълчаливо кимаше. В мислите си се виждаше как язди до доместика по Триумфалния път в Константинопол — а зад него е Златната врата, зад него са и пленниците, които водят...

Пот Аргир разглеждаше внимателно картата на крайбрежието с крепостите и източните проходи — седнал на сгъваем стол, когато дотича протомандатор и съобщи: турмарх Михаил, като забелязал един български отряд, ненадейно го нападнал, но не предвидил засада и попаднал в обкръжение. Понеже не му било възможно да избяга, то като се обърнал към храбростта, погубил много българи, други разпръснал и със смъртоносна рана ето сега приближава към лагера. Но приближават и българите...

— Колко са? — изправи се domestikът с картата в ръка и очите му станаха съвсем разногледни — едното бе отправено към протомандатора, който чинно стоеше до входа на палатката, другото към върха на собствения му нос.

Протомандаторът заекна:

— Не могат да се преброят...

— Трябва да знам колко българи идват! — Доместикът с рязко движение отмести протомандатора и излезе навън.

Чуваха се далечни викове и Пот Аргир като наклони глава към едното и към другото си рамо, неволно разпери ръце, като че търсеше опора. Внезапно разбра, че трябва да бяга — да бяга, докато има възможност за това.

— Къде е турмарх Михаил? — извика той, но не дочака отговор от помощниците си, които притичваха от съседните палатки към него.

— Към морето! — изкрепя domestikът и отново разпери ръце за опора.

Но Пот Аргир успя да се спаси по море само с една част от войните си, като отведе в Цариград раненият турмарх Михаил и пленниците, които младият военачалник бе успял да вземе. Останалите побягнаха по същия път, по който бяха дошли — по петите им яздеше българската конница, предвождана от кавхан Тодор. Симеоновите воители се появиха и по пътя през Скопелос и Визион — за да се отзоват отново под стените на Цариград.

Там, в околностите на ромейската столица вече ги чакаше насъбраната от император Роман Лакапин войска. Начело на войската беше ректорът Йоан, подпомаган от Пот и Леон Аргирови — двамата братя се бяха събрали за решителното сражение с българите. Там беше още патрицият Алексей и великият друнгарий на флотата Алексей

Муселе. Липсваше само младият турмарх Михаил, който бе умрял в Цариград от раните си.

[1] Термопол — Айтоските бани. ↑

ВОЛЯ ЗА ПОБЕДА

1.

Вече като престолонаследник участвах в похода през онази неспокойна пролет, когато беше обърнат в бягство отрядът на доместика Пот Аргир. Баща ми остана във Велики Преслав, а мене изпрати с кавхан Тодор към Цариград — прекъснатият четвърти поход към ромейската столица продължаваше...

Като не успяха да пренесат сраженията на наша земя, ромеите решиха да опазят околностите на Константинопол от разграбване. Императорските воители се бяха разположили на стан в равнинните и ниски места при Пиге^[1] край самата столица и както кавхан Тодор отгатна, замисъла на командващия им беше да ни заставят да водим сражение в неудобно за нашата конна войска място — бойно поле широко едва осем-девет поприща. Подготвили бяха и изненада — но за нея по-късно.

Кавханът пушна напред само разузнавателни тройки и десетки, а цялата ни войска скрито се съсредоточи на двайсетина поприща от Цариград. Не разпъвахме стан, само наредихме в кръг обозните коли. Беше забранено да се палят огньове.

Това беше безсънна и напрегната нощ — разузнавачите постоянно донасяха сведения за ромеите. Узнахме, че наблизо в Златния рог са закотвени много ромейски бойни кораби, пълни с войници.

По първи петли — в обозните коли винаги имаше петли за отмерване на времето — кавханът нареди да започнем безшумно придвижване напред — трябваше да заемем височините, от които се открива изглед към Златния рог и равнината около Пиге.

Бързо разпръснахме ромейската конна охрана по височините.

Първите лъчи на слънцето ни огряха по билото и щом се построихме в бойни редици — дружина до дружина, с развети знамена, викове и удари на барабани се впуснахме в настъпление.

Деляха ни няколко поприща от ромеите. Докато летяхме напред, те успяха да се наредят за сражението. Но нашата езда беше вихрена и още при първото съприкосновение дясното ни крило отблъсна назад

врага. Ромеите свиха бойния си ред към Златния рог. И вместо те да ни изненадат с пехотата, която, като слезе от корабите, трябваше да удари нашето ляво крило, ние ги заплашихме с обкръжаване. Една част от ромеите се спаси в крепостта — сред тях, както по-късно узнахме, бил нещастният Пот Аргир с брат си Леон.

Останалите вън от крепостта ромеи имаха само един начин на спасение — да се качат на корабите и да отплуват надолу по Златния рог. Натам бягаха всички — и военачалници, и обикновени воители.

Ректорът Йоан успя да се качи на дромона на друнгария Алексей Муселе, а сам друнгарият тъкмо се катереше по стълбата на дромона, следван от своя протомандатор, когато стълбата се залюля, те двамата паднаха във водата и се удавиха. Странното бе, че ромеите не се и опитваха да се наредят в боен ред, а всички бягаха. Едни бяха избити, други се издавиха в Блатния рог, но и много от тях взехме в плен.

По-късно кавхана се ядосваше, че в началото на сражението, когато ромеите побягнаха, не заповяда заедно с отстъпващите в крепостта да се вмъкнем и ние през някоя от отворените тогава врати.

Но и това, което сторихме, не беше малко, още повече че опожарихме дворците в Пиге и целия Стенон^[2].

За това сражение след десетилетия узнах какво беше записано в една ромейска летопис — че по жертви и отзвук е едно второ Ахело и че е резултат на безразсъдството и неопитността на ромейските военачалници, които имали за съюзник дързостта.

Това, струва ми се, не е съвсем вярно. Друго е обяснението за поражението край Златния рог — ромеите се опитаха да се сражават като нас, да наложат и мястото, и начина на водене на боя. Но нашата вихрена конница е по-добра от тяхната и освен това те твърде много разчитаха на пехотата си и на воините, които криеха по корабите.

Кавхтът изпрати във Велики Преслав вестители за победата, а оттам веднага долетя конник с благодарността на царя и със заповед да се придвижим към Адрианопол. Беше ред на втората след Цариград ромейска крепост и може би щяхме да се справим бързо с нея, ако не се бяха случили други събития...

[1] Пиге — т.н. Извори. ↑

[2] Стенон — предградие на Константинопол. ↑

2.

Камбаните не звъняха, а бучаха — ниско, като че със заплаха. А на царя се искаше от бялата звънарня да се носят чисти, ясни звуци — и да отекват в него, да се разливат наоколо на светли водопади — защото и в звуците можеш целия да се потопиш.

Но глухото бучене се увеличаваше и в него се преплитаха много гласове — задавени, глъхнещи като стонове. Земята и небето се сливаха във вълните на прииждащ гняв — така се стори на самодържеца, когато се появи на малкия площад от другата страна, на който се извисяваше Кръглата църква — най-хубавия, най-гиздавия храм в цялото царство.

Двойната редица стражници се губеше сред богомолците — посребрените върхове на дългите копия очертаваха тясна, несигурна пътека, по която царят трябваше да мине, заобиколен от четирима верни телопазители с обнажени мечове. Но и телопазителите — мълчаливи едри мъже, със зъби като на глигани, и застаналите един до друг стражници можеха да бъдат пометени от прииждащия гняв, който *той* усещаше около себе си. За пръв път, откак се помнеше, губеше самообладание — и би побегнал назад, ако на главата му не блестеше царската диадема и ако не държеше в ръка владетелния жезъл. Внушаваше си, че е пророкът на своя народ, който ще го изведе на нов бряг — през страшното, кърваво море на войните и със същия тоя жезъл, който държи в десница, ще му посочи пътя на добруването. Но това бяха думи, които казваше сам на себе си — те не можеха да достигнат до хората наоколо. И най-важното, както гледаше пред себе си с края на очите си, без да се обръща, той виждаше *куците* и *сакатите*. Бяха му казвали, че напоследък те прииждат в столнината чак от далечни селища като че някой ги призоваваше във Велики Преслав. Не можеха да ги спрат при градските порти, нито да им забранят да се тълпят около Кръглата църква. Сред тях имаше и слепци с тояжки в ръце, имаше и хроми с двата крака...

Какво искат?

Те, някогашните воители, най-добре могат да сърадват сега на своя предводител — още една победа е записана с българския меч, изпълнен е още един ред от златната летопис на царството — така би казал приятелят Йоан Екзарх, ако беше тук. И това е самата истина!

Царят спря за миг, притвори очи. Четиримата телопазители го оградиха с телата си, той усети тежкия им дъх и пред очите му блесна широкото острие на обнажан меч — един от тия мечове, които бе предвождал в толкова сражения. Ярка светлина нахлу в съзнанието на царя, гърдите му се отвориха — камбаните започнаха да звънят празнично — зовяха за пречистване от скърбите, обещаваха успокоение...

Като вдигна високо глава, самодържецът впери поглед пред себе си. Сега за него не съществуваха нито хромите, нито слепците, нито дори приятелят Йоан — той вървеше, ограден от желязо и сребро, носеше злато и блясък по себе си — и бляскава диря оставяше — за тия, които имат очи да я видят. Това също бяха думи, които Йоан Екзарх можеше да нареди в звучен стих, но те сега бяха негови — и като слова от молитва той ги произнасяше една по една...

... както някога в детството, когато се молеше в божия храм, цял изпълнен от трепет. От купола го гледаше бог Саваот, заобиколен от пухкави облаци, димът от тамяна се виеше на кълба и заедно с упойващия аромат десетгодишното момче усещаше как над него се разтваря небесният свод. Да, това беше усещане или може би озарение пред вътрешния поглед — но никога по-късно не се беше чувствувал толкова лек, изпълнен с тиха радост — тя няма друго име, освен радостта от живота, който блика в тебе и се разлива около тебе...

Гласовете на псалтовете ечаха в кръглата като юрта църква, а златото по стенописите и златните обковки на олтарните икони искреше все по-силно — благодарственият молебен отиваше към своя край, а на царя никак не му се искаше да тръгва — тук беше в своя храм — виден най-напред в мислите му, преди да бъде построен. И това, че църквата прилича на юрта по окръжността, която пода очертава, му напомняше за *старото време*, от което бяха останали много празници, наречени от духовниците с други имена, имена на военачалници и родове, и освен това нещо, което може да се усети

само в пулсирането на кръвта — и сега царят го осъзна — *волята за победа*. Да довършиш докрай започнатото, да умреш, но да победиш! Никой не му беше внушавал, нито обяснявал това, то беше проява на самата му същност, защото воинската победа побеждава дори смъртта!

... Къде си, приятелю Йоане, защо тъкмо сега ме напусна?

С болезнената мисъл, че е изоставен от най-близкия си приятел, и в същото време убеден, че трябва да върви по избрания път, в началото на лятото царят поведе войската си към Адрианопол. Там щеше да стои, докато военните строители построят кули, машини и съоръжения за обсадата на Цариград.

Началникът на Адрианополската крепост беше все същия патриций Леон, когото наричаха Моро-Леон, което според случая значеше „Глупавият“ или „Лудият“ Леон. Синът му бе починал от раните си в битката при Термопол, и завладян от желание за отмъщение, Моро-Леон при появата на първите български дружини направи излаз с голям конен отряд — яздеше начело и ругаеше на гръцки и на български — в град като Адрианопол не беше трудно да се научи български.

— И луд, и глупав! — смееше се царят, като пришпорваше коня си. Яздеше в кръг, за да огледа отдалеч крепостта и да види по-добре как дружините му очертават широка дъга и започват бавно да изтласкват ромейския отряд.

Колкото и да беше глупав или луд, Моро-Леон разбра, че българите могат да го откъснат от главната врата на крепостта и побърза да обърне коня си обратно.

— Не е глупав, само е луд! — продължаваше да се смее царят, развеселен от бързото отдръпване на ромеите — те бягаха, защото крепостната врата можеше да се затвори пред някого от тях — за да не нахлуят в Адрианопол преследващите ги българи.

Тук, около голямата тракийска крепост българската войска спираше на стан не за пръв път и следите от старите места още личаха. Като гледаше как воините му разпъват палатки, царят неволно си

припомни едно напътствие от светото писание: да не се налива ново вино в стари мехове!

Но крепостите — откак се знае — се превземат или чрез продължителна обсада, или с пристъп. Най-добре, разбира се, се превземат отвътре...

По нареждане на царя няколко млади военачалници, които знаеха добре гръцки език, започнаха да разпитват един по един пленниците, заловени в близките стражеви кули — предлагаха им добро заплащане, ако се съгласят да ги прехвърлят в крепостта. — Тези, които бързо се съгласяват, нищо няма да направят — беше сигурен предводителят, така и каза в напътствието си към младите военачалници, преди те да започнат да плетат своите невидими мрежи. И друго им рече той:

— Всеки може да яде хляб, но не всеки може да го меси и пече! И не вярвайте на човек, който умее да се затулва зад кокала. Такъв хитрец с една ръка дава, а с две взема.

Някога Йоан Екзарх, като го бе слушал да говори така, внимателно вметна, че с такива разсъждения човек стига до неверие в добрите страни на човешката природа.

— Такъв е нашият седми век — отговори му самодържецът с любимия си израз, — век на изпепеляващи страсти и на пречистване от злото...

Но злото кръжеше около него и той се питаше: ами аз, в желанието си да правя добро за своя народ, дали не причинявам и злини?

Злочестини, злини... Кой не ги причинява — успокояваше се той и съзнаваше, че през цялото време някъде дълбоко в него тлее спомена за сакатите, куците, слепите някогашни воители, стълпени пред Кръглата църква.

И с мисълта за *пълна победа* над вековния враг той часове наред се обръщаше ту на една, ту на друга страна в походното си ложе и заспиваше чак по втори петли — за да се събуди с размътена глава и да тръгне, придружен само от един телопазител, из войнишките станове около крепостта пеш, с ръка върху дръжката на меча, със златен шлем — готов веднага да се метне на коня и да полети, ако е нужно...

... сега е нужно да се готвим за големия пристъп на Цариград! Ето, вече имам няколко десетки обсадни машини...

Но и тук имаше смущаваща мисъл: ами кораби?

Нужен е съюзник със силен военен флот. Кой ще е обаче той? Еднодръвките на славяните не можеха да послужат за прехвърляне на войската през Дарданелите, що стана за обсаждане на Цариград.

Дали да изпрати пратеничество до фатимидския халиф^[1] ал-Махди?

Царят обмисляше и условията за съюз с халифа, и пътя на пратеничеството, и кои от близките си помощници да назначи за пратеници. И докато изчакваше събитията в околностите на Адрианопол, долетя вестта за измяната на сръбския княз Павел Бранович.

... Преди три години аз го направих княз. Беше ми верен, изпълняваше всичко, каквото му казвах, а сега ме удря в гръб!

Огорчението премина в озлобление и в първия миг той поиска сам да поведе войските си към Сърбия и да свали подлия княз. Но тъкмо това очакваше император Роман — да снесе обсадата на Адрианопол и да не потегли към Цариград.

Не! Обсадата на Адрианопол ще продължи. Един силен отряд е достатъчен за оправяне на сръбските работи. Конни дружини ще се отправят към ромейската столица, а сам царят ще се завърне в своя Велики Преслав — да подготви пратеничеството до халифа и да насъбере още войници...

Братовчедът на Павел Бранович — Захарий, внук на Мутимир и син на Прибислав, стана сръбски княз с помощта на българския цар.

Ню щеше ли да му бъде верен?

Някога княз Павел се кълнеше във вярност, той залови изпратеният от ромеите Захарий и негови хора свързан го докараха във Велики Преслав. Сега царят въздигна Захарий на неговото място — преди да замине, Захарий целуваше не само ръката, но и обувките на царя — по ромейски обичай, който ласкаеше самодържеца, но и го

караше да бъде нащрек: дали Захари нямаше тайни пътеки към Цариград?

Но когото и да постави за сръбски княз, ромеите ще се опитат да го привлекат на своя страна. Важното е князът да е умен и да вижда, че има — и за него и за княжеството му по-голяма изгода, ако е съюзник на българското царство, защото ромейският император ще си служи със сръбското княжество само за да нанася удари на България откъм запад и ще се откаже от съюза, ако сключи мирен договор с българите. Тъкмо това царят внимателно обясни на Захарий — както го бе обяснявал и на предшествениците му — но не се лъжеше вече в думите за вярност...

Тази пролет Венеамин щеше да навърши дванадесет години. Дългите му кестеняви коси се виеха над високото чело, очите му бяха тъмнокафяви, със светъл отблясък — и това жизнено, весело момче, което търсеше с кого да разговаря и не вървеше, а подтичваше по дългите ходници на двореца, понякога внезапно се усамотяваше в някой ъгъл, не отговаряше на въпросите на майка си и на братята си, а слугите и придворните отпъждаше с ръка. Само когато се появяваше баща му, Венеамин повдигаше очи и го поглеждаше някак виновно. Ала царят-баща не му казваше нищо укорно, улавяше го под ръка и го повеждаше към своята работна горница или към вътрешния двор — заговорваше го отдалеч за игрите и забавленията му, за това къде е яздил по-дълго време последния път.

Сега той го заведе в неговата светлица, където застана пред малкия иконостас и му каза тихо, като че му припомняше нещо, което сам той и без друго беше решил да направи:

— Помоли се, сине!

— За какво, отче?

— Винаги има за какво да се помоли човек... Молитвата е повик не само към бога, но и към самия себе си — да разкриеш тайните си мисли и желания и сам да прецениш кое е чисто и кое не...

Момчето го погледна с неразбиране, царят се усмихна и поклати глава.

— Все забравям, че си още малък...

— Не, татко, разбрах какво ми каза. Молитвата е да си признаеш какво си сторил. А пък аз, ето, ще ти кажа — вчера ядох сурово месо от младо конче.

Царят се обърна с лице към сина си:

— Къде... и кой ти даде?

— Горе в планината. Казват, че там някога имало требище^[2].

— Синът на най-християнския владетел станал езичник! — разпери ръце царят.

— Не, не съм никакъв езичник! — заискриха от раздразнение очите на момчето. — С брат ми Иван ходихме за охлюви, а пък на една поляна видяхме десетина старци, наредени в кръг под вековно дърво. Те не разбраха кои сме, защото телопазителите бяха край една стражева кула. И тези хора, все стари българи, ни поканиха да опитаме младо конче — казваха, че така дедите ни правели, преди да тръгнат в поход, силата им се удвоявала. А пък аз искам да съм два пъти по-силен. Какво лошо има в това!

— Лошото е, че никъде в светото писание не пише за такъв обичай — отпаднало рече царят.

— Ти сам казваш, че нашите деди са пренесли от далечни земи не само силата на племето, но и много неща, които и като християни трябва да съхраним!

— Светият княз Борис повтаряше това... — като че се оправдаваше царят. — Но едно е през пролетта да вържеш на пръста си червен и бял конец за здраве, друго да участваш в езическо жертвоприношение!

— Прости ме, отче, ако съм сгрешил...

— В неделя ще отидеш да се изповядаш! — сурово рече царят.

— Да, отче...

— Наближава най-светлият християнски празник, когато всички заедно ще кажем: „Воскресение твое, Христе спасе!“ — и царят молитвено събра ръце, обърна гръб на сина си и погледна тъжното, спокойно лице на Богородица от иконата на иконостаса.

... И най-малкото ми чедо се откъсва от мен. Такава ли е съдбата на всички бащи? Топлих го в прегръдката си толкова години, мислех, че съм го закърмил с моите мисли, че ще му предам много от знанията

си, защото от всичките ми деца той е и най-умният. И е сърдечен, една дума може да го трогне или да го въодушеви, такъв бих желал аз самият да бъда...

И царят напусна стаята на най-малкия си син с усещането, че е на чуждо място. Но като вървеше по застланите с мрамор ходници и целият дворец му се струваше чужд. Като че беше минала вихрушка и беше отнесла всичко, което създаваше топлина и уют — и останали бяха само мълчаливите стражници до вратите и раболепните придворни, които се кланят отдалеч. Останала беше и работната му горница с много свитъци по масата, с незавършени ръкописи и голямата карта на царството, окачена на едната стена, която сам беше чертал и рисувал — с много крепости, с трите морета и десетките реки.

Той вървеше към горницата бавно, от време на време поклащаше глава и унесено се усмихваше с тиха и тъжна усмивка.

Под картата на царството, при светлината на голям трисвещник до късно през нощта царят обяснява на тримата пратеници — как да се доберат по тайни пътища до Кайро — през Драч и Калабрия, после по море. Ще се представят за търговци и няма да жалят златото. На халифа ще предадат богатите подаръци, които вече са приготвени и ще уговорят съюз и обща борба с империята. Условието са: в едно и също време при Цариград да се явят българската войска и арабската флота. Тогава вече, обсадена по суша и по море, най-силната крепост в света ще падне! Плячката ще делят по равно, ала градът ще остане в пределите на българското царство. Царят заявяваше чрез пратениците си, че няма да има претенции към ромейските владения в Италия и Сицилия — нека халифа ги покори и установи там своя власт.

Пратениците заминаха, но царят дълго не остана в столнината си — поведе презимувалите около Велики Преслав конни дружини на юг и засили обсадата на Адрианопол.

Моро-Леон не направи нито един излаз — българите изкопаха голям окоп около крепостта и вече нямаше никаква възможност за внасяне на храна отвън.

В началото на лятото гладните тълпи в Адрианопол отвориха вратите и се предадоха — заедно с войниците, които от изтощение

нямаха сили да се сражават.

И тръгна българската войска да покорява ромейските градове и крепости от Адрианопол до Цариград, които все още се държаха — цяла Тракия беше опустошена, крепостите бяха сринати до основи, по средата на градовете прокарваха дълбоки бразди и засяваха земята.

Никой не можеше да попречи на царската войска да опустоши и предградията на Константинопол. Изгорен беше прочутият дворец на свети Мамант. Император Роман, уплашен от новото настъпление на българите, можа да изпрати само един отряд, който нападна българския стан, но ромеите бяха разбити и малцина от тях се спасиха с отчаяно бягство зад Влахернската врата.

Под стените на Цариград отново се появи самодържецът — доволен, че е успял да заблуди император Роман. Сега той не можеше и да се досети, че всички тия нападения прикриват подготовката на съюз с фатимидския халиф и че големият удар няма да бъде нанесен това лято.

И за да бъде заблудата пълна, той изпрати две писма — едното до патриарх Николай, другото до император Константин Багренородни (по това време имаше трима императори — Роман Лакапин бе обявил сина си Христофор също за василевс), царят продължаваше да не признава Роман Лакапин за законен владетел. Самодържецът заявяваше на сина на своя съученик от Магнаурската школа, че искрено желае да прекрати войната и да склучи мир, но не казваше при какви условия. И както в писмото до патриарха, и в това послание той предлагаше ромеите да му съобщят начина за склучване на мира. Но младият император не отговори — пак патриархът се намеси — писа му, че *случайно* прочел писмото му до императора. Отговорът донесе апокрисиарий-архиерей, за когото патриархът молеше да не бъде задържан повече от петнадесет дни.

Но царят беше решил да протака преговорите, докато се върнат пратениците от Кайро, и като остави силна войска около Цариград, се върна във Велики Преслав. Там го настигна писмо на Роман Лакапин — цялото пълно със заплахи и нападки. Непризнаван от българския владетел, арменецът беше решил да го предизвика. Но царят не му отвърна, а писа на патриарха, като отпрати много ругатни към Роман Лакапин.

Отначало в двореца, а после и в цялата престолнина се чудеха на увлечението на царя към странстващите монаси — щом във Велики Преслав се появеше дрипав черноризец, който пръв от стражите го видеше, беше длъжен да го заведе при самодържеца.

Какво толкова говореше с тях? — питаха се хората. Ами че великият господар е учил големи науки, сам пише книги, той може да поучава, а не да се учи от другите.

Самите странстващи монаси, като излизаха от двореца, веднага напускаха и крепостта, и града — някои толкова бързаха, че не вървяха, а подтичваха.

Защо ги вика, като ги гони след това? — продължаваше да се шири недоумението сред хората, но никой не смееше да спре някой от тия царски гости, да попита какво толкова е приказвал с царя.

Скованите в мрамор крилати лъвчета с кръгли незрящи очи единствени виждаха как самодържеца посреща и изпраща черноризците с посивелите от прах вретиници.

Всеки разговор започваше и свършваше по един и същ начин.

— Откъде си, брате во Христе? — тихо питаше царят и след отговора помълчаваше, поклащаше глава и отново вдигаше очи към странника: — А да си срещал по божите пътища един твой събрат на възраст над шестдесетте със слабо, изпито лице...

И описваше Йоан Екзарх такъв, какъвто го виждаше в сънищата си като странстващ монах, но без да спомене името му. Понякога така се увеличаше, че започваше да цитира откъси от съчинения на Екзарха и слисаният монах само въртеше очи и се чудеше как да се измъкне от двореца.

Но идваше мигът на сепване, самодържецът ставаше далечен и недостъпен и изричаше не прощални думи, а заповед:

— Тръгвай и на никого не казвай какво сме говорили! Иначе...

И недоизрекъл заплахата, обръщаше се и напускаше залата с мраморния под, с мраморните фризове по вратите, откъдето крилатите лъвчета продължаваха да гледат с незрящите си очи.

... Къде си, приятелю Йоане? Намери ли най-сетне душевна радост и спокойствие? Ти казваше, че духът се освобождава само когато и тялото, и духът са отхвърлени навсякъде и в нищетата и страданията идва великата радост на *себеосвобождаването*. Но това е сънна мечта, няма никакво себеосвобождаване, лъжеш се, приятелю!

И отново виждаше слабото, постническо лице на някогашния Екзарх на българската църква — той се усмихваше с тъжна, отчайваща усмивка:

— Всички сме прекалено умни, когато даваме съвети на другите, и прекалено глупави, когато оправдаваме себе си...

Отнякъде зазвучаваше гласът на патриарх Николай — той говореше изящния гръцки на висшите духовници с тънка подигравка:

— Гордостта и честолюбието те владеят дори в сънищата ти! Откажи се от намерението си да покориш столицата на света! Откажи се, докато е време, безумни човече!

Но в отговор на този глас царят имаше готови думи — и ги изричаше не в себе си, а високо — на крилатите мраморни лъвчета, на мраморните фризове, на мозаичните свети образи по стените:

— Не! Няма да се откажа! Още едно усилие — и Цариград ще падне!

— ... Но това усилие може да струва последния ти дъх! — ехидно подхвърляше патриархът.

— Аз надживях всичките от врагове и тоя арменец ще надживея!

— Човешкото злорадство не знае предел. Затова, сине, като запазваш достойнството на своето величие, въздържай се от обиди — отново лицемерно кротко зазвучаваше гласът на патриарха.

— Веднъж да се върнат пратениците ми до халифа... — не завършваше докрай заканата си царят и това беше истинският отговор на всичките му тревоги.

... Но те не дойдоха. Вместо това тайните сходници от Цариград съобщиха: през лятото българското пратеничество пристигнало в Кайро. Халифът ал-Махди приел предложението на българския владетел и изпратил свои приближени — да отидат във Велики Преслав и да потвърдят сключването на договора за обща война с империята. Но на връщане край бреговете на Калабрия гърци — морски разбойници — заловили и двете пратеничества и като разбрали какви хора са те, предложили на ромейския император срещу голям

откуп да му ги предадат. Роман Лакапин веднага се съгласил и след няколко седмици пратеничествата били закарани в Константинопол. Към пратениците на халифа Роман Лакапин се отнесъл като към високи гости, дал им скъпи подаръци за тях и за халифа и ги помолил да кажат на своя господар, че се извинява, загдето не е плащал уговорения според договора между империята и халифа данък, но причината била тежката война с българите, а сега, ако ал-Махди се откаже от съюза си с „варварина Симеон“ ще изплати всичко, което му дължи. Българските пратеници по заповед на Роман Лакапин били хвърлени във влажните подземия на Влахернския дворец, където ги подложили на мъчения.

Месец след това, пак от Цариград пристигна и друга вест: халифът приел подаръците и уверенията на император Роман за мир и приятелство, заявил, че се отказва от съюза си с българите и дори намалил наполовина данъка, който империята плащала на халифата — от двадесет и две — на единадесет хиляди жълтици.

Но лошите новини продължаваха: сръбският княз Захарий Привиславич, подбуждан от ромеите (там пристигнали пратеници на Роман Лакапин), вдигнал въстание срещу българския цар — насъбрал опълчение, прогонил и избил българските воители от граничните крепости и от стражевите кули.

Нямаше време за губене — начело на един малък отряд към Сърбия тръгнаха Тодор Сигрица и Мармаис. Но от Велики Преслав не можаха да преценят размерите на въстанието, българският отряд беше разбит, двамата военачалници — пленени и убити, и за да докаже верността си към ромеите, княз Захарий изпрати в Цариград главите и оръжието им.

В същото време ромейски пратеници заминаха за Рим — да молят за помощта на папата срещу българите.

Сръбското въстание се разширяваше, към княз Захарий се присъединиха и някои недоволни български боляри...

Като изчака отново да минат летните горещини, царят поведе най-отбраните си дружини към Цариград. Когато слязоха в Тракия, той заповяда да не се палят нито селищата, нито снопите с неовършано жито.

Той яздеше, заобиколен от царската си дружина — воители с посребрени върхове на копията, всичките с нагръдни брони. Яздеше и си повтаряше една фраза от писмото на патриарх Николай: „Ти отлично знаеш, сине, че надменността е свойствена само на хора слаби и лишени от разум, а пък ония, които са получили от бога висшата власт, ако съзнават своята слава, никога няма така да постъпват...“

... Трябва да склуча примирие с империята, за да се справя със сърбите. И ще се справя така с тях, че ще изчезне княжеството им, а за главите на Сигрица и Мармаис ще взема по десет хиляди глави!

Мълчалив — бърз и мълчалив беше този поход към Цариград — а че е *пети* поред знаеха не само старите воители, но и младежите, които за пръв път язدهа по прашните тракийски пътища.

Челните дружини, без да срещнат съпротива, стигнаха до околностите на Цариград и разпънаха стан срещу Влахернската врата — там гдето още личаха следите от старите окопи.

Царят беше далеч от крепостта, когато там се появиха негови пратеници до патриарха — канеше го да излезе от града и да се срещнат, като поставяше условие — на срещата да присъстват най-видните ромейски сановници.

И патриарх Николай Мистик наистина дойде придружен от патриция Михаил и парадинаста Йоан. А за това, което стана след това, можем да прочетем в една ромейска летопис — за вълнението на императора, когато узнал, че българският цар иска да се срещне лично с него:

„... Като чул това, императорът много се зарадвал. Защото той жадувал за мир и за прекратяване на кръвопролитията. И тъй, той изпратил да построят на брега на Космидион много устойчива скеля в морето, та императорската триера, като преплува залива, да пусне там котва. Заповядал да я обградят от всички страни, а в средата да направят беседка, гдето императорите щели да разговарят помежду си. В това време Симеон изпратил да опожарят храма на пресветата Богородица при Живоносния извор и цялата околност, от което било явно, че той не желае мир, но мами императора с празни

надежди. Императорът отишъл с патриарха в църквата на Влахернската света Богородица и влязъл в църквицата Света Ракла, която се намира в дясното крило на олтара при ризницата, и там на колене и с вдигнати към небето ръце, като обливал със сълзи свещения под, молил пречистата божия майка да смекчи непреклонното и немилостиво сърце на надменния Симеон и да го убеди да склучи мир. След това императорът, като извадил от Светата ракла свещения омофор на Богородица, опасал се с него като с несъкрусима броня и придружен от патриарха и от свита войници, украсени с щитове и оръжие, дошъл на пригответното за срещата място...“

Опожареният храм при Живоносния извор още тлееше, когато царят тръгна за срещата с Роман Лакапин^[3].

Цялата царска дружина го придружаваше — от едната му страна три реда конници с позлатени щитове, от другата страна още толкова, но със сребро по щитовете. Копията на всички бяха с посребрени върхове и всички воители носеха железни брони. Конете им — окичени със сини гердани, с червени покривала, по чиито краища бяха извезани черни лъвовете.

Сам владетелят носеше тежката си прадядовска огърлица от големи златни плочки, на ръцете му тежаха златни гривни, а шлемът му беше украсен като корона с три реда скъпи камъни — най-отдолу рубини, по средата бисери, отгоре диаманти.

И както беше обичай, единствен предводителят яздеше бял жребец — сбруята на коня беше украсена със злато и рубини.

Цялото това шествие приближаваше с тръс към Космидион под звуците на сребърни тръби — тръбачите яздеха начело и вдигаха тръбите високо нагоре, да се чува надалеч.

Крепостните стени бяха потъмнели от народ, но вратите бяха затворени.

В това време към дървената скеля бавно приближаваше императорския кораб — само на гребла, с прибрани платна.

Царят спря коня си на брега на Златния рог. Под него водата блестеше като излъскана сребърна броня и го отразяваше — едър, с кон, който едва се удържаше на едно място.

Георги Сурсувул отиде с неколцина стражници към дървената скеля и когато императорският кораб спря, на гръцки извика да изпратят двадесет заложници от приближените на императора.

— И вие изпратете! — чу се откъм кораба.

Кавхан Тодор започна да отделя заложници от царската свита — минаваше покрай редиците и мълчаливо кимаше.

— Прегледай всичко там! Да не кроят клопка, както на ювиги хан Крум! — нареди царят на Сурсувул и високо повтори думите си на гръцки, за да се чуят на кораба.

Докато заложниците от двете страни си сменяха местата — българите се качваха на кораба, а ромеите идваха при царската свита, Сурсувул с помощта на двама стражници внимателно оглеждаше скелята. Едва когато той и стражниците напуснаха скелята, царят слезе от коня и тръгна към дървените стъпала, следван от четирима телопазители.

От кораба към скелета се отправи и Роман Лакапин, също следван от четирима телопазители — с императорската стемма на къдравата черна коса, с императорските червени обувки, по които личаха златни орли.

Двамата владетели се появиха едновременно на широката десетина крачки платформа, на която върху пъстър килим бяха поставени един срещу друг два стола от черно дърво.

Пръв Роман Лакапин направи лек поклон. Брадатото му лице, с извит като клюн нос, се превърна в тъмна топка — така се стори на царя, който гнусливо потръпна, но преодоля неприятното чувство и също се поклони.

Седнаха на столовете — един срещу друг, деляха ги само две крачки и Роман Лакапин започна:

— Като християнин и император идвам в божието име и в името на мира. Чух, че и ти желаш между нас да цари мир и съгласие, защото само на нечестивия и неверника е свойствено да се радва на убийства и на пролята кръв.

— Уверен ли си, брате по вяра, че съм такъв, за какъвто се представям? — язвително се усмихна царят и отправи поглед някъде

над главата на императора — не искаше да гледа червените му обувки със златните орли.

— Да, ти си истински християнин! — побърза да отвърне Роман Лакапин. — И затова те моля, брате по вяра, спри най-сетне несправедните убийства и проливането на невинни кърви и склочи с нас, християните, мир, защото и ти си християнин. Сам ти си човек, който очаква смърт, възкресение и въздаяние. Днес съществуващ, а утре в прах ще бъдеш разложен. Една огненица ще изгаси всякаква гордост. Какъв отговор ще дадеш на бога, когато отидеш там, за несправедните убийства?

— А какъв отговор ще дадеш ти, брате по вяра, за това, че си завладял чужд престол и се представяш за император?

Роман Лакапин впи пръсти в подлакътниците на стола, наведе се и императорската стемма се наклони надолу — и щеше да падне, ако не бе изправил глава.

— И друго искам да те попитам — продължи царя високо: — Защо ти, който твърдиш, че искрено желаеш да живеем в мир, непрекъснато насъскваш сърбите срещу моето царство?

— Има неща, за които един император отговаря само пред бога! — задъхано отвърна Роман Лакапин.

— Тъкмо за страшния и справедлив съдия исках да ти припомня — облегна се вече по-спокойно царят, но пак се стараеше да не гледа червените императорски обувки със златни орли. Изкушаваше го мисълта да каже на арменеца, че той, българският владетел, има по-голямо право да ги носи.

Роман Лакапин нервно отметна императорската багреница и се видя краят на пояса от „Света ракла“, с който се бе запасал, преди да тръгне на срещата. Царят доволно се усмихна — страх го е арменецът от продължаването на войната, страх го е за себе си, защото при следващите му несполуки недоволството на придворните и на цариградската тълпа ще бъде отправено към него, узурпатора на престола.

Патриархът молеше царя да склочи мирен договор, обещаваще, че ще направи всичко възможно Роман Лакапин повече да не подбужда и да не поддържа сърбите, и накрая бащински го целуна по челото. Искрен ли беше? Едва ли... При пръв удобен случай и той, и Роман Лакапин ще му нанесат внезапен удар. Но сега той ще разиграва и

двамата, няма да подпише мирен договор, ще обещае само примирие — за да се справи в това време със сърбите. И отново ще потегли към Цариград.

Мълчанието на царя тежеше на Роман Лакапин, той местеше крака, триеше длани в подлакътниците на стола и като разбра, че българският венценосец няма да заговори, поде с тънък, неуверен глас:

— Ако, брате по вяра, водиш война от желание за богатство, то знай, че от нас ще получиш толкова злато, колкото от никого другиго...

— Злато имам достатъчно!

— Златото никога не е достатъчно — посъвзе се императорът и дори се усмихна. — И все пак... няма ли да сключим мир? Кажете условията си, целият се превръщам на слух...

— Временно примирие! И без каквито и да било условия от моя страна! — твърдо рече царят и се изправи.

И Роман Лакапин стана, обърна се и плесна с ръце.

По този знак от кораба тръгнаха няколко придворни — първият носеше на рамо обковано със сребро ковчеже, вторият цяла връзка скъпи кожи, третият — копринени тъкани, четвъртият — голяма златна амфора...

— Ще моля бога примирието да прерасне в мир! — богомолно вдигна ръце императорът.

— Това, брате по вяра, най-много от тебе зависи — многозначително рече царят.

И пак изви глава, за да не гледа червените императорски обувки със златните орли по тях.

[1] Онези от мюсюлманите, които признавали за истински наследник на пророка дъщеря му Фатима, били наричани фатимиди (шиити). По това време фатимидския халифат владеел Северна Африка със столица Кайро. ↑

[2] Требище — място за езически обреди. ↑

[3] Срещата станала на 9 септември 923 г. около десет часа преди обед при Космидион — в горната част на Златния рог, отвъд Влахернските стени. ↑

ЦАРЕВ ВРЪХ

1.

И досега не мога да разбера защо баща ми не ме взе със себе си тогава, в бързия поход към Цариград. Щях да видя патриарх Николай, за когото толкова много бях слушал и чиито писма препрочитах, щях да видя и унижението на Роман Лакапин.

През лятото на същата година — преди височайшата среща, в Цариград пристигнали папските легати, епископите Теофилакт и Кар — те заедно с патриарх Николай предали на анатема четвъртия брак на покойния император Леон и така било постигнато помирение между двете църкви. Двамата епископи носели писмо от папата до българския цар, но патриархът успял да ги убеди да не отиват във Велики Преслав. В едно писмо до баща ми той обяснява тази си постъпка така: страхувал се да не би той, Симеон, да задържи двамата епископи и да ги подложи на притеснения и оскърбления. Патриархът препрати папското послание (в което римският първосвещеник молеше българския владетел да тръгне по пътя на мира с империята), но в своето писмо не казваше истинската причина за отклоняване на папските пратеници — в Цариград още помнеха как княз Борис се бе обръщал към папата и се страхуваха да не преминем отново към Рим.

Баща ми върна пратеника на патриарх Николай без отговор. Тогава пристигна императорски пратеник с писмо от Роман Лакапин, с което молеше за мир. На него самодържецът отговори само с няколко презрителни думи, че не желае да започне никакви преговори. Пристигна ново писмо от патриарха — пак с молби за примирение, пак с напомняне за страшния божи съд.

Всичко това беше преди похода към Цариград, който завърши с прочутата среща на двамата владетели, но го споменавам, за да се види каква уплаха е владеела в Цариград и колко много са желали да сключат с нас мир. И това, че баща ми все пак се съгласил на временно примирие, те смятали за голям успех. Само едно знамение ги смутило: когато двамата владетели разговаряли, над тях прелетели два орела, извили се високо нагоре, после се сблизиха един до друг и веднага се разделили — единият се отправил към Цариград, другият — към

Тракия. Според ромеите това било лоша поличба — защото двамата владетели се разотишли, без да се споразумеят за мирния договор.

Когато попитах баща си вярно ли е, че тогава над Златния рог се появили два орела, той се усмихна и рече:

— Орли имаше, но те бяха златни — по червените императорски обувки на изплашения арменец...

И тъй, временното примирие, което царят-отец желаше, беше обявено и на връщане от Цариград една част от войската, начело с кавхан Тодор, се отправи на запад, към сърбите. Само при вестта за тяхната поява княз Захарий избягал в Хърватско.

От Преслав царят изпрати при кавхана сина на княз Клонимир — Чеслав.

При границата кавхан Тодор спрял с войската си и поканил сръбските жупани на среща — да им представи новия княз. Жупаните отказвали да дойдат, та станало нужда да ги убеждават под клетва в приятелските намерения на българския цар. А когато те дошли, всички били заловени и оковани. Докараха ги като пленници във Велики Преслав. Нямахше вече кой да предвожда въстаниците и през пролетта на следната година цяла Сърбия бе покорена и превърната в област на българското царство.

Роман Лакапин побърза да склучи съюз с хърватския княз Томислав — с помощта на папа Йоан X. Беше вече ясно, че примирието между империята и българското царство няма да прерасне в мир. Само две ромейски крепости отсам Дарданелите не бяха в наши ръце — Драч и Солун. Хиляди ромеи се подчиняваха на българския цар и затова той с пълно право можеше да се обяви за техен господар — и тъй, през деветстотин двадесет и пета година от появата на нашия спасител Христос, във Велики Преслав под звъна на камбани и при тръбни звуци царят-отец беше обявен за *цар на всички българи и ромеи*.

Наскоро след това се получи известие за смъртта на патриарх Николай Мистик. Странно, ала баща ми се натъжи. Когато го попитах защо така приема смъртта на един свой враг — защото неведнъж беше казал, че Роман Лакапин и патриархът са най-големите му врагове — той отвърна, като умислено поклати глава.

— Защото, сине мой, любовта и омразата имат един и същ начин на възникване и проявление и често се превръщат една в друга. След

години сам ще разбереш това...

За мене обаче и досега любовта си остава любов и омразата — омраза. Съзнавам преходността на всичко земно, ала знам, че за духовното опасение на всекиго от нас — бил той владетел или най-обикновен човечец, най-важното е да подтиска ниските си страсти и да пречиства и постъпките, и мислите си. След себе си ще оставя много слова, които съм написал за поучение и наставление на рода български. Недовършено обаче ще остане жизнеописанието на великия цар Симеон, защото никой син не може да бъде нито достатъчно великодушен, нито докрай жесток към своя баща, а какво друго се очаква от оня, който описва един изключителен живот, освен да го оцени така, както съвременниците му не са могли? Но аз оставям това на времето, което ще дойде след нас. Защото докле се говори български, ще се говори и за Симеона, царя на българите и ромеите.

Но нека се върна към годината, в която баща ми прие титула, който и аз нося. Тогава той изпрати писмо до Роман Лакапин, като се подписа още в наслова „цар на българите и ромеите“. Императорът веднага му отвърна — отхвърляше правата му да носи този титул. Той, Симеон, можел да се нарича както си иска, може да се обяви за господар на цялата земя и дори за сарацински *емир-ул-мюминин*, но всичко това щяло да си остане празна дума, защото той не е получил властта си от бога. И да не си мисли, че като е разорил ромейските владения на запад от Дарданелите и Босфора и е изловил в плен ромеите, които живеят там, това му дава право да се нарича цар на ромеите, защото те не са прибягнали при него доброволно, а са заробени с насилие и война. Владееенето на ромейски крепости и земи също не му дава право да се нарича цар на ромеите, защото те нищо не могат да му донесат — никакви приходи, а само главоболия, свързани с изхранването на тамошното население и поддържането на войска в крепостите.

Той, Симеон, като се нарича цар на ромеите, защо е направил така, че самите българи бягат от него? Близко двадесет хиляди вече са намерили приют в империята — твърдеше Роман Лакапин, като поясняваше, че тези бегълци намразили военолюбивата съпротива и непримиримите помисли на своя владетел. И накрай императорът питаше: на кои ромеи той се нарича цар — на изловените от него роби-ромеи или на онези, които се намират в ръцете на неверните и са

обречени на робство, защото за ромеите, които живеят в границите на империята, той знае добре какво те мислят за него — нито един от тях няма да го признае за свой господар. Особено ядосаха баща ми последните думи от писмото, което се пази и досега в царското книгохранилище: „И тъй, духовний ми брате, слушай повече мен, отколкото своите лъжепророци и гадатели, които, облъцавайки и измамвайки твоя разсъдък, са изобличени и сами ще се изобличават като лъжци, тъй като твоите работи отиват зле, ако искаш това да разбереш“.

Трябваше да минат няколко седмици, докато в баща ми се всели спокойствие и той отговори на Роман Лакапин обмислено и без излишни думи.

Отново доказваше правото си да носи царска титла, пишеше, че тя му се полага заради неговата мощ и многобройните му победи и за това, че я е постигнал на законно основание, а не както Роман, който присвоил чуждото и чрез това дал повод за съперничество и война. И защо едва сега — шест години след обявяването на българския княз за цар, императорът повдига този въпрос? Българският владетел желае мир и нека ромеите изпратят при него високи пратеници за преговори.

Роман Лакапин, изненадан от внезапното смирение на царя и желанието му за мир, побърза да изпрати второ писмо. Ако българският цар върне завладените от империята земи — пишеше Роман Лакапин — и ако предложи приемливи условия за мир, то той, императорът, е готов да сключи мир и ще се покаже щедър, без да пощади нещо от онова, което зависи от неговата власт.

Сега беше ред на царя да отговори и наистина да се сключи мирен договор, но за баща ми размяната на писма беше достатъчна, за да се увери, че империята няма да започне с него война и затова през пролетта на деветстотин двадесет и шеста година от рождението на нашия спасител Христос започна война с хърватите.

Ала когато войските ни тръгнаха на запад, в повечето случаи ги преследваха нещастия. Така стана и сега — воините ни, които от Сърбия нахлуха в Хърватско, бяха разбити в непристъпните планини. Да не забравя да спомена — предната година Томислав беше провъзгласен за крал и като крал той се сражава с нас. Но папата, който му бе дал новия титул, разбираше, че българското царство лесно може да се справи с Хърватско, като подготви и изпрати по-голяма войска, и

се зае да уреди отношенията между двете страни. Двама папски легати се появиха в Цариград, те може би щяха да дойдат и във Велики Преслав, но нещо им попречи, не мога да кажа какво точно. Българският владетел не се нуждаеше от потвърждение на царския му титул от Рим и сключването на мир с хърватския крал му беше необходимо, за да се обърне отново към империята. И царят не се забави да започне приготовленията за *шестия* си поход към ромейската столица. Започна да увеличава войските в крепостите около Цариград, заменяше с нови старите воители, прекарвали там по няколко години.

В същото време славяните, които живееха в околностите на Солун, се вдигнаха и опустошиха тамошните земи. Това беше по побуждение от Велики Преслав.

С една реч — възстанови се заплахата срещу Цариград — също както през деветстотин двадесет и втора година от рождението на нашия спасител Христос. Сега обаче, империята не можеше да намери съюзници наоколо и имаше един-единствен изход — отново да моли за мир. И император Роман изпрати трето поред писмо до царя — в началото на съдбовната деветстотин двадесет и седма година — годината на смъртта на великия цар Симеон.

Преди две години Роман Лакапин беше дързък, а сега се умилкваше — уверяваше, че „съгласно светото писание няма да замълчи, и като тропа, постоянно ще напомня за мира, докато сърцето на Симеон не се разтвори за състрадание“. Напомняше за приближаването на смъртта, как ли не хитруваше само и само да склони царя към мир, обещаваше, че няма да пощади нито злато, нито сребро, нито драгоценни одежди, стига само Симеон да се съгласи на мир.

Но това писмо никак не въздейства на баща ми. Той се готвеше усилено за похода към Цариград, в навечерието на който на шестдесет и две годишна възраст се помина — на двадесет и седмия ден от месец май деветстотин двадесет и седма година от рождението на нашия спасител, страдалецът Христос.

За неговата смърт ромеите създадоха не едно предание. Разказваха, че някой си астроном Йоан, като срещнал веднъж император Роман, му казал: „Господарю, над арката отгоре на Ксиролоф^[1] е поставена статуя, която гледа на запад. Това е статуя на

Симеон. Ако отсечеш главата ѝ, в същия час Симеон ще умре“. Императорът през нощта изпратил да се отсече главата на статуята и в същия час Симеон умрял в България, обхванат от безумие и поразен от болест в сърцето.

Баща ми предаде богу дух след четиринадесетгодишни непрекъснати войни с империята.

Съдено било аз да извърша шестия поход към Цариград... И направих всичко не по-зле от най-добрите военачалници на покойния. До основи разруших завзетите от нашите войски тракийски градове, като повиках намиращите се в тях българи да се присъединят към войската или да се преселят на север от Хем. Такъв съм аз, *миролюбецът*, по-вярно казано такъв бях — син на войнствен баща, въпреки пристрастието си към насладите на божие смирение, когато обличах бойните дрехи, ставах съвсем друг човек. Много добре знаех — и за да разбере това ми помогна моя кавхан, вуйчо ми Георги Сурсувул — че империята не е готова за война с нас и лесно ще отстъпи. Ромеите предложиха мир. И сключих такъв мир, какъвто баща ми никога не би могъл да подпише. Не ми беше необходим Цариград — нужна ми беше българска държава с утвърдени граници и най-важното — нужен ми беше продължителен — *дълбок* мир, какъвто някога бе сключил дядо ми, светия княз Борис. И вече четиридесет и две години мирът продължава.

Тежко беше бащиното ми наследство. Войните бяха източили целия народ, имаше много богати, но и много бедни — богатите не се нуждаеха от моята подкрепа, а бедните нищо не можеха да получат от мене, тъй като бяха мнозинството...

Но нека се върна към договора за мир с империята. С него съхраних всички земи, придобити от царя-покойник, като освен това включих в границите на царството още няколко гранични градове като Девелт, Созопол и Агатопол. Империята пое задължение да ми заплаща данъка, който бе уговорен от баща ми с договора през осемстотин деветдесет и шеста година. Беше признат царския титул на българския владетел, а патриархът се съгласи с пълната независимост на българската църква и с духовното звание „патриарх“ на нейния първосвещеник. Много ме одумваха тогава — навярно ще ме одумват и след моята смърт, за женитбата ми с Мария, внучка на Роман Лакапин, дъщеря на неговия син император Христофор. За

ознаменуване на тъй дълго търсения мир, тя беше наречена Ирина — което на гръцки значи „мир“. Не е без значение и това, че според договора представителят на българското царство в Цариград е първият сред представителите на чуждите държави и има право на съответните почести.

Знам, че самоопиянението е рожба на гордостта, но четири десетилетия слушам и хули, и похвали за себе си — първите понякога са повече от вторите — и затова ме изкушава желанието да спомена няколко реда от съчинението на един книжовник за мира, който склужих. Ето какво е записано там:

„Сега ефира и небето станаха по-чисти и лицето на земята се покри с цвят; сега и изворите дават повече вода и земята и морето по-обилно ни снабдяват с даровете си; като че ли върховете на дъба дават повече желяд, средните клони хранят пчелите, стадата са огънали във вълна, заселниците завземат нови места, зидат основите на къщите си и им поставят покриви, разравят земята, чистят съдовете от паяжини, изпитват бодри надежди; пътищата са пълни с пътници и по планинските склонове играят агнета и телета. Така всичко подмладява и се предава на радости, и възпява, и слави виновника на тези блага...“

А виновникът съм аз — недостоеен син на достоен баща, както смирено се подписвам под писанията си...

[1] На Ксиролоф — един от седемте хълма, на които е бил разположен Цариград — били поставени много статуи, събирани от императорите през различни времена. ↑

2.

Рядко има ранен пролетен дъжд с гръмотевици — но тъкмо това се случи тази година и в престолнината не закъснях да заговорят: според гадателните книги това означава смърт на велик мъж. Може би ще умре император Роман Лакапин, най-големият враг на българското царство? Или и тримата императори ще отидат в земята, покосени от незнйна болест?

Всичко това достигна до царя — с преувеличения, на които са способни само угодниците и ласкателите.

... Не желая ничия смърт. Плътта, животът на която е като сън, също има свои радости и нека всеки ги изживее, докато му е съдено.

И като се разхождаше из дворцовата градина, той търсеше в съзнанието си думи, които успокояват. Но напрежението, което се увеличаваше в навечерието на новия поход — в двореца, в престолнината, в цялото царство, се предаваше и на него, и той се питаше: защо сега, когато съм на върха на силата си, започвам да се съмнявам във всяка следваща стъпка?

Дворцовите книжовници го възхваляваха като „велик между царете“, „всемогъщ владетел“. Но имаше и „непребродими вечни векове“, за които напомняха същите тия книжовници, имаше и грехове, за които *някога и някъде* трябва да даваш отчет, имаше и едно потрепване на сърцето, което от време на време като че ли замираше в гърдите му.

Покоище търсеше самодържецът. Казваше си: най-сетне ще падне Цариград и там някъде край Босфора за мене ще се намери тихо кътче. И нека в това покоище мишките свободно да шетат, нека паяците безшумно да плетат мрежи в ъглите, нека по диадемата и по украшения със скъпоценни камъни прадядовски меч се стели прах — тъкмо това години наред най-много липсваше на царя.

Липсваше му и друго: чистотата и искреността на детската молитва — защото и в молитвите към всевишния той вплиташе

страстите и вълненията си.

... Да застанеш в средата на Кръглата църква, която е в средата на престолнината и на преславското поле, така както Велики Преслав е средището на царството (и както Цариград ще бъде!), и там, под високия купол да усетиш как херувими разперват над тебе криле и да видиш с лъчезарен детски поглед как сводът се разтваря и бог Саваот те приютява в топлата си прегръдка...

Но кога ще застане сред Кръглата църква съвсем сам? Там сега се разливат гласовете на псалтове и на свещеници със златоткани одежди, които възнасят славословие за великия сред царете...

И царят се луташе из двореца и не знаеше коя врата да откряне. Синовете му имат свой живот, в който той, царят-отец не може да проникне. Петър е добър и умен, но вижда само едната страна на нещата. За него има само добро или зло, само черно или бяло, не може да допусне дори за миг, че съществува добро, което причинява злини, и зло, което е начало на добро. Такива хора са великолепно като изпълнители на чужди замисли.

... Отиде си и Николай Мистик. Когато главният ти враг умре, нещо умира и в самия тебе. Това Петър също не може да разбере.

Помнеше целувката на патриарха по челото си — тогава целият потръпна. Устните на стареца бяха сухи, той дишаше шумно и говореше с шепот — какво, сега не можеше да си спомни, навярно думи на молитва или псалом, или просто пожелание за мир — защото патриархът все за мир говореше и пишеше в посланията си — мир, който ще спаси империята от рухване. За империята се грижеше той, за тримата императори, за гръцката вселенска църква, за себе си...

Но един ден великият сред царете ще мине през Златната врата и ще се появи на Триумфалния път — и този ден е близък, съвсем близък!

... Къде е Иван?

Той се занимава само с коне и лов, не го свърта нито в двореца, нито в престолнината.

А Венеамин?

Нямаше го в неговата горница и царят тръгна да го търси. Откри го в дворцовата градина — седеше на един от ниските зидове с книга в

ръце, а над него плющяха гълъбови криле и наоколо се носеше аромата на момина сълза.

На седемнадесет години сам царят беше правил същото — запълваше дните си с четене, а нощите — със здрав, упойващ сън, но сега кроткият вид на сина му го подразни — защото и той като Иван не търчи по горите? Или защо като Петър не обикаля близки и далечни манастири?

Като видя баща си, момъкът затвори книгата, която четеше, и сложи отгоре ръце. Този жест накара царя да приближи и да протегне ръка. Но Венеамин продължаваше да седи с ръце върху ръкописа.

— Дай! — ниско рече царят-отец и едва тогава момъкът, като се изправи, му подаде книгата.

... Видение Исайево. Ангелът възвежда Исая на небето.

„... И се възкачихме аз и той на твърдта, и видях там велика битка. И рекох на ангела: «Каква е тази война, и завист, и битка?». И той ми отговори: «Това е войната на дявола и не ще престане, докато не дойде онзи, който ще го убие с духа на своята сила».“

Царят прелистваше книгата. На едно място прочете:

„... Не скърби, нито бъди печален.“ Той повтори думите на глас.

Венеамин стоеше мълчалив пред него, извил встрани глава.

— И това доживях — въздъхна царят, — в двореца да проникнат еретически книги!

— Отче, прости...

— Не прощавам! — повиши глас царят и захвърли книгата в краката на сина си.

... Не скърби, нито бъди печален. Но защо да скърбя, защо да бъда печален? — ядосваше се на себе си царят. Не можеше обаче да прогони тия думи от съзнанието си.

Дни наред прочетеното от видението на Исая го преследваше с откъслечни изрази.

„... Каква е тази война, и завист, и битка?... Войната на дявола... И не ще престане, докато не дойде онзи, който ще го убие с духа на своята сила.“

И изведнъж — както се разхождаше из градината и се любуваше на пролетните цветя, гърдите му се сковаха — не можеше да си поеме

дъх, усещаше как кръвта бие в слепите му очи, а сърцето му ту затуптява, ту там, в гърдите зейва страшна празнина.

Телопазителят, който го намери проснат върху обраслите с трева плочи, така се развика, че скоро се струпаха неколцина придворни, дойде и презвитер Григорий, който беше един от лечителите на царя — с билки, както отец Йоан Екзарх.

Някой се досети и от горницата, където съхраняваха походните вещи на владетеля, донесоха сгъваемото му легло — внимателно го положиха на него и го завиха с дългия вълнен плащ, с който бе паднал върху плочите.

... Защо не се вижда нито един планински връх? Искам да гледам надалече, тук ще се задуша!

Това там не е ли Черни връх?

Още ли го наричат така? Защо все още има *черни* имена в моето царство?

... *Ме гноризите?* Познавате ли ме? — на гръцки и български питаше той хората около себе си, които виждаше само като тъмни сенки.

— Пресветли царю, познаваш ли ме? — надвесен над него повтаряше презвитер Григорий.

... Познавам ви, всички ви познавам. Толкова години за вас късам частици от себе си. Не, не говоря право — и за вас, и за себе си...

Причастието се разля по брадата на царя, презвитер Григорий избърса устните му с копринена кърпа, разтвори тънък ръкопис и отново се надвеси над умиращия:

— Пресветли царю, събери сили, помоли се с молитвата на свети Кирил...

Царят мълчаливо кимна със затворени очи.

... Защо бягат поданици на царството ми в империята? Роман Лакапин казва, че били двадесет хиляди. Георги Сурсувул твърди, че не са повече от пет хиляди. Но и петстотин или петдесет да са — нали са българи?

— *Ме гноризите?* Познавате ли ме?

— ... Господи, боже мой, който си създал всички ангелски чинове и безплътни сили; който си разперил небето и основал земята, и воичко що съществува си привел от небитие в битие... — четеше молитвата на свети Кирил презвитер Григорий, но до царя думите достигаха в обратен ред:

— ... от битие — в небитие...

Някой високо каза:

— Донесете походния трон!

А когато донесоха трона и го поставиха под разлистения стар бряст, няколко души внимателно пренесоха царя на него. Стана му по-добре — можеше да си поеме дъх.

Вече можеше да вижда върховете на планината.

Ето, оня е Черни връх!

Някой се изкачва бавно нагоре, нещо познато има в наведеното напред слабо тяло.

Приятелю Йоане! — искаше да викне царят, но езикът му не се превърташе и по челото му се появи пот.

А Йоан Екзарх продължаваше да възлиза бавно нагоре. Той знае накъде върви — завидя му царят и му се поиска да тръгне и той, но не можеше дори да си помръдне ръката.

... Ще се сети ли някой да преименува този Черен връх — и да го наричат всички, така и да остане в потомството — *Царев връх*?

И защо са нарекли това хубаво цвете с такова тъжно име — *момина сълза*?

Отец Йоан внезапно се обърна и махна с ръка:

— Ела, аз съм вече тук!

— Къде си... къде? — чу царят слабия си глас.

— Отвъд болките и страданията, отвъд всичко!

Дъхът на момината сълза целия го изпълни, той простря ръце напред, после внезапно ги отпусна и застина така — с длани върху подлакътниците на походния трон.

Над Черни връх се появи тъмен, градоносен облак.

Издание:

Димитър Мантов. Цар Симеон

Българска. Първо издание

Издателство на Отечествения фронт, София, 1979

Рецензент: ст. н. с. Константин Мечев

Редактор: И. Цолова

Художествен редактор: И. Добрев

Художник: Ив. Подеков

Технически редактор: Ст. Милчева

Коректор: В. Алексиева

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.